

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ Մ.ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ
ԱՆՎԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԲՈՅԱԽՉՅԱՆ ՎԱՀԵ ԳԱԳԻԿԻ

**ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Ը. 00.02. - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի
գիտական աստիճանի համար**

**Գիտական ղեկավար՝
տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐԻ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
ԳԼՈՒԽ I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ	
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ	9
1.1. Տնտեսական աճի ապահովման հետճգնաժամային հիմնախնդիրները	9
1.2. Գործարարության խոչընդոտները միկրո- և մակրո- մակարդակներում	27
1.3. Բանկային ոլորտի կայունության հասկացությունը	54
ԳԼՈՒԽ II. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ, ԲԱՆԿԱՅԻՆ	
ՈԼՈՐՏԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏ-	
ԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ	65
2.1. Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական և բանկային	
ոլորտի հիմնական ցուցանիշների փոխառնչություններն ու	
միտումները 2000-2016 թվականներին	65
2.2. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական աճի ապահովման	
գործում բանկային ոլորտի դերը	76
2.2.1. Հայաստանի Հանրապետության բանկային ոլորտի	
ակտիվ գործառնությունները	84
2.2.2. ՀՀ բանկային ոլորտի ռեսուրսները	90
2.3. Հայաստանի Հանրապետության բանկային ոլորտում շուկայական	
մրցակցության առանձնահատկությունները	99
ԳԼՈՒԽ III. ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ	
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ	116
3.1. Բանկային ոլորտի կառավարման դրամավարկային միջոցները	116
3.2. Բանկային ոլորտում ճգնաժամային իրավիճակների վաղ	
կանխարգելման համակարգի ստեղծման հիմնական ուղղությունները	134
3.3. Առևտրային կազմակերպության (բանկի) գործունեության	
դիվերսիֆիկացումը որպես կայունության ապահովման միջոց	145
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	164
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	174
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	180

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը: Ժամանակակից ազգային տնտեսության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետությունը աստիճանաբար հաղթահարում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծանր փուլի՝ 2008թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի բացասական հետևանքները. նկատվում է տնտեսական աճի տեմպերի, գործարար ակտիվության բարձրացում և ձեռնարկատիրական միջավայրի վերականգնում և առողջացում:

Թվում է, թե հանրապետության բանկային ոլորտի (այն, մեծ հաշվով, չտուժեց համաշխարհային ճգնաժամից և ի տարբերություն բազմաթիվ երկրների, որտեղ մեծ թվով բանկեր և այլ ֆինանսավարկային կազմակերպություններ սնանկացան և լուծարվեցին, մեզանում այդպիսի երևույթներ չնկատվեցին) կայունության ապահովման հիմնախնդիրը լուծված է և դրան արդեն պետք չէ լուրջ ուշադրություն հատկացնել: Սակայն համաշխարհային տնտեսությունում տեղի ունեցող իրադարձությունները վկայում են այն մասին, որ տնտեսական աճի տեմպերը և սոցիալական ձեռքբերումները, անկայուն են և ցածր: Գոհացուցիչ չեն նաև ՀՀ մակրոտնտեսական ցուցանիշները. բավական է նշել, որ ՀՀ-ում 2016թ.-ին տնտեսական հավելվածի տեմպը կազմել է ընդամենը 0.2%, ինչը 2009թ.-ի 14.1%-ով անկումից հետո ամենացածր ցուցանիշն է:

Այս իրավիճակում ամենևին էլ պատահական չէ, որ աշխարհի առաջատար երկրների ղեկավարները հայտարարել են իրենց մտադրությունները փոխելու գործող աշխարհակարգը, ձևավորելու նոր ֆինանսական կառույցներ, և կիրառել կառավարման այնպիսի մեթոդներ, որոնք կնվազեցնեն նոր ճգնաժամային երևույթների կամ ճգնաժամերի առաջացման հնարավորությունները և հավանականությունը: Դժբախտաբար, մինչև օրս պատկերացումներն այն մասին թե ինչպիսին պետք է լինի ստեղծվող մոդելը և նոր աշխարհակարգը դեռևս չի ձևավորվել (և այն հազիվ թե առաջիկա տարիներին ձևավորվի համաշխարհային քաղաքականության և տնտեսության մեջ գոյություն ունեցող տարաձայնությունների և հակասությունների, ահագնացող համաշխարհային բնույթի հիմնախնդիրների

կուտակման և դրանք չլուծելու պատճառով), չկա նաև ընդհանուր ըմբռնում նաև այն բանի, թե ինչպիսի փոփոխություններ է անհրաժեշտ իրականացնել նաև բանկային ոլորտում և քաղաքականությունում, որպես ցանկացած երկրի տնտեսական քաղաքականության կարևոր և անբաժանելի մասի: Ասվածն ամբողջությամբ և առավել մեծ սրությամբ կանգնած է հատկապես անցումային տնտեսությունների, այդ թվում նաև ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի առջև:

ՀՀ տնտեսությունը, որպես փոքր և բաց տնտեսություն սերտորեն, տեսանելի և անտեսանելի, ուղղակի և անուղղակի կապերով կապված է համաշխարհային տնտեսության հետ, և նշել, որ 2008թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքները հաղթահարվել են, առնվազն վաղաժամկետ է, առավել ևս, որ 2016թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ մեծությունը (դոլարային արտահայտությամբ) ավելի փոքր է նախաճգնաժամային՝ 2008թ.-ի ՀՆԱ-ի մեծությունից:

Տնտեսական ցածր ակտիվության համայնապատկերին նվազում են առանձնապես մետաղների և դրանց հանքաքարի համաշխարհային գները: Օրինակ, 2017թ.-ի մայիսի սկզբին 1 տ. պղնձի գները կազմել են 5495 ԱՄՆ դոլար¹, որը զգալիորեն (շուրջ 40%-ով) ցածր է 2008թ.-ի գներից: Հաշվի առնելով ՀՀ ազգային տնտեսության դիվերսիֆիկացման թույլ աստիճանը, դրանում մի շարք սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների առկայությունը, հանրապետության տնտեսության զարգացման վրա բանկային ոլորտի կայունության ազդեցությունը, բանկային ոլորտի կայունության բարձրացմանն ուղղված քաղաքականության կատարելագործման ուղիների հարցը ձեռք է բերում առանձնահատուկ կարևորություն:

Հարցը թե ինչպիսին կլինի մոտակա տարիներին ՀՀ տնտեսությունը և նրա դրամավարկային քաղաքականությունը շարունակում է մնալ բարդ: Արտարժույթի փոխարժեքների տատանողականությունը, արտարժույթային ռիսկերը, հանքահումքային ապրանքների գների արագ փոփոխությունները համաշխարհային շուկայում, կարող են նոր դժվարությունների և հիմնախնդիրների առջև կանգնեցնել ազգային տնտեսության զարգացումը: Տնտեսությունում պահպանվող հակասությունները, ներդրումների ներհուսքի ցածր ցուցանիշը, դրանց արտահոսքը և տնտեսական լարվածության մյուս օջախները մնում են, իսկ հանրապետության

¹ www.armtimes.com. Միջազգային գներ և փոխարժեքներ:

սոցիալ-տնտեսական զարգացման կայունության ապահովման հիմնախնդիրները նախկինի նման մնում են չլուծված, որոնք, սակայն, պահանջում են զգալի ուշադրություն՝ դրանց բացահայտման և լուծումների որոնման ճանապարհին:

Այդ հարցադրումների լուծումներն անկասկած պահանջում են երևույթի հիմքերի համալիր հետազոտություն, այդ նպատակով պետության տնտեսական քաղաքականության ծրագրային մոտեցումների վերլուծություն և համապատասխան լուծումների առաջադրում: Ատենախոսությունը նվիրված է այդ հիմնահարցերի հետազոտությանը, որով էլ պայմանավորված է թեմայի արդիականությունը:

Ուսումնասիրության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության հիմնական նպատակը ՀՀ տնտեսության զարգացմանը նպաստող բանկային ոլորտի կայունության ապահովման ուղիների բարելավումն է, որին հասնելու համար աշխատանքում դրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները՝

- բացահայտել ՀՀ-ում տնտեսական աճի ապահովման հետճգնաժամային հիմնախնդիրներն ու դրանց առաջացման հիմնական պատճառները,
- ուսումնասիրել գործարարության խոչընդոտները միկրո- և մակրոմակարդակներում,
- հետազոտել բանկային ոլորտի կայունության հասկացության վերաբերյալ հիմնական մոտեցումներն ու մեկնաբանությունները,
- գնահատել ՀՀ տնտեսական և ֆինանսական մակրոտնտեսական հիմնական ցուցանիշների միտումներն ու փոխառնչությունները տնտեսաչափական մոդելի օգնությամբ,
- վերլուծել բանկային ոլորտի ազդեցությունը տնտեսական աճի ապահովման գործում, ինչպես նաև բացահայտել շուկայական մրցակցության առանձնահատկությունները այդ ոլորտում,
- ուսումնասիրել կայունության ապահովման հիմնական ուղիները բանկային ոլորտում:

Ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան: Ուսումնասիրության օբյեկտը ՀՀ տնտեսությունն է ու նրա բաղկացուցիչ մասը կազմող բանկային ոլորտը, իսկ ուսումնասիրության առարկան՝ տնտեսության և բանկային ոլորտի փոխառնչություններն են՝ վերջինիս կայունության ապահովման միջոցով:

Ուսումնասիրության տեսական, տեղեկատվական և մեթոդական հիմքերը:

Ատենախոսության համար հիմք են հանդիսացել տնտեսագիտության տեսության դասական և գործնական բնույթի աշխատությունները, անցումային տնտեսությանը վերաբերող ուսումնասիրությունները, տնտեսական քաղաքականության հիմնական բնագավառների վերաբերյալ արտասահմանյան և հայրենական մասնագիտական գրականությունը, այդ ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքներն ու մյուս իրավական ակտերը:

Ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ ԱՎԾ-ի, ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական նյութերն ու տվյալները, Հայաստանի գործարարների հանրապետական միության և Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացված «ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն» ու Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության աջակցությամբ իրականացված «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար» (մարտ, 2016թ.) ուսումնասիրության արդյունքները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են տնտեսավիճակագրական, տնտեսաչափական, համակարգային, համեմատական և գործոնային վերլուծության ու ամփոփումների մեթոդները:

Ուսումնասիրության հիմնական գիտական արդյունքները և նորույթը:

Աշխատության հիմնական գիտական արդյունքները, որոնք պայմանավորված են ուսումնասիրությունում առաջադրված խնդիրների լուծմամբ, կայանում են հետևյալում՝

1. Հիմնավորվել և գնահատվել են տնտեսության զարգացման արդի մարտահրավերները, կատարվել է ըստ կարևորության դրանց դասակարգումը, որոնց շարքում առանձնացվել է առևտրային կազմակերպությունների (հատկապես ՓՄՁ-ների համար) պարտքերի հիմնախնդրի լուծման անհրաժեշտությունը՝ որպես տնտեսության զարգացումը արգելակող առաջնահերթ լուծում պահանջող խոչընդոտ:

2. Տնտեսաչափական մոդելի միջոցով վերլուծվել և գնահատվել են ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի շարժի (տնտեսական աճի), սպառողական գների ինդեքսի (ՍԳԻ), փողի զանգվածի, բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի ու վարկային տոկոսադրույքի միջև երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցությունների կապերը:

3. Գնահատվել է ՀՀ բանկային ոլորտում կարգավորման մեխանիզմների

համապատասխանությունը կարգավորման ժամանակակից (համընդհանուր ընդունված) նորմերին, և իրականացված վերլուծության հիման վրա առաջարկվել են բանկային ոլորտի կայունության ապահովման գործիքներ, որոնց հիմնական նպատակաուղղվածությունը պետք է լինի տնտեսության իրական հատվածի պահանջմունքները հաշվի առնելը (միկրոմակարդակում) և երկրի տնտեսական կայուն զարգացման ապահովումը (մակրոմակարդակում):

4. Առաջարկվել է ՀՀ առևտրային բանկերում ճգնաժամերի վաղ կանխարգելման համակարգի ներդրումը, որը ենթադրում է այնպիսի համակարգի առկայություն, որի նպատակն է՝ ոչ թե հնարավոր ճգնաժամերի հետևանքների վերացումը, այլ առևտրային բանկերում այնպիսի ռազմավարական պլանավորումը և բանկային ոլորտի կայունության սցենարների մշակումը, որոնք թույլ են տալիս կանխատեսել ճգնաժամային իրավիճակը և դրա հավանականությունը, ուստի և՛ թույլ չտալ բանկային ճգնաժամի առաջացումը:

5. Առաջարկություններ են ներկայացվել ՀՀ առևտրային բանկերի գործունեության դիվերսիֆիկացման վերաբերյալ, ինչը պայմանավորված է բանկային ծառայությունների ոլորտում նորագույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ներդրմամբ և բանկային ապրանքների, առաջարկությունների համար ազգային սահմանների վերացմամբ:

Ուսումնասիրության արդյունքների գործնական նշանակությունը և օգտագործումը: Ատենախոսությունը ավարտուն գիտական հետազոտություն է, որտեղ կատարված վերլուծություններից բխող եզրահանգումների և եզրակացությունների հիման վրա արված առաջարկություններն ու հանձնարարականները, ինչպես նաև բանկային ոլորտի կայունության բարձրացման արդյունքում տնտեսության զարգացման ապահովման հիմնախնդիրներից ելնելով առաջարկված գնահատումները կարող են օգտագործել ինչպես նախարարությունների՝ ՀՀ տնտեսական զարգացման և ներդրումների, ՀՀ ֆինանսների, այնպես էլ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից տնտեսության զարգացման վերաբերյալ ծրագրերի և քաղաքականության մշակման, իրական հատվածի ու բանկային ոլորտի միջև համագործակցության ամրապնդման աշխատանքների իրականացման ժամանակ:

Ուսումնասիրության արդյունքները կարող են օգտակար լինել ՀՀ պետական

կառավարման մարմինների, ՀՀ կենտրոնական բանկի, ինչպես նաև գործարարության և բանկային ոլորտի փոխառնչություններով զբաղվողների համար:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումը:

Ատենախոսության հիմնադրույթները և ուսումնասիրության արդյունքները քննարկվել են ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու բովանդակությունն արտացոլված են հեղինակի կողմից հրապարակված 6 (վեց) գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Ատենախոսության տեքստը շարադրված է 179 էջի վրա՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը:

ԳԼՈՒԽ I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

1.1. Տնտեսական աճի ապահովման հետճգնաժամային հիմնախնդիրները

Տնտեսական հարաբերություններն, իրենց մեջ խտացնելով և ամփոփելով հասարակության զարգացման գրեթե բոլոր կողմերը, միաժամանակ այն բարոմետրն են, որոնք լավագույն ձևով բնութագրում են հասարակության «ջերմաստիճանը» և դրանում տեղ գտած «հիվանդությունները»: Եվ քանի որ տնտեսական հարաբերությունները հասարակության կյանքի միայն մի մասն են կազմում (իսկ մյուս բաղկացուցիչներն են՝ բարոյա-հոգեբանական, սոցիալական, քաղաքական, մշակութային, պատմական, տարածաշրջանային, աշխարհաքաղաքական և մյուս հարաբերությունները), ուստի՝ երբ օգտագործվում է «տնտեսական ճգնաժամ» հասկացությունը, ապա պետք է ընդունել (կամ առնվազն՝ ենթադրել), որ այն չի կարող լինել միայն «զուտ» տնտեսական այն պարզ տրամաբանությամբ, որ «տնտեսականը» հասարակության, որպես ամբողջի կամ համակարգի միայն մի մասն է՝ կարևոր կամ ոչ կարևոր, որը, ի դեպ, հասարակությունը և նրա անդամներն են որոշում²:

Ուստի հասարակության զարգացմանը վերաբերող այս կամ այն կողմի անկայունությունը (տնտեսագետների կարծիքով ճգնաժամը հենց տնտեսության անկայունության կամ անկայուն վիճակի դրսևորման ձևն է) չի կարող բացատրվել միայն որոշակի հարաբերությունների խաթարմամբ, քանի որ այն բխում է ոչ միայն տվյալ խումբ հարաբերությունից կամ հարաբերություններից, այլև դրանց ամբողջությունից: Ու թեև մասն ամբողջից փոքր է, սակայն բոլոր դեպքերում այն ամբողջի մի հատվածն է:

Ասվածի լավագույն ապացույցը ներկայիս համաշխարհային տնտեսության և առանձին երկրների վիճակն է: Ճգնաժամի տնտեսագիտորեն ընդունված միջազգային սահմանումն այն է, որ. եթե որևէ համակարգի (երկրի, տարածաշրջանի, կամ երկրների միության կամ համաշխարհային տնտեսության) զարգացման (աճի)

² Այս հարցի շուրջ տե՛ս նաև. Алексашенко С., Миронов В, Мирошниченко Д. Российский кризис и антикризисный пакет: цели, масштабы, эффективность //Вопросы экономики. – 2011. -№2. – с.23-49, Анализ региональной антикризисной политики /И.В. Стародубровская, Н.В. Зубаревич, В.С. Назаров, Е.А. Горина. – М.: Издательство «Дело» РАНХ, 2010.- 344 с.

ցուցանիշները երկու եռամսյակ շարունակաբար անկում են գրանցում (այսինքն՝ ունեն գարգացման բացասական նշան), ապա գործ ունենք տնտեսական ճգնաժամի հետ:

Այդպիսով, տնտեսական աճը կարող է կոնկրետ ժամանակի և տարածության մեջ հաշվարկվել՝ բերելով քանակական չափման, դրանով իսկ պատասխանելով այն հարցին՝ հասարակությունը գտնվում է ճգնաժամի մեջ՝ թե ոչ: Սա, ինչպես ասում են, հարցի միայն քանակական կողմն է: Թեկուզև այն հարցերի պատասխանը չունենալով, թե ինչու, օրինակ, տնտեսական աճի հաշվարկման բանաձևում վերցվում է միայն ՀՆԱ-ի ցուցանիշը և այն չի կապակցվում, օրինակ, գործազրկության ցուցանիշի հետ, քանի որ ՀՆԱ-ն կարող է աճել նոր տեխնոլոգիաների և բարձր արտադրողական տեխնիկայի կիրառման արդյունքում, որի հետևանքով բնակչության զբաղվածությունը կարող է նվազել և, բացի այդ, հարց է առաջանում, թե ինչու է ընդունված երկու եռամսյակի ժամանակահատվածը, քանի որ եթե որևէ երկրում 180 օր (կես տարի կամ երկու եռամսյակ) նկատվում է տնտեսական անկում (հասկանանք ճգնաժամ), ապա դա չի նշանակում, որ 181-րդ օրը սկսվել է հետճգնաժամային ժամանակահատվածը: Թեկուզև այն տրամաբանությամբ, որ հասարակությունը լինելով ամբողջական և իներցիոն մեծ զանգված պարզապես չի կարող մեկ օրվա ընթացքում վայրէջքը փոխարինել վերելքով: Նորից, եթե նայելու լինենք աշխարհի մի շարք երկրների տնտեսական աճի ցուցանիշները (աղյուսակ 1.1), ապա կտեսնենք, որ թեև այդ երկրներում քանակական չափման առումով ճգնաժամ չկա, սակայն նշված հասարակությունները շարունակում են գտնվել «ճգնաժամային» իրավիճակում, քանի որ իրենց վրա զգում են տնտեսական ճգնաժամի «շնչառությունը» (տե՛ս աղյուսակ 1.2-ը):

Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության և ՌԴ-ի միջև սերտ տնտեսական կապերը, և հատկապես միևնույն տնտեսական միությունում՝ ԵԱՏՄ-ում գտնվելու հանգամանքը, նշենք, որ ՌԴ-ում իրականացված հետազոտության շրջանակում հարցվածների 35%-ը տնտեսական ճգնաժամի «շնչառությունը» զգում է ուժեղ, 33%-ը՝ նորից է զգում, բայց ոչ էականորեն, 8%-ը նշում է, որ իր մոտ ամեն ինչ նախկինի նման է, թեև մի քանի ծանոթները տուժել են, 24%-ը նշել է, որ չի զգում այդ «շնչառությունը»: Եթե ի մի բերենք հարցման արդյունքները, ապա դրանց արդյունքները կարող են ներկայացնել, որ հարցվածների 68 տոկոսը զգում է

տնտեսական ճգնաժամի «շնչառությունը», 8%-ի մոտ որևէ բան չի փոխվել, 24%-ը չի զգում դա, ապա ստացվում է, որ ճգնաժամի ազդեցությունը զգացածների թվաքանակը շուրջ 3 անգամ ավելի շատ է, քան «չզգացածներինը»:

Աղյուսակ 1.1

Աշխարհի մի շարք երկրների տնտեսական հավելածի ցուցանիշները (%-ով նախորդ տարվա համեմատ)

N	Երկրները	2012	2013	2014	2015	2016 (կանխա տեսում)	2017 (կանխա տեսում)
1	ԱՄՆ	2,8	1,9	2,8	2,4	2,4	2,5
2	Չինաստան	7,7	7,7	7,5	6,9	6,5	6,2
3	Ճապոնիա	1,4	1,7	1,7	0,5	0,5	-0,1
4	Գերմանիա	0,9	0,5	1,6	1,5	1,5	1,6
5	Ֆրանսիա	0,0	0,2	0,9	1,1	1,1	1,3
6	Հնդկաստան	3,2	4,4	5,0	7,3	7,5	7,5
7	Ռուսաստան	3,4	1,5	2,0	-3,7	-1,8	0,8
8	Հարավ-աֆրիկյան Հանրապետություն	2,5	1,8	2,8	1,3	0,6	1,2
9	Բրազիլիա	1,0	2,3	2,3	-3,8	-3,8	0,0
10	Մեծ Բրիտանիա	0,3	1,7	2,4	2,2	1,9	2,1
11	Իսպանիա	-1,6	-1,2	0,6	3,2	2,6	2,3
12	Հայաստան	7,2	3,3	3,5	3,0	1,9 (0,2) ¹	2,5

¹ Փակագծերում՝ փաստացի մեծությունը:

Աղբյուրը. "Перспективы развития мировой экономики" ժողովածուի տվյալներով, Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, <http://www.imf.org>:

Աղյուսակ 1.2

Դուք զգո՞ւմ եք Ձեր վրա տնտեսական ճգնաժամի «շնչառությունը» ՌԴ-ում

N	Պատասխանները	Բաժինը պատասխանների կազմում, %
1	Այո, և ուժեղ	35
2	Այո, բայց ոչ էական	33
3	Ոչ	24
4	Ինձ մոտ նախկինի նման է, իսկ որոշ ծանոթներ տուժել են	8

Աղբյուրը. Аргументы и факты, Международное издание, Интернет-опрос, N7, 2014, էջ 6:

Այսինքն, ՌԴ-ում բնակչության մեծամասնությունը՝ շուրջ 70%-ը իր «կաշվի» վրա զգում է ճգնաժամի ազդեցությունը և դրա բացասական հետևանքները: Եվ դա այն դեպքում, երբ ՌԴ-ում ճգնաժամային տարի էր 2009 թվականը, որից հետո անցել է ավելի քան 5 տարի և, եթե ընդունենք, որ 5 տարվա ընթացքում ճգնաժամից դուրս է

եկել բնակչության 24%-ը, ապա որպեսզի ՌԴ բնակչության կեսը դուրս գա այդ վիճակից կապահանջվի ևս 7.5 տարի (եկել ենք այն հաշվարկից, որ ՌԴ-ում տարեկան ճգնաժամի «շնչառությունը» չզգացողների թվաքանակը նվազել է 4.8%-ով՝ 24%:5), իսկ որպեսզի 68%-ը դառնա 50% անհրաժեշտ կլինի $(68.0\% - 50.0\%) / 2.4\% = 18.0\% : 2.4\% = 7.5$ տարի: Այսպիսով, ՌԴ-ում որպեսզի բնակչության գոնե կեսը զգա, որ այլևս չի զգում տնտեսական ճգնաժամի ազդեցությունը կապահանջվի 12.5 տարի: Իսկ ինչ ասեն ՀՀ քաղաքացիները, որտեղ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ավելի քան 3 անգամ ցածր է³, քան ՌԴ-ում, և որի քաղաքացիներն իրենց ՀՆԱ-ն վաստակելու համար (շուրջ 800 հազար մարդ) աշխատանք է փնտրել ՌԴ-ում:

Եթե ճգնաժամային (ընդունված է այն համարել 2008-2009թթ.) տարիներին տարածված էր այն բացատրությունը, ըստ որի տնտեսության անկումը պայմանավորված էր համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով, ապա այժմ ընդհակառակը աշխարհի զարգացած երկրները (ամենից առաջ նկատի ունենք Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության և Եվրամիության երկրները) զարգացող երկրներից «ձգում և տանում են» այդ երկրների արտադրության հիմնական աճի գործոնները (ամենից առաջ կապիտալը և աշխատուժը), վերջիններիս թողնելով առանց աճի աղբյուրների և միջոցների: Մինչդեռ պետք է նկատել, որ թե՛ ՏՀԶԿ և ԵՄ, և թե՛ նույնիսկ անկում չարձանագրած, սակայն տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղեցում նկատած երկրներում (օրինակ, Չինաստանը) մշակել են հստակ և բնակչության համար հասկանալի ծրագրեր և միջոցառումներ ճգնաժամից դուրս գալու համար: Իսկ երկրների մի խմբում այդպես էլ չմշակվեցին այդպիսի ծրագրեր, բացի ընդհանուր բնույթի և ընդհանուր կամ ոչինչ չասող կոչերից, ինչպիսիք են, օրինակ ներդրումային կամ գործարարության միջավայրի բարելավումը կամ կատարելագործումը: Իսկ նույնիսկ այդ պայմաններում, հստակ ծրագրի բացակայության պայմաններում նկատվում է ոչ միայն ներդրումների սով, այլ նաև բնակչության մի մասի (մեզանում ներկայումս շուրջ 30%-ի) աղքատության խորացում և արտագաղթ, որն ուղեկցվել է արտաքին պարտքի զգալի

³ 2012թ.-ին՝ ՀՀ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն կազմել է 1410.8 հազար դրամ (3512 դոլար), 2013թ.-ին՝ 1507.5 հազար դրամ (3680 դոլար), 2014թ.-ին՝ 1602.2 հազար դրամ (3852 դոլար), 2015թ.-ին՝ 1674.8 հազար դրամ (3504 դոլար): Տե՛ս, Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 33:

ավելացմամբ, դրանով իսկ «ճգնաժամով» պայմանավորված դժվարությունները ներկա սերունդների ուսերից տեղափոխելով ապագա սերունդների ուսերին:

Այնուհանդերձ, որքան հեռանում ենք 2008թ.-ից (իսկ մեզանում 2009թ.-ից, երբ ՀՆԱ-ն պաշտոնապես նվազեց 14.1%-ով (դրամական արտահայտությամբ) և 25.8%-ով դոլարային արտահայտությամբ, երբ ՀՀ ՀՆԱ-ն 2008թ. կազմում էր 3568.228 մլրդ դրամ, 2009թ.⁴ 3141.651 մլրդ դրամ, իսկ դոլարային արտահայտությամբ համապատասխանաբար՝ 11662 մլն դոլար և 8648 մլն դոլար)⁴, այնքան զգում ենք տնտեսական ճգնաժամի հարվածի ուժգնությունը մեր տնտեսությանը, թեկուզ միայն ելնելով այն փաստից, որ նախաճգնաժամային մակարդակի (2008թ.) ՀՆԱ-ի մեծությանը չենք հասել ո՛չ 2010թ. (ՀՆԱ կազմել է 3460.203 մլրդ դրամ, 9260 մլն դոլար), ոչ 2011թ. (ՀՆԱ-ն կազմել է 3777.946 մլրդ դրամ, 10142 մլն դոլար), ո՛չ 2012թ. (ՀՆԱ-ն կազմել է 4266.5 մլրդ դրամ, 10619 մլն դոլար), ո՛չ 2013թ. (ՀՆԱ-ն կազմել է 4555.6 մլրդ դրամ, 11121 մլն դոլար), ո՛չ 2014թ. (ՀՆԱ-ն կազմել է 4828.6 մլրդ դրամ, 11610 մլն դոլար), ո՛չ 2015թ. (ՀՆԱ-ն կազմել է 5032.1 մլրդ դրամ, 10529 մլն դոլար) և ոչ էլ 2016թ.-ին (ՀՆԱ-ն կազմել է 5067.9 մլրդ դրամ, 10525 մլն դոլար) (տե՛ս, աղյուսակ 1.3-ը): Այսինքն, կարող ենք ամրագրել, որ ճգնաժամային իրավիճակը պայմանավորված է ոչ թե որոշակի ժամանակահատվածի (օրինակ կես տարվա) ՀՆԱ-ի նվազմամբ, այլ նախաճգնաժամային տարվա համեմատությամբ հաջորդ տարիների ՀՆԱ-ի մեծությամբ, եթե այն ավելի փոքր է, ուրեմն հասարակությունը և նրա տնտեսությունը գտնվում են ճգնաժամի մեջ: Հենց որ ՀՆԱ-ն գերազանցում է նախաճգնաժամային տարվա ՀՆԱ-ի մեծությունը, կարելի է պնդել, որ երկիրը դուրս է եկել ճգնաժամից: Եվ եթե առաջնորդվենք այս չափանիշով, ապա կարող ենք պնդել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս ճգնաժամից դուրս չի եկել⁵:

⁴ Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, էջ 23:

⁵ Տես նաև՝ Hovsepyan A. «The Indirect Effects of the Global Financial Crisis on the Armenian Economy», Yerevan, april 2014, https://dspace.aua.am/xmlui/bitstream/handle/123456789/602/Anna%20_Hovsepyan.pdf?sequence=1

ՀՀ մակրոտնտեսական առանձին ցուցանիշների շարժը 2005-2016 թվականներին

Տարիները	ՀՆԱ		ՀՆԱ		դրամ/դոլար միջին տարեկան փոխարժեքը		Սպառողական գների միջին տարեկան ինդեքսը, %	
	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	մլն ԱՄՆ դոլար	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	նախորդ տարվա նկատմամբ, %
2005	2242881	62.9	4900	42.0	457.69	149.6	92.5	100.6
2006	2656190	74.4	6384	54.7	416.04	136.0	93.1	102.9
2007	3149283	88.3	9206	78.9	392.08	118.8	95.8	104.4
2008	3568228	100.0	11662	100.0	305.9	100.0	100.0	109.0
2009	3141651	88.0	8648	74.2	363.28	118.7	103.4	103.4
2010	3460203	97.0	9260	79.4	373.66	122.1	111.9	108.2
2011	3777946	105.9	10142	87.0	372.5	121.7	120.5	107.7
2012	4266461	119.6	10619	91.1	401.76	131.3	123.6	102.6
2013	4555638	127.7	11121	95.4	409.63	133.9	130.8	105.8
2014	4828626	135.3	11610	99.6	415.92	135.8	134.7	103.0
2015	5032089	141.0	10529	90.28	477.92	156.2	139.8	103.7
2016	5067868	142.0	10525	90.25	480.49	157.0	137.8	98.6

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է՝ Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 33, Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, էջ 23, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2009, էջ 18, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2017, էջ 7, 127, www.armstat.am, Ժամանակագրական շարքեր:

Ահա այստեղ է, որ ծագում է հիմնական հարցը. ի՞նչ անել, ինչպիսի՞ ծրագրեր մշակել, որոնք թույլ կտան արագորեն դուրս գալ ճգնաժամային իրավիճակից⁶: Հանրահայտ տնտեսագիտական ճշմարտություն է այն փաստը, որ ճգնաժամից դուրս գալու համար անհրաժեշտ է խթանել կամ խրախուսել բարիքների (ապրանքների և ծառայությունների) թողարկումը: Սա այն ուղին է, որը կոչվում է հիմնական օղակի կանոն, երբ բարիքների ծավալի ավելացման օգնությամբ հնարավոր կդառնա հասարակության հետագա առաջընթաց զարգացումը:

Տնտեսության խթանում ասելով ամենևին նկատի չունենք այնպիսի իրավիճակ, երբ քաղաքացիների մեծ մասի կենսամակարդակը նվազում է կամ էլ ավելանում է գործազուրկների քանակը:

Տնտեսական ինչպես տեղական, այնպես էլ տարածաշրջանային և համաշխարհային ճգնաժամների քաղաժ դասերը լավ են ուսումնասիրված⁷ և տնտեսագիտության տեսությունից հայտնի է, որ եթե երկրի տնտեսությունը աճում է բարձր տեմպերով, ապա անհրաժեշտ է բարձրացնել բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքաչափը (դրանով իսկ անցում կատարել «էժան» փողերից «թանկ» փողերի), բարձրացնել հարկերի դրույքաչափերը (դրանով թուլացնել գործարարների շահագրգռվածությունը թողարկելու ավելի շատ բարիքներ) և «փակի» տակ պահել ներդրումների ծավալը (զսպելով դրանց աճը հնարավորություն չի մնում ավելացնելու արտադրական կարողությունները, որոնք բարիքների ավելացման մայրուղին են): Եվ երբ տնտեսությունը կորցնում է զարգացման թափը և նկատվում է տնտեսական աճի դանդաղում կամ էլ բարիքների ծավալների նվազում անհրաժեշտ է խթանել՝ ավելացնելու աճի աղբյուրները կամ հնարավորությունները: Այս դեպքում նշված գործընթացների իրականացման համար տնտեսագիտության զինանոցը առաջարկում է օգտագործել հետևյալ միջոցները (գործիքները)՝ նվազեցնել բանկային

⁶ Афонасова М.А. Современные подходы к исследованию экономической эволюции и управлению экономическим развитием // Научно-технические ведомости СПбГПУ. – 2005. – №4 (42). – с. 214-220.

⁷ Տե՛ս, մասնավորապես, «Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը Հայաստանում և աշխարհում», Վ.Լ.Հարությունյանի խմբագրությամբ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009թ., 222 էջ, Հարությունյան Վ.Լ. «Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամ. պատճառներ, հակաճգնաժամային միջոցառումներ և դասեր», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009թ., 146 էջ, Հարությունյան Վ., Խաչատրյան Վ. «Ճգնաժամ. մակրոտնտեսական իրավիճակն աշխարհում և Հայաստանում», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010թ., 308 էջ, Հարությունյան Վ., Սարգսյան Կ. «Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության միջազգային փորձը և դրա վերլուծությունը», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014թ., 176 էջ:

տոկոսադրույքները, հարկերը, տնտեսության մեջ խրախուսել ներդրումների ծավալների ավելացումը, այդ թվում նաև պետական միջոցներից, ավելացնել զբաղվածությունը և սպառումը: Այսինքն՝ վարվել առաջին սցենարին ճիշտ հակառակը:

Տնտեսության ակտիվացման այս ամբողջական համակարգի հեղինակը, անգլիացի ականավոր տնտեսագետ Ջոն Մեյնարդ Բեյնսն է (1883-1946), ով պետական քաղաքականության ավելացման իր հայացքները շարադրել է «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն»⁸ բարձրարժեք աշխատության մեջ, որը առաջին անգամ լույս է տեսել 1933թ.-ին Լոնդոնում: Տնտեսական ճգնաժամից դուրս գալու այդ ամբողջական համակարգը կոչվում է քեյնսիզմ, իսկ քաղաքականությունը՝ քեյնսականություն:

Քեյնսականության կամ տնտեսության պետական կարգավորման տեսության հիմքում ընկած է մակրոտնտեսական (այս հասկացության համար տնտեսագետները պարտական են Ջ.Մ.Բեյնսին) գործիքների կիրառմամբ տնտեսական քաղաքականության ակտիվացումը և պետության լայն մասշտաբներով ու միջոցներով մասնակցությունը կարգավորման այդ գործընթացին: «Ես իմ տեսությունն անվանել եմ ընդհանուր տեսություն: Ընդհանուր ասելով ես նկատի եմ ունեցել այն հանգամանքը, որ ես հիմնականում առնչություն եմ ունեցել տնտեսական համակարգի՝ որպես մեկ ամբողջության վարքագծի հետ, ավելի շատ ամբողջական եկամտի, ամբողջական շահույթի, ամբողջական արտադրանքի, ամբողջական զբաղվածության, ամբողջական ներդրումների, ամբողջական խնայողությունների, քան արդյունաբերության առանձին ճյուղի, առանձին ֆիրմայի կամ անհատի եկամտի, շահույթի, արտադրանքի, ներդրումների, խնայողությունների հետ: Եվ ես պնդում եմ, որ նշանակալից սխալներ են թույլ տրվել, երբ համակարգի, որպես մեկ ամբողջության վրա տարածվել են այդ համակարգի առանձին վերցրած մի մասի վերաբերյալ կատարված ճշգրիտ եզրահանգումները: Թույլ տվեք օրինակների վրա բացատրեմ, թե ես ինչ նկատի ունեմ: Իմ վեճի հիմնական առարկան, որ համակարգի համար որպես մեկ ամբողջություն խնայվող եկամտի գումարը, (այն առումով, որ այն չի ծախսվում ընթացիկ սպառման վրա) հենց հավասար է, և անհրաժեշտությունից ելնելով պետք է հավասար լինի, նոր

⁸ Ջ.Մ.Բեյնս. «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր., Տիգրան Մեծ, 2006, 392 էջ:

զուտ ներդրումների գումարին, համարվել է պարադոքս և լայն տարածում գտած հակասությունների աղիթ է հանդիսացել: Սրա բացատրությունն, անկասկած, պետք է գտնել այն փաստի մեջ, որ խնայողությունների և ներդրումների միջև այս հավասարության հարաբերությունը, որն անհրաժեշտաբար լավ է ամբողջ համակարգի համար, ընդհանրապես լավ չէ առանձին անհատի համար⁹:

2008թ.-ին սկիզբ առած համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը հատկապես զարգացած երկրների կառավարություններից պահանջեց կիրառել ճգնաժամի դեմ պայքարի, ինչպես քայնասականության, այնպես էլ մոնետարիստական մեթոդները: Մի կողմից սկսվեց տոկոսադրույքների նվազեցումը (2008թ հունվարի 4.25% -ից այն 2008թ.-ի դեկտեմբերին հասցվեց մինչև 0-0.25%-ի): Սակայն այդ ֆինանսական քայլը չբերեց սպասված արդյունքը, մասամբ այն պատճառով, որ մասնավոր հատվածը ծանրաբեռնված էր պարտքերով և ճգնաժամին «հանդիպած» մարդիկ, սկսեցին դրանք վճարել, դրանով իսկ կրճատելով սպառումը և ներդրումները: Բացի այդ, «վատ» (մասնագիտորեն այն անվանվում է անհուսալի) պարտքերի ծավալը տնտեսության մեջ դարձավ զգալի կամ անլուծելի, որպեսզի հիմնախնդիրը հնարավոր լինի լուծել ավանդական կամ դասական տնտեսագիտության առաջարկած մեթոդներով կամ դեղատոմսերով: Ուստի, մյուս կողմից ԱՄՆ կառավարությունը գնաց պետական պարտքը ավելացնելու (բավական է նշել, որ եթե 2008թ.-ի սկզբին ԱՄՆ արտաքին պարտքը կազմում էր 8.95 տրիլիոն դոլար, ապա 2012թ.-ի վերջին այն հասավ 16.2 տրիլիոն դոլարի, իսկ 2016թ.-ին՝ 17.8 տրիլիոն դոլարի)¹⁰, հարկերը չբարձրացնելու և տնտեսության մեջ ներդրումները ակտիվացնելու ճանապարհով (հիմնականում ծանր դրության մեջ հայտնված ընկերություններին և բանկերին վարկեր տրամադրելով և ետ գնելով «կասկածելի» ակտիվները):

Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ պետական նախագծերի ֆինանսավորումը բոլոր դեպքերում շարունակում է մնալ զարգացման լրացուցիչ և ոչ թե առաջնահերթ գործոն ճգնաժամից դուրս գալու համար¹¹: Ասվածը հաստատում է նաև ԵՄ երկրների փորձը, որտեղ ԱՄՆ –ի համեմատ (բավական է նշել, որ ԱՄՆ-ում պետական սեփականության

⁹ Զ.Մ.Քեյնս. «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր., Տիգրան Մեծ, 2006, էջ 9-10:

¹⁰ World Development Indicators, WB, 2017.

¹¹ Տես, մասնավորապես, «Материалы международного банковского конгресса», «Деньги и кредит», N 8, 2012, էջ 11:

բաժինը կազմում է 1%, իսկ ԵՄ երկրների միջինը 24% է, իսկ օրինակ Ֆրանսիայում՝ 47%) ավելի մեծ պետական հատվածը և հսկայական բյուջետային ծախսերը երաշխիք չդարձան ճգնաժամի արագ հաղթահարման համար:

2005-2016 թվականների ՀՀ մակրոտնտեսական առանձին ցուցանիշների շարժի ուսումնասիրությունը (տե՛ս, աղյուսակ 1.3-ը) վկայում է, որ եթե ՀՆԱ-ի աճը 2008-2016թթ. ժամանակահատվածում դրամական արտահայտությամբ կազմել է 142.0%, ապա այդ նույն ցուցանիշը դոլարային արտահայտությամբ կազմել է 90.25%, այսինքն՝ դրամական արտահայտությամբ աճի փոխարեն (հավելաճը 42.0%) ունենք 9.75%-ի չափով անկում:

Աղյուսակ 1.4-ում բերված տվյալներից հետևում է, որ 2005-2016 թվականների միջին տվյալներով ՀՀ կենտրոնական բանկի վերաֆինանսավորման միջին տարեկան տոկոսադրույքի և սպառողական գների հավելաճի տարբերությունը կազմել է 2.6 տոկոսային կետ, որը սպառողական գների ինդեքսի հավելաճի նկատմամբ կազմել է 62.5%, ինչը կարծում ենք բավականին բարձր ցուցանիշ է (այդ հասկացության լավագույն սահմանը 10-15%-ն է), այսինքն ՀՀ-ում այդ տարբերությունը 4-5 անգամ գերազանցում է «նորմալ» հարաբերակցությունը, այստեղից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Հետաքրքիրն այն է, որ 2005-2009 թվականներին այդ ցուցանիշը նվազել է 3.23 տոկոսային կետից հասնելով -2.08 տոկոսային կետի: Այսինքն, ՀՀ դրամական իշխանությունները պարտավոր էին տեսնել այս պատկերը և հաշվի առնել այն հետագա քաղաքականության մշակման ժամանակ: Ավելին, փոխանակ այդ տարբերությունը նվազելուն այն հատկապես 2013-2016 թվականներին ավելացել է շուրջ 4 անգամ, ինչը ամենևին էլ չի նպաստել տնտեսական աճին, այլ ճիշտ հակառակը ինֆլացիայի փոխարեն 2016թ.-ին բերել է -1.4% դեֆլացիայի, իսկ տնտեսական աճը կազմել է 0.2%:

Եթե փորձելու լինենք դասակարգել ՀՀ տնտեսության զարգացման արդի փուլի առաջնահերթ երեք հիմնախնդիրները, ապա դրանք են՝ ԼՂՀ և ՀՀ անվտանգության ապահովումը, աշխատատեղերի պահպանումը և ավելացումը, ինչպես նաև աղքատության նվազեցումը: Տեղին է հիշել, որ ներկայումս ընդունված է, որ տնտեսական քաղաքականության իմաստը աշխատատեղերի ապահովումն է՝ կայուն ինֆլացիայի պայմաններում:

Աղյուսակ 1.4

ՀՀ կենտրոնական բանկի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի դինամիկան (միջին տարեկան մեծությունը, %-ով) և սպառողական գների ինդեքսը (նախորդ տարվա նկատմամբ, %) ՀՀ-ում 2005-2016թթ.-ին

	Տարիները												
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2005-2016թթ. միջինը
1. ՀՀ ԿԲ վերաֆինանսավորման տարեկան տոկոսադրույքը, %	3,29	3,81	4,83	6,92	6,10	6,92	8,14	8,00	8,10	7,25	10,08	7,66	6,76
2. Սպառողական գների ինդեքսի հավելաճը (նախորդ տարվա նկատմամբ), %	0,6	2,9	4,4	9,0	3,4	8,2	7,7	2,6	5,8	3,0	3,7	-1,4	4,16
3. ՀՀ ԿԲ վերաֆինանսավորման միջին տարեկան տոկոսադրույքի և սպառողական գների հավելաճի տարբերությունը, տոկոսային կետ	3,23	0,91	0,43	-2,08	2,7	1,28	0,44	5,4	2,3	4,25	6,38	9,06	2,60

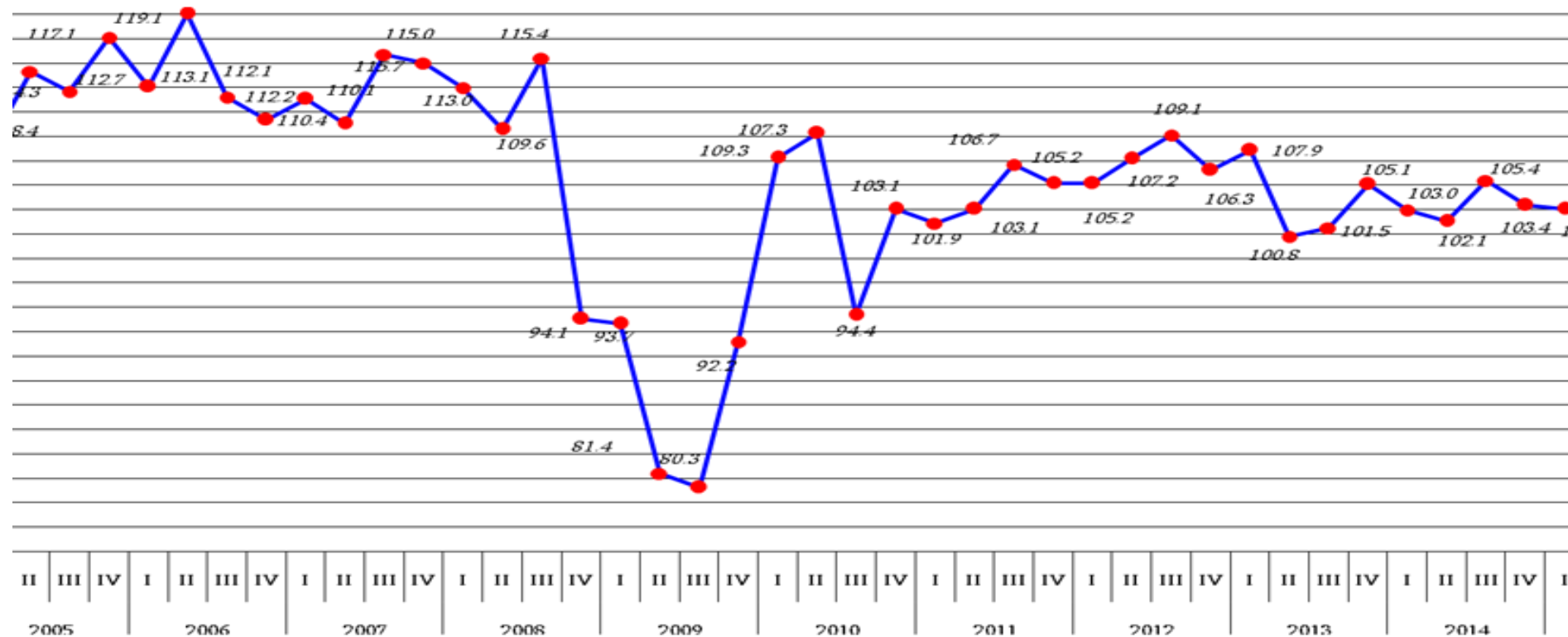
Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է՝ Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2011, էջ 36-37, Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, էջ 41, Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 40-41, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2009, էջ 18, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 16, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, էջ 16, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2017, էջ 61, ֆինանսական շուկայում ՀՀ ԿԲ գործառնությունների տոկոսադրույքները, policy-rates/cba.am:

Եթե չի բավարարվում նշված սկզբունքն, ապա կարելի է եզրակացնել, որ երկրի տնտեսական քաղաքականությունն արդյունավետ չէ: Այն լիարժեքորեն չի ծառայել ոչ միայն բնակչության կենսամակարդակի և երկրի անվտանգության աստիճանի բարձրացմանը, այլև վտանգում է երկրի ապագան՝ նպաստելով մարդկանց մոտ թերարժեքության բարդույթի ձևավորմանը և անհատական ու հանրային անվտանգության վատթարացմանը, ինչը պարզապես քայքայում է պետության հիմքերը:

ՀՀ-ում աղքատության մակարդակի նվազեցումը դարձել է ՀՀ կառավարության ծրագրով նախատեսված տնտեսական քաղաքականության առանցքային նպատակներից կամ թիրախներից մեկը, որը 5 տարվա ընթացքում նախատեսվում է հասցնել 12%-ի:

ՀՀ ՀՆԱ-ի տարբեր տարիների ցուցանիշների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ 2007թ.-ի երրորդ եռամսյակից մեզ մոտ սկսվել է ճգնաժամը, ցուցանիշներն անընդհատ նվազել են (2006թ.-ին ՀՀ ՀՆԱ-ի հավելաճը կազմել է 13.2%, 2007թ.-ին 13.7%, 2008թ.-ին՝ 6.9%). և 2009թ.-ին գրանցվել է ՀՆԱ-ի 14.1%-ով անկում (աշխարհում ամենաբարձրերից մեկը) և հանկարծ, այդ նույն թվականի չորրորդ եռամսյակում նկատվում է արագ վերելք (տե՛ս գծանկար 1.1-ը), որը 2010թ.-ին ապահովում է ՀՆԱ-ի 3%-ոց հավելաճ (2011թ.-ին՝ 4.7%, 2012թ.-ին՝ 7.2%), ինչը կարելի է անվանել «հայկական հրաշք», քանի որ (ինչպես վկայում է տնտեսագիտությունը) ճգնաժամի մեջ հայտնված երկիրը անկման ժամանակահատվածի համեմատությամբ դրանից դուրս գալու համար երկու անգամ ավելի շատ ժամանակ է կորցնում: Իրականում ոչ մի հրաշք էլ չի եղել. 2009թ.-ին դրամ/1 ԱՄՆ դոլար փոխարժեքի մեծությունը նախորդ տարվա մեծությանը գերազանցել է 118.7 տոկոսով (ի դեպ, 2000-2016թթ. ժամանակային շարքում այն ամենաբարձրն է եղել), իսկ 2015թ.-ին այն կազմել է 114.91% (նշված ժամանակահատվածի երկրորդ բարձր ցուցանիշը, երրորդը եղել է 2012թ.-ին՝ 107.9%):

2015թ.-ին երեք տոկոս դրամական աճ ունեցանք, իսկ դոլարային արտահայտությամբ՝ նվազում 9.4%, դոլարի փոխարժեքի ավելացում եղավ: 2014- 2015 թթ. մեկ դոլարի հաշվով 62 դրամ ավելացում ունեցանք (2014թ.-ին 1 ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը 415.92 դրամ էր, 2015թ.-ին՝ 477.92 դրամ), այլ կերպ ասած՝ գնային ավելացում է եղել, ոչ թե սպառողական արժեքների:

Աղբյուրը. Հայաստանի ազգային հաշիվները 2008, Երևան, 2008թ., էջ 120, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2011, Երևան, 2011թ., էջ 137, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2012, Երևան, 2012թ., էջ 137, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2014, Երևան, 2014թ., էջ 117, Հայաստանի ազգային հաշիվները 2016, Երևան, 2016թ., էջ 184:

Գծանկար 1.1. Համախառն ներքին արդյունքի ֆիզիկական ծավալի ինդեքսներն ըստ եռամսյակների

Հայտնի է նաև, որ պետության կառավարման գործում գոյություն ունի երկու գործիք՝ դրամավարկային և հարկաբյուջետային քաղաքականություն: Դրամավարկային քաղաքականության (կամ որը նույնն է՝ այդ քաղաքականության վարման արդյունքում ստեղծված) ներկայիս հիմնախնդիրներից մեկը կուտակված պարտքերն են և պարտքերի շարունակաբար կուտակումն է:

Ներկայումս ՀՀ տնտեսության աշխուժացման և վերելքի ապահովման, տնտեսական աճի տեմպերի ավելացման ու կայունացման առաջնահերթ նշանակության հիմնախնդիր է ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների պարտավորությունների կարգավորումը ու այդ ոլորտում տեղ գտած թերությունների և արգելքների վերացումը: Առևտրային կազմակերպությունը հանրապետության տնտեսության այն հիմնական օղակն է, որի կառավարման բարելավումը կբարձրացնի ամբողջ տնտեսությունը, դրանով իսկ լուծելով ոչ միայն տնտեսական (հատկապես պետական բյուջեի եկամուտների ավելացման), այլև սոցիալական (բնակչության եկամուտների ավելացման) և ազգային անվտանգությանը սպառնացող վտանգի (արտագաղթի կանխում) հիմնախնդիրները: Այս ամենի լուծման արդյունքում վստահությունը իշխանությունների և, առանձնապես, կառավարության գործունեության նկատմամբ կբարձրանա, քանի որ խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, ՓՄՁ համակարգին և առևտրային կազմակերպություններին, այսինքն ողջ ձեռնարկատիրությանը և հարյուր հազարավոր մարդկանց:

Բավական է նշել, որ ՀՀ կազմակերպությունների պարտավորությունները և ժամկետանց պարտքերը, հատկապես, 2010-2015թթ.-ին ունեցել են աննախադեպ աճի միտում: Այսպես, եթե 2010թ.-ին այդ կազմակերպությունների ընդամենը պարտավորությունները կազմել են 1527.4 մլրդ դրամ, ապա 2015թ.-ին՝ 2690.8 մլրդ դրամ (աճը 176.2%, այն դեպքում, երբ այդ նույն ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճը դրամական արտահայտությամբ կազմել է 145,4% (2010թ.-ին՝ 3460.2 մլրդ դրամ, 2015թ.-ին՝ 5032.1 մլրդ դրամ), իսկ դոլարային արտահայտությամբ՝ 112.9% (2010թ.-ին՝ 9.3 մլրդ ԱՄՆ դոլար, 2015թ.-ին՝ 10.5 մլրդ ԱՄՆ դոլար))¹²: Այդ նույն ժամանակահատվածում առևտրային կազմակերպությունների ժամկետանց

¹² Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 223, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, էջ 392:

պարտավորությունները 0.524 մլրդ դրամից հասել են 22.226 մլրդ դրամի, (2011թ.-ին՝ 7.3 մլրդ դրամ, 2012թ.-ին՝ 0.826 մլրդ դրամ, 2013թ.-ին՝ 0.853 մլրդ դրամ, 2014թ.-ին՝ 2.154 մլրդ դրամ) կամ աճը կազմել է ավելի քան 42 անգամ): Պարտավորությունների կազմում 2010 թ.-ին կրեդիտորական պարտքերը կազմել են 503.8 մլրդ դրամ (ընդամենի 33,0%-ը), իսկ ստացած վարկերի և փոխառությունների դիմաց պարտքերը՝ 1023.5 մլրդ դրամ, (ընդամենի 67.0%-ը): Այդ նույն ցուցանիշները 2014թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար 661.1 մլրդ դրամ, (25.2%) և 1967.2 մլրդ դրամ (74.8%), իսկ 2015թ.-ին՝ համապատասխանաբար՝ 782.8 մլրդ դրամ (29.1%) և 1908.0 մլրդ դրամ (70.9%): Այսինքն, եթե 2015թ.-ին 2010թ.-ի համեմատ կրեդիտորական պարտքերը ավելացել են 279.0 մլրդ դրամով, կամ 155.4%-ով, ապա ստացած վարկերի և փոխառությունների դիմաց պարտքերը ավելացել են 884.5 մլրդ դրամով կամ 186.4%-ով: Ընդ որում, եթե նշված ժամանակահատվածում ժամկետանց կրեդիտորական պարտքերն ավելացել են 423.0%-ով, (523.7 մլն դրամից հասնելով 22115.7 մլն դրամի), ապա ստացած վարկերի և փոխառությունների դիմաց ժամկետանց պարտքերի մեծությունն ավելացել է 880.0 %-ով (12,5 մլն դրամից հասնելով 110.0 մլն դրամի)¹³:

Բերված տվյալներից ակնհայտ է դառնում, որ ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների պարտավորությունների և ժամկետանց պարտքերի ավելի քան 70%-ը պայմանավորված է ստացած վարկերով և փոխառություններով, ինչը և պահանջում է անհապաղ միջոցներ իրականացնել դրանց հետ կապված հարցերը ճիշտ կարգավորելու համար:

Հատկապես վերը նշված հանգամանքի հետ առնչվող զգալի թվով իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք հայտնվել են դատարանների և դրա հետ կապված ԴԱՀԿ համակարգում (փոխանակ զբաղվեն տնտեսական գործունեությամբ տնտեսավարող սուբյեկտները և քաղաքացիները իրենց ժամանակի մեծ մասը անցկացնում են այդ մարմիններում): Բավական է նշել, որ օրինակ 2016թ.-ին ՀՀ-ում դատական ակտերի հիման վրա ստացվել է 1 224 417, 2016թ.-ի սկզբին առկա էին 300 393 կատարողական վարույթ: Այդ ցուցանիշները 2015թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 893 222 և 151 032 կատարողական վարույթ:

¹³ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2015, Եր. ՀՀ ԱՎԾ, 2015, էջ 392, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2016, Եր. ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 395:

Գույքային բնույթի բոլոր կատարողական վարույթներով բռնագանձված գումարը 2016թ.-ին կազմել է 19 137.1 մլրդ դրամ, իսկ չվերականգնված մնացորդ գումարը 2016թ.-ի վերջում կազմել է 64 896 մլրդ դրամ¹⁴: Այդ ցուցանիշները 2015թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 22 467 մլրդ դրամ և 82 328 մլրդ դրամ: Այսինքն մոտավորապես «վիճահարույց» 5 դրամից միայն մեկ դրամն է բռնագանձվում, ինչը վկայում է հիմնախնդրի լուծման դատական համակարգի ցածր արդյունավետության մասին: Եթե նկատի ունենանք, որ ԴԱՀԿ համակարգում տարեցտարի ավելանում է կատարողական վարույթների քանակը, ապա ասվածն ավելի ակնառու և համոզիչ կդառնա (2005թ.-ին ստացվել է 67110, 2009թ.-ին՝ 62580, 2011թ.-ին՝ 91604, 2013թ.-ին՝ 123232, 2015թ.-ին՝ 893222, 2016թ.-ին՝ 1224417, իսկ նշված թվականների սկզբում համապատասխանաբար՝ 20211, 23388, 31464, 19370, 23500, 151032, 300393 կատարողական վարույթ)¹⁵:

Նշված խնդրի տնտեսական արմատական լուծման բանալին գտնվում է ՀՀ բանկային համակարգում: Առաջին հերթին պետք է լուծել առկա հսկայական պարտքերի բեռից ազատվելու խնդիրը: Մեկ անգամ ևս նկատենք, որ ՀՀ կազմակերպությունների ստացած վարկերի և փոխառությունների դիմաց պարտքերը կազմում են շուրջ 2 տրիլիոն դրամ և դրանց վերադարձը հնարավորություն չի տալիս բարձրացնել վարկերի և փոխառությունների մատչելիությունը և արդյունավետությունը:

Դրա հիմնական պատճառներից մեկը «թանկ» փողերն են: Այսպես, եթե 2005թ.-ին ՀՀ ԿԲ վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի տարեկան միջին մեծությունը կազմել է 3.54%, ապա 2006թ.-ին՝ 4.21%, 2007թ.-ին՝ 4.83%, 2008թ.-ին՝ 6.92%, 2009թ.-ին՝ 6.10%, 2010թ.-ին՝ 6.92%, 2011թ.-ին՝ 8.14%, 2012թ.-ին՝ 8.10%, 2014թ.-ին՝ 7.25%: 2015 թվականի փետրվարի 7-ին ՀՀ ԿԲ խորհուրդը 1%-ով բարձրացրեց նշված մեծությունը, որը հասավ 10.5%-ի, որը պահպանվեց մինչև 2015թ. հուլիս ամիսը (2015թ.-ի մայիսի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի մեծությունը 2005թ.-ի հունիսի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի մեծությունը գերազանցում էր 280.0%-ով), իսկ 2015թ.-ին վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի տարեկան միջին

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2017թ., էջ 169-170:

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2005 և հաջորդող համապատասխան ամիսների վիճակագրական ժողովածուների տվյալները:

մեծությունը կազմել է 10.08%¹⁶: 2016 թվականի օգոստոսի 16-ին այն նվազեցվեց 0.25%-ով և դարձավ 7.25%, իսկ նոյեմբերի վերջին՝ 6.25%, 2017թ.-ի մարտից 6,0%¹⁷, ինչը դրական մոտեցում է: Նկատենք նաև, որ 2016թ.-ի օգոստոսի դրությամբ 2005թ.-ի օգոստոսի համեմատ ՀՀ-ում փողը թանկացել է 325.0%-ով: Եթե ընդունենք, որ սպառողական գների ինդեքսը վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի ներքին սահմանն է, ապա 2005-2016թթ.-ին ՀՀ-ում ՍԳԻ շարժը ունեցել է հետևյալ պատկերը՝ 100.6%, 102.9%, 104,4%, 109.0%, 103.4%, 107.7%, 102.6%, 105.8%, 103.0%, 103.7%¹⁸ կամ 2005-2015թթ. շղթայական ինդեքսը կազմել է 152.1%: Նկատենք նաև, որ 2016թ.-ի հունվար-օգոստոս ամիսներին ՍԳԻ նվազել է 1.6%-ով, արդյունաբերական արտադրանքի գների ինդեքսը՝ 0.5%-ով (նկատվել է դեֆլյացիա (գնանկում))¹⁹:

Վերը բերված վերլուծությունը վկայում է, որ տնտեսությունում գոյացած պարտքերի բեռից ազատվելու, նոր պարտքեր չկուտակելու և ՀՀ-ում ձեռնարկատիրությունը զարգացնելու նպատակով ՀՀ ԿԲ-ն պետք է փոխի իր որդեգրած դրամական քաղաքականությունը և անցնի «էժան» փողերի քաղաքականությանը: Ասվածի օգտին է խոսում այն փաստը, որ, օրինակ, ՀՀ ԿԲ վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի 2015թ.-ի տարեկան միջին մեծությունը (10.08%) 40%-ով գերազանցում էր 2016թ.-ի նոյեմբերին սահմանված մեծությունը (6.25%): Ճիշտ է ՀՀ տնտեսությունում ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու ռիսկը ավելի բարձր է, քան ԱՄՆ-ում, սակայն ոչ 40 կամ 25 անգամ: Բացի այդ, «էժան» փողերի միջոցով կավելանա տնտեսական ակտիվությունը և կխրախուսվի արտահանումը: «էժան» փողերի դեպքում նկատվում է սպառողական ապրանքների և ծառայությունների գների աճ, ինչը դժվարին դրության մեջ կդնի հատկապես բնակչության խոցելի խավերին: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ ՀՀ-ում աղքատության մակարդակը բավականին բարձր է (բնակչության թվաքանակի շուրջ 30%-ը գտնվում է այդպիսի վիճակում), ապա ակնհայտ է, որ այս գործոնը ունի «էժան» փողերի կիրառման սահմանափակման սոցիալ-քաղաքական բնական սահման: Ստացվում է, որ հանրապետության զարգացման ներկա պայմաններում ինչպես

¹⁶ Հաշվարկվել է՝ Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 38, Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010, էջ 65-ի տվյալների հիման վրա:

¹⁷ Ֆինանսական շուկայում ՀՀ ԿԲ գործառնությունների տոկոսադրույքները (%), www.cba.am:

¹⁸ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 16:

¹⁹ www.armstat.am վիճակագրական շարքեր:

«էժան» փողերի, այնպես էլ բնակչության աղքատության հաղթահարման քաղաքականության միջև պետք է կարողանալ գտնել լավագույն հարաբերակցությունը, որպեսզի նվազի աղքատության մակարդակը և ապահովվի տնտեսական աճի բավարար տեմպ: Այս համատեքստում կարևոր է նկատել, որ ցանկացած երկրում և, մասնավորապես ՀՀ-ում, բնակչության աղքատությունը որպես սոցիալ-տնտեսական երևույթ ավելի շատ և ավելի շուտ հետևանք է, քան թե պատճառ (աշխատատեղերի պակասի կամ, վերջին հաշվով, իրական եկամուտների ցածր կամ անբավարար մակարդակի): Ուստի այդ արատավոր շրջանը ճեղքելու և դրանից դուրս գալու մի ուղի գոյություն ունի. այն է՝ երկրում ավելացնել տնտեսական ակտիվությունը, որի հիմնական միջոցը «էժան» փողերի քաղաքականության իրականացումն է, ինչին մեզանում, հատկապես 2016թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին ականատեսն ենք: Ավելին, կարծում ենք, այդ քաղաքականությունը պետք է շարունակվի և առաջիկա ամիսներին ՀՀ ԿԲ-ի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը յուրաքանչյուր ամիս կարելի է նվազեցնել 0.25 տոկոսով և ընդհանուր առմամբ ներկայիս 6.0%-ը հասցնել 5.0-5.25 տոկոսի:

Բերված շարադրանքի եզրահանգումներից մեկն այն է, որ երկրի տնտեսության զարգացման հաջողությունը պայմանավորում են ավելի շատ ոչ թե դրանց հասնելու կառավարման գործիքները, որքան դրանցից օգտվելու հմտությունները, արհեստավարժությունը, տնտեսության ոլորտների կառավարման որակը և քաղաքական կամքը:

Այսպիսով, ՀՀ «դրամական» իշխանությունները չկարողացան արդյունավետ ձևով օգտագործել ճգնաժամի դեմ պայքարի ամբողջ գործիքակազմը: Մի կողմից տոկոսադրույքները մեր հանրապետությունում կապված են ինֆլյացիայի մակարդակի հետ: Սակայն ինֆլյացիան առաջանում է ոչ թե դրամական առաջարկի (փողի զանգվածի) ավելացմամբ (ինչպես դա նկատվել է 1990-ական թվականներին), այլ ապրանքների գների և ծառայությունների սակագների աճի հետևանքով (հատկապես մենաշնորհ գործունեության ոլորտների), ինչպես նաև դոլարի կուրսը, որը կառավարությունը ստիպված է բարձրացնել, որպեսզի ստանա իր համար անհրաժեշտ միջոցներ խոստացած բյուջետային պարտավորությունների կատարման համար: Այդ պատճառով էլ ինչպես մեզանում, այնպես էլ Արևմուտքում (ԱՄՆ-ում կամ ԵՄ-ում)

տոկոսադրույքները «մինչև զրո» հասցնելը անհնար է և, հետևաբար, հնարավոր չէ կտրուկ ավելացնել տնտեսության վարկավորման ծավալները:

1.2. Գործարարության խոչընդոտները միկրո- և մակրո- մակարդակներում

Ինչպես հայտնի է, միկրոմակարդակում՝ առևտրային կազմակերպությունների գործունեության վերաբերյալ վիճակագրական ծառայությունների (այդ թվում ՀՀ-ում՝ ԱՎԾ-ի) կողմից տվյալներ չեն հրապարակվում, քանի որ դրանք այս կամ այն կազմակերպության համար առևտրային գաղտնիք են հանդիսանում: Բացի այդ, միկրոմակարդակում տնտեսագիտական ուսումնասիրությունների իրականացումը, առավել ևս, երբ այն ընդգրկում է գրեթե ամբողջ տնտեսությունը կամ նրա հիմնական ոլորտները, աշխատատար ու թանկ արժեցող միջոցառում է: ՌԽՍԽի ամենևին էլ պատահական չէ, որ հայրենական կազմակերպությունների ուժերով և միջոցներով մինչ օրս ՀՀ-ում նման բնույթի աշխատանքներ չեն կատարվել, դրանք բացառապես իրականացվել են արտասահմանյան դոնոր կազմակերպությունների ուժերով և միջոցներով: Նկատենք նաև, որ տնտեսության միկրոմակարդակը կառավարման այն հարթությունն է, որտեղ ստեղծվում են նյութական բարիքներն ու արժեքները, և որտեղ լավագույնս դրսևորվում է կառավարման ազդեցությունն ու որակը: Միկրոմակարդակն, ըստ էության, տնտեսության այն հիմքն է, որի վրա են բարձրանում կառավարման մյուս համակարգերը:

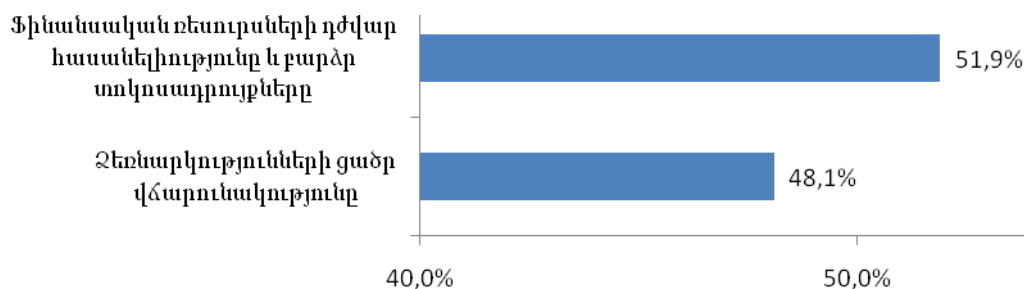
Վերջին տարիներին (2015-2016թթ.) կատարված նման բնույթի ուսումնասիրությունները մեզանում պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել, հատկապես դրանց արդյունքների իմաստավորման և դրանք կառավարման գործում հաշվի առնելու տեսանկյունից: Այդ բացը լրացնելու նպատակով ստորև բերվում են ուսումնասիրությունների այն արդյունքները, որոնք անմիջականորեն կամ ուղղակիորեն առնչվում են մեր հետազոտության թեմային:

Առաջին անգամ ՀՀ-ում Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացվել է «ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն»՝ նպատակ

ունենալով բացահայտել Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները մակրո և միկրո մակարդակներում²⁰:

Վերլուծական զեկույցը օգտակար է սոցիալ-տնտեսական բնագավառում տարբեր բարեփոխումների, ՓՄՁ զարգացման և ընդհանուր առմամբ ՀՀ տնտեսության զարգացման տեսանկյունից:

Որոշք են Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները հարցին հարցվածների պատասխաններն ունեցել են ֆինանսական բաղադրիչի վերաբերյալ դիրքորոշում, որն ունի հետևյալ տեսքը (գծանկար 1.2):

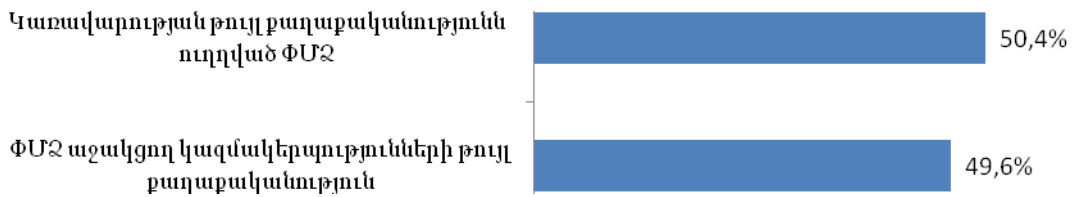
Գծանկար 1.2. ՀՀ-ում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները (ֆինանսական միջոցներ)²¹

Եթե ֆինանսական ռեսուրսների դժվար հասանելիությունը և հայաստանյան բանկերի կողմից սահմանված տոկոսադրույքները մինչ ուսումնասիրությունը դիտվում էր առաջնային, ապա ձեռնարկությունների ցածր վճարունակության 48.1%-ը որոշակիորեն հաստատում է այն փաստը, որ ՓՄՁ-ների շուրջ 48%-ը կամ մոտ կեսը ընդհանուր թվաքանակում մի կերպ է եկամուտներ վաստակում և հաճախ գոյատևում է՝ գտնվելով սնանկացման մշտական սպառնալիքի տակ:

²⁰ ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն մակրո և միկրո մակարդակներում.

Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները, Հայաստանի գործարարների հանրապետական միություն (ՀԳՀՄ), 2015թ., <http://employers.am/News.aspx?NewsId=60&lang=arm>

²¹ Գծանկար 1.2-ից մինչև գծանկար 1.9-ը ներառյալ, ինչպես նաև աղյուսակներ 1.5 և 1.6-ի աղբյուրն է հանդիսանում՝ ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն մակրո և միկրո մակարդակներում. Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները, Հայաստանի գործարարների հանրապետական միություն (ՀԳՀՄ), 2015թ., <http://employers.am/News.aspx?NewsId=60&lang=arm>

Գծանկար 1.3. ՀՀ-ում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները (ՓՄՁ աջակցման քաղաքականություն)

Հարցվածները կարծում են, որ ՓՄՁ-ների հիմնական խնդիրներից են նաև կառավարության և ՓՄՁ աջակցող կազմակերպությունների թույլ և ոչ նպատակային քաղաքականությունը՝ մոտավորապես 50-ական տոկոս (գծանկար 1.3):

Գծանկար 1.4. Բիզնեսին խոչընդոտող այլ խնդիրներ

Այլ խնդիրների տակ նաև նշվել են լրացուցիչ խոչընդոտներ՝

- ապրանքային ներկրման ոչ ճիշտ քաղաքականություն՝ բարձր մաքսային տուրքերը,
- արժույթի տատանումները,
- էներգետիկ ռեսուրսների բարձր դրույքաչափերը,
- տնտեսության թույլ կառուցվածքը:

Բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական այլ խնդիրների շարքում հարցվածներին ուղղորդված երկու պատասխանները «Քաղաքական կամքի բացակայություն» և «Առաջատար տեխնոլոգիաներ ձեռք բերելու համար անբավարար ռեսուրսներ» կարևորել են մոտավորապես հավասարաչափ (50.3% և 49.7%) (գծանկար 1.4): Հարցվածների կողմից ոչ ուղղորդված 102 պատասխանների թվում առավելապես կարևորվել են տնտեսության թույլ կառուցվածքը (28%) և էներգետիկ ռեսուրսների

բարձր դրույքաչափերը (26.8%), որոնց մեջ էական են էլեկտրաէներգիայի և գազի գները:

Հարցվածների մոտավորապես 38%-ը համարում են, որ 2009-2014թթ. ընթացքում ամենա ազդեցիկ խնդիրներից են՝ ՀՀ-ի անկայուն տնտեսությունը և ֆինանսական ռեսուրսների ոչ մատչելիությունը (աղյուսակներ 1.5 և 1.6):

Աղյուսակ 1.5

Վերջին 5 տարիների ընթացքում (2009-2014) ո՞ր խնդիրներն են եղել ամենաազդեցիկը

1.	Ֆինանսական ռեսուրսների դժվար հասանելիությունը և բարձր տոկոսադրույքները	19.6%
2.	Անկայուն տնտեսություն	17.9%
3.	Բարձր հարկեր	17.0%
4.	Բնակչության ցածր գնողունակություն	16.1%
5.	Կոռուպցիա	15.2%
6.	Հարկային օրենքների ոչ հստակ և ոչ կոնկրետ ձևակերպումները, երկիմաստ կետերը	10.7%
7.	Օրենքների հաճախակի փոփոխությունը	9.8%
8.	Բարձր և անհավասար մրցակցություն	9.8%
9.	Որակյալ աշխատուժի պակաս	9.8%
10.	Թույլ երկխոսություն պետության և բիզնեսի միջև	8.0%
11.	Ձեռնարկությունների ցածր վճարունակություն	8.0%
12.	Անկատար դատական համակարգ	7.1%
13.	Առաջատար տեխնոլոգիաներ ձեռք բերելու համար անբավարար ռեսուրսներ	7.1%
14.	Թույլ մրցունակություն	6.3%
15.	Իրացման փոքր շուկաներ	6.3%
16.	Բյուրոկրատիա	6.3%
17.	Քաղաքական կամքի բացակայություն	6.3%
18.	Շուկա մուտք գործելու դժվարությունները	5.4%
19.	Բիզնեսի վարման և կառավարման ոչ բավարար գիտելիքներ	5.4%
20.	Մարկետինգային ոչ բավարար գիտելիքներ	3.6%
21.	Կառավարության թույլ քաղաքականությունն ուղղված ՓՄՁ զարգացմանը	2.7%
22.	Անկատար օրենսդրություն, օրենքների մեծ քանակ	1.8%
23.	Շուկայից դուրս գալու դժվարությունները	1.8%
24.	ՓՄՁ աջակցող կազմակերպությունների թույլ քաղաքականություն	0.9%

**Վերջին 5 տարիների ընթացքում, որ կետերի ազդեցությունն է նվազել
բարեփոխումների ընթացքում**

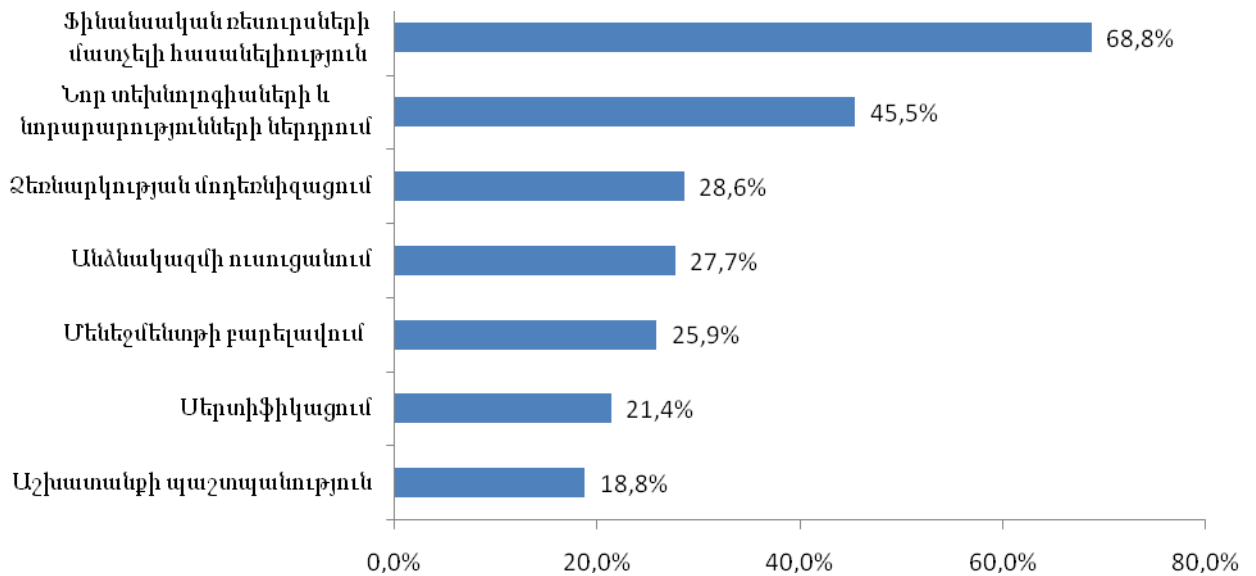
1.	Բյուրոկրատիա	18.8%
2.	Կոռուպցիա	11.6%
3.	Բարձր հարկեր	8.9%
4.	ՓՄՁ աջակցող կազմակերպությունների թույլ քաղաքականություն	7.1%
5.	Որակյալ աշխատուժի պակաս	5.4%
6.	Կառավարության թույլ քաղաքականությունն ուղղված ՓՄՁ զարգացմանը	4.5%
7.	Օրենքների հաճախակի փոփոխությունը	4.5%
8.	Անկատար օրենսդրություն, օրենքների մեծ քանակ	3.6%
9.	Թույլ երկխոսություն պետության և բիզնեսի միջև	3.6%
10.	Բիզնեսի վարման և կառավարման ոչ բավարար գիտելիքներ	3.6%
11.	Հարկային օրենքների ոչ հստակ և ոչ կոնկրետ ձևակերպումները, երկիմաստ կետերը	2.7%
12.	Անկայուն տնտեսություն	2.7%
13.	Շուկա մուտք գործելու դժվարությունները	2.7%
14.	Ֆինանսական ռեսուրսների դժվար հասանելիությունը և բարձր տոկոսադրույքները	1.8%
15.	Իրացման փոքր շուկաներ	1.8%
16.	Քաղաքական կամքի բացակայություն	1.8%
17.	Բարձր և անհավասար մրցակցություն	1.8%
18.	Բնակչության ցածր գնողունակություն	0.9%
19.	Անկատար դատական համակարգ	0.9%
20.	Շուկայից դուրս գալու դժվարությունները	0.9%

«Ի՞նչ է անհրաժեշտ ձեր կազմակերպության զարգացման համար» հարցը, ենթադրում էր երկու՝ ուղղորդված և ոչ ուղղորդված պատասխաններ: Ուղղորդված հարցադրումները բաղկացած են երկու մասերից՝ ա) ձեռնարկություն և բ) գործարար միջավայր:

Կազմակերպությունների հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է՝

ա) ՓՄՁ-ների տեսանկյունից հարցվածները գտնում են, որ անհրաժեշտ են ֆինանսական ռեսուրսների մատչելի հասանելիություն (68.8%), նոր տեխնոլոգիաների և նորարարությունների ներդրում (45.5%): Կարևորում են նաև ձեռնարկությունների արդիականացումը (28.6%), անձնակազմի ուսուցումը (27.7%), մենեջմենթի բարելավումը (25.9%), սերտիֆիկացումը (21.4%), աշխատողների աշխատանքային

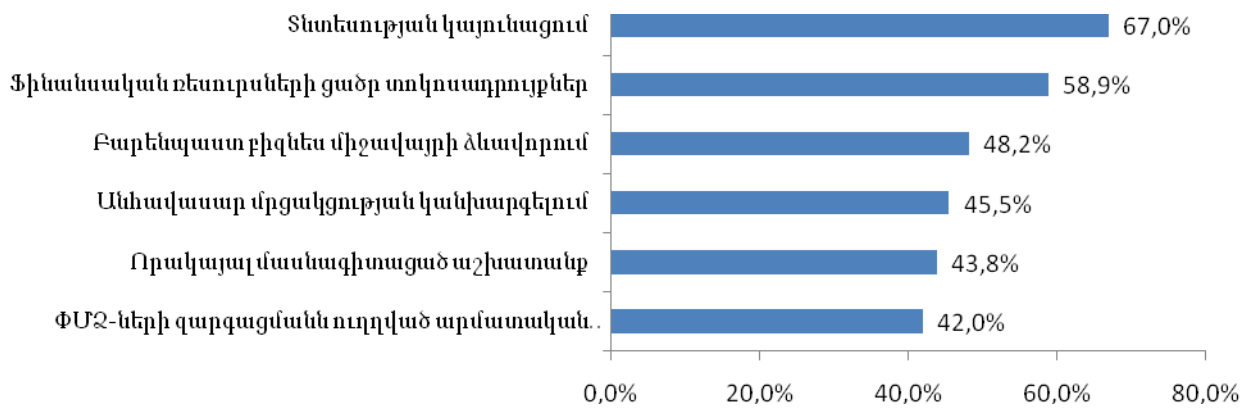
պայմանների ապահովում աշխատանքի պաշտպանության միջոցով (28.6%) (գծանկար 1.5):

Գծանկար 1.5. Ի՞նչ է անհրաժեշտ կազմակերպությանը զարգացման համար (ՓՄՁ-ների տեսանկյունից)

բ) գործարար միջավայրի տեսանկյունից հարցվածների 2/3-ից ավելին՝ 67.0% գտնում են, որ անհրաժեշտ է, որ ամեն ինչ անել << տնտեսության կայունությունն ապահովելու համար: Ձևավորել բարենպաստ բիզնես միջավայր՝ հարցվածների 48.2%-ի կարծիքով: 58.9% հարցվածների կարծիքով անհրաժեշտ է բիզնես ներարկել մատչելի ֆինանսական միջոցներ, 45.9%-ի կարծիքով՝ ապահովել հավասար մրցակցություն՝ 43.8%-ի կարծիքով՝ պատրաստել որակյալ, մասնագիտացված աշխատուժ և հարցվածների 42.0%-ը գտնում է, որ անհրաժեշտ է իրականացնել ՓՄՁ-ների հետագա զարգացմանն ուղղված արմատական փոփոխություններ (գծանկար 1.6):

Այսպիսով, ամփոփելով պատասխանները, կազմակերպության զարգացման համար անհրաժեշտ են՝ ֆինանսական միջոցներ, ցածր տոկոսով վարկեր, բյուրոկրատիայի նվազեցում, բնակչության կենսամակարդակի աճ, մասնագիտացված որակյալ աշխատուժ, նոր առաջատար տեխնոլոգիաներ և սարքավորումներ, հարկային քաղաքականության պարզեցում, ԴԱՀԿ ծառայության անհարկի միջամտության բացառում, անհավասար մրցակցության վերացում, միջազգային ISO ստանդարտների ներդրման մատչելիություն:

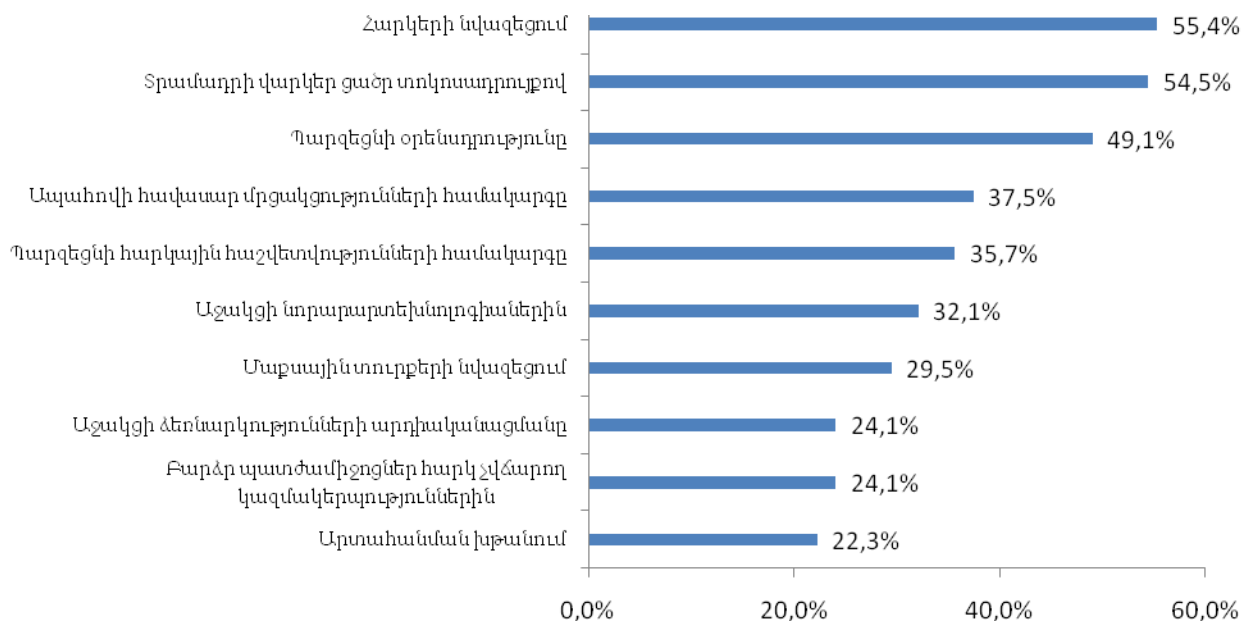

Գծանկար 1.6. Ի՞նչ է անհրաժեշտ կազմակերպությանը զարգացման համար (ՓՄՁ-ների տեսանկյունից)

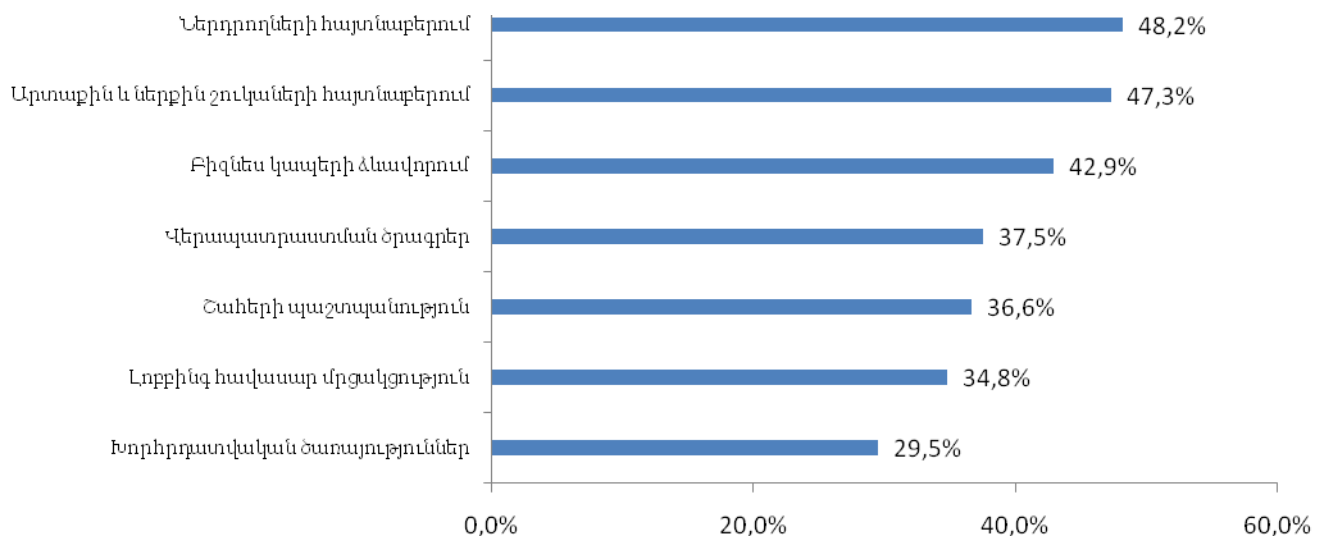
Այս՝ ոչ ուղղորդված հարցին տրված 112 պատասխանները նույնպես շատ կարևոր են ճիշտ պատկերացում կազմելու համար ոչ միայն բիզնեսին խոչընդոտող խնդիրների վերաբերյալ, այլ նաև թե ինչ է անհրաժեշտ կազմակերպություններին հետագա զարգացման համար:

Ընդհանուր առմամբ, արձանագրված 112 պատասխաններից կարելի է հետևության գալ, որ կազմակերպություններն ունեն ֆինանսական միջոցների պակաս և բիզնեսին այդքան անհրաժեշտ ցածր տոկոսով վարկեր («էժան փող» հասկացողությունը) ՀՀ-ում դեռևս երազանք է: Կարևորում ենք նաև այն, որ այժմ արդեն գործարար համայնքը երազում է նոր առաջավոր տեխնոլոգիաների, սարք-սարքավորումների, որակյալ աշխատուժի մասին՝ կարևորելով միջազգային ISO ստանդարտների ներդրման մատչելիությունը:

Գործարար համայնքը գտնում է, որ ՀՀ կառավարությունը ՓՄՁ-ների զարգացման համար պետք է հնարավորություն գտնի ցածր տոկոսադրույքով վարկեր տրամադրելու վերաբերյալ և մեխանիզմ մշակի, պարզեցնի հարկային օրենսդրությունը (49.1%), նվազեցնի հարկերը (37.5%) և ապահովի հավասար մրցակցություն (գծանկար 1.7):

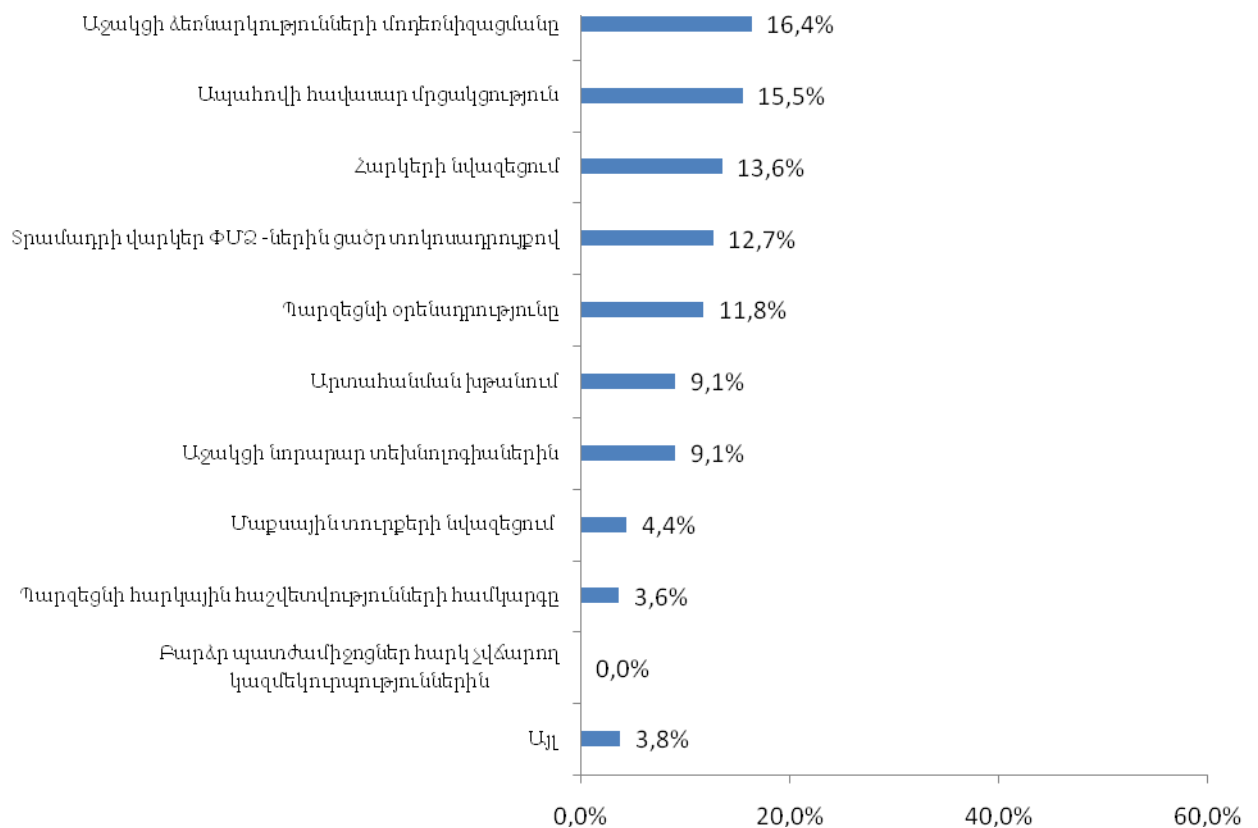
Գծանկար 1.7. Ինչպիսի՞ քայլեր պետք է իրականացնի կառավարությունը ՓՄՁ զարգացման համար

Գծանկար 1.8. Ինչպիսի՞ քայլեր պետք է իրականացնեն բիզնեսին աջակցող կազմակերպությունները ՓՄՁ զարգացման համար

Բիզնեսին աջակցող կազմակերպություններից և կառույցներից ակնկալվում է ներդրողների և արտաքին շուկաների հայտնաբերում, վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպում, բիզնես կապերի ձևավորում, խորհրդատվական մատչելի ծառայությունների ապահովում: Նման ծառայությունները պետք է

տրամադրեն ՓՄՁ ԶԱԿ-ը, ՀԳՀՄ-ն և բիզնեսին աջակցող այլ կազմակերպություններ մրցակցություն (զծանկարներ 1.8 և 1.9):

Գծանկար 1.9. Ինչպիսի՞ քայլեր պետք է կատարի ՀՀ կառավարությունը ՓՄՁ զարգացման համար

ՓՄՁ ներկայացուցիչների կարծիքների հիման վրա ձևավորվել են հետևյալ հիմնական եզրակացությունները՝

- Հարցմանը մասնակցած կազմակերպությունների շուրջ 55%-ը ունի բիզնեսում 10 տարվա փորձառություն, որը մեծացնում է տրված պատասխանների հավաստիությունը: 6-9 տարի փորձառությունը կազմում է 13.4%: Այսպիսով, ընդամենը 6-10 տարի և ավել 68% է:

- Չնայած ՀՀ կառավարության կողմից իրականացված մի շարք բարեփոխումների և ՓՄՁ-ներին աջակցող ծրագրերի՝ հարցվածների 50.0%-ը գտնում են, որ բարեփոխումները չեն տվել ակնկալվող արդյունքները:

- ՓՄՁ-ների 21.1%-ը գտնում են, որ այնուամենայնիվ հարկերը բարձր են, հարկային օրենքների ոչ հստակ ձևակերպումներն առաջացնում են խոչընդոտներ

շուրջ 33%-ի մոտ, իսկ օրենքների հաճախակի փոփոխությունը խնդիր է առաջացնում շուրջ 27.5%-ի մոտ, հետևաբար ՀՀ կառավարությունը պետք է զգուշորեն և արդյունավետորեն իրականացնի հարկային բարեփոխումները և բարձրացնի դրանց իրազեկման և ընկալման գործընթացները:

Հայաստանում մակրո- և միկրո- մակարդակներում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները մեղմելու նպատակով առաջարկվում է **պետության կողմից իրականացնել հետևյալ քայլերը՝**

1. Էականորեն վերանայել ՓՄՁ քաղաքականությունը,
2. Ապահովել ՓՄՁ հանդեպ աջակցման գործիքակազմի մատչելիությունը,
3. Վերանայել հարկային օրենսդրության մեջ տեղ գտած ոչ հստակ և ոչ կոնկրետ ձևակերպումները և երկիմաստ կետերը,
4. Ապահովել հավասար մրցակցության պայմանները,
5. Ակտիվացնել պետության և բիզնեսի միջև երկխոսությունը,
6. Կայունացնել և կանխատեսելի դարձնել տնտեսությունը,
7. Նվազեցնել (բացառել) ստվերային տնտեսությունը,
8. Նվազեցնել և վերացնել կոռուպցիան և բյուրոկրատիան,
9. Նպաստել ՓՄՁ-ների արդիականացմանը՝ էժան վարկերի տրամադրմամբ և աջակցման գործիքների կիրառմամբ, սարքավորումների և տեխնոլոգիաների ձեռքբերման հնարավորությունների ընդլայնմամբ,
10. Կիրառել արտահանման խթանման գործիքները,
11. Նվազեցնել էներգակիրների գները,
12. Բարձրացնել կրթության որակը,
13. Բարձրացնել ֆինանսների հասանելիությունը,
14. Ապահովել տնտեսական կայուն վիճակը,
15. Բարելավել տնտեսության թույլ կառուցվածքը, որտեղ ՓՄՁ-ները կազմում են 28%-ը),
16. Կայունացնել ներքին արժույթը՝ ՀՀ դրամը,
17. Նվազեցնել հարկային բեռը,
18. Խթանել հարկ վճարողներին, իսկ չվճարողներին հանդեպ կիրառել արդյունավետ պատժամիջոցներ:

Տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից իրականացվելիք առաջնային քայլերը պետք է լինեն՝

1. բիզնեսի վարման և կառավարման գիտելիքների բարելավում,
2. աշխատուժի վերապատրաստում, այնքան շատ, որքան կրթությունը թերանում է,
3. ռեսուրսախնայողության խթանում,
4. ձեռնարկությունների դիվերսիֆիկացիա,
5. արտահանման պոտենցիալի զարգացում, միջազգային որակի համակարգերի ներդրում և կիրառություն,
6. թրեյնինգների իրականացում որոշակի բնագավառներում (օրենսդրություն, մենեջմենթ, մարկետինգ, ISO ստանդարտներ),
7. առաջատար տեխնոլոգիաների ներդրում:

Հայաստանի գործատուների հանրապետական միությունը (ՀԳՀՄ), համաձայն Հայաստանում ձեռնարկությունների համար բարենպաստ միջավայրի զարգացմանը նպաստելու իր մանդատի, դիմել է Աշխատանքի միջազգային կազմակերպությանը (ԱՄԿ)՝ աջակցելու միությանը երկրի բիզնես միջավայրը գնահատելու և բարելավման կարիք ունեցող ոլորտները հայտնաբերելու հարցում: Հետազոտության արդյունքում ձեռք բերված տեղեկատվությունը հնարավորություն է ընձեռում ԱՄԿ-ի լիազորված գործընկերներին նախանշելու առաջնահերթությունները կայուն ձեռնարկությունների խթանման և ֆորմալ տնտեսությանն անցման գործում:

Հետազոտությունն իրականացվել է համաձայն Նպաստավոր միջավայր կայուն ձեռնարկությունների համար (այսուհետ՝ ՆՄԿԶ) ԱՄԿ մեթոդաբանության: Այդ մեթոդաբանությունը գնահատում է գործարար միջավայրը՝ բիզնես վարելու տնտեսական սոցիալական, քաղաքական և բնապահպանական տեսանկյուններից: Նշված մեթոդաբանությունը մշակվել է ի պատասխան 2007թ.-ի հունիսին տեղի ունեցած Աշխատանքի միջազգային կոնֆերանսի, որի ընթացքում քննարկվել էր կայուն ձեռնարկությունների խթանման հարցը և կոչ արվել ամրապնդելու ձեռնարկությունները սնուցող հաստատություններն ու կառավարման համակարգերը: Կայուն ձեռնարկությունների խթանման վերաբերյալ 2007թ. Աշխատանքի միջազգային կոնֆերանսի եզրակացությունները մատնանշեցին կայուն ձեռնարկությունների

խթանման համար նպաստավոր միջավայրի ստեղծման 17 հենասյուներ, որոնք հանդիսանում են մեթոդաբանության հիմքը: Բարենպաստ գործընթացն, ըստ մեթոդաբանության, նպաստում է սոցիալական երկխոսությանը և ամրապնդում եռակողմությունը՝ որպես կոնսենսուսի հասնելու միջոց, ինչպես նաև խթանում է սոցիալ-տնտեսական զարգացումն ու լավ կառավարումը և ամբողջությամբ արտացոլված է «Արժանապատիվ աշխատանք» ծրագրում:

Փոքր և միջին ձեռնարկությունները (ՓՄՁ-ներ) չափազանց կարևոր դերակատարություն ունեն Հայաստանում աղքատության կրճատման և աշխատատեղերի ստեղծման գործում՝ աշխատելու հնարավորություն ընձեռնելով երկրի աշխատուժի մոտ 25 տոկոսի համար: 2012թ.-ին ՓՄՁ-ների տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում կազմել է 27 տոկոս: Հայաստանում մի շարք ընթացակարգեր և կանոնակարգեր են ընդունվել՝ ուղղված կայուն աճի ապահովմանը աշխատատեղերի ստեղծման միջոցով, բիզնես միջավայրի զարգացմանը և շրջակա միջավայրի կառավարման բարելավմանը: 2014թ.-ին ընդունվեց Հայաստանի Զարգացման ռազմավարությունը 2014-2025թթ. համար, որն, ի թիվս այլ առաջնահերթությունների, կենտրոնացված է բիզնես միջավայրի և ներդրումային կլիմայի բարելավման և նորարար ՓՄՁ-ների զարգացման վրա (2015թ.-ին ընդունվեց ՓՄՁ Զարգացման ռազմավարությունը 2016-2018թթ. համար): Ռազմավարությունը հստակորեն սահմանում է, որ պետական շրջանակային քաղաքականությունը զբաղվածության մակարդակի ավելացման ուղղությամբ, ի թիվս այլոց, ուղղված կլինի «բիզնես ձեռնարկությունների ստեղծման և ներդրումների ապահովման հեշտացմանը»: Այն նույնպես անդրադառնում է ոչ ֆորմալ զբաղվածության խնդրին, որը կազմում է ընդհանուր զբաղվածության ավելի քան 50 տոկոսը, այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսին է գյուղատնտեսությունը²²:

Տնտեսական ցուցանիշները ցույց են տալիս դանդաղ բարելավում Հայաստանի տնտեսական ոլորտում, մինչդեռ մակրոտնտեսական ցուցանիշները վկայում են չնչին աճի մասին: ՀՀ տնտեսությունը 2016թ.-ին գրանցել է ՀՆԱ-ի ցածր աճ, 2015թ.-ին այն կազմել է 3.0%: Հստակորեն կարելի է արձանագրել, որ մինչ 2009թ. ընկած

²² «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ., էջ iii:

Ժամանակահատվածը հանդիսանում էր Հայաստանի տնտեսության ինտենսիվ աճի շրջան, երբ ՀՆԱ աճը կազմում էր ավելի քան 10 տոկոս: Սակայն, գլոբալ տնտեսական ճգնաժամի ազդեցության հետևանքով, Հայաստանի տնտեսությունը 2009թ.-ին գրանցեց ՀՆԱ ամենազգալի անկումը: Դրանից հետո, ՀՆԱ-ն մշտապես աճ է գրանցում, չնայած և նվազող տեմպերով: Չնայած այն փաստին, որ վերջին մի քանի տարվա ընթացքում հայկական շուկան ավելի ճկուն է դարձել օտարերկրյա ներդրողների համար, ՕՈՒՆ (օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ) զուտ հոսք-ՀՆԱ տվյալները վկայում են որոշակի բացասական միտման մասին: ՕՈՒՆ զուտ հոսքերի ամենամեծ ծավալը բաժին է ընկնում 2006-2009թթ. ընկած ժամանակահատվածին, երբ այս ցուցանիշը հասել էր մաքսիմումի՝ կազմելով ՀՆԱ-ի 8.79 տոկոսը: 2014թ.-ին այս ցուցանիշը կազմեց ՀՆԱ-ի 2.50%-ը, 2015թ.-ին՝ 1.43%-ը²³, ինչն ամենացածրն է 2003թ.-ից ի վեր:

Հայկական ընկերությունների համար ամենակարևոր խնդիրներից մեկը գնաճի մակարդակն է, ինչպես նաև արտարժույթի փոխարժեքի անկայունությունը: ՆՄԿՁ հարցման համաձայն, հայկական ընկերությունների 40.3 տոկոսը կարծում է, որ գնաճի մակարդակը չափազանց կարևոր ազդեցություն է թողնում ընկերությունների մրցունակության վրա: Հայկական գործատուները մատնանշել են աշխատանքի արժեքը, հմտությունների պակասը և աշխատողների բացասական վերաբերմունքը՝ որպես ընկերությունների արդյունավետության բարելավման հիմնական խոչընդոտներ:

2015-2016թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում, Հայաստանը 4 նիշով (38-ից 35-ը) բարձրացել է «Բիզնեսի վարում» զեկույցի վարկանիշային աղյուսակում: Սակայն, հետընթաց է արձանագրվել վարկ ստանալու, փոքրամասնություն կազմող ներդրողներին պաշտպանելու և անվճարունակության կարգավորման ասպարեզներում: 2015թ.-ին Հայաստանը հեշտացրեց բիզնես սկսելու գործընթացը՝ նվազեցնելով հարկերի առցանց գրանցման համար էլեկտրոնային ստորագրություն ստանալու ժամանակը: Հայաստանը դյուրացրել է նաև հարկերի վճարման ընթացակարգը՝ իրար միացնելով աշխատողի և գործատուի սոցվճարներն ու

²³ ՀՀ ԱՎԾ տվյալների համաձայն ՀՀ-ում կատարված ՕՈՒՆ-երի զուտ հոսքերը 2014թ.-ին կազմել են 120.6 մլրդ դրամ, իսկ 2015թ.-ին՝ 71.8 մլրդ դրամ, ՀՆԱ-ի մեծությունները կազմել են համապատասխանաբար՝ 4828.6 մլրդ դրամ և 5032.1 մլրդ դրամ: Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016թ., էջ 15, 520:

անհատական եկամտահարկը՝ մեկ ընդհանուր եկամտահարկի մեջ: Բիզնես սկսելը հեշտացել է նաև ընկերությունների գրանցման համար վճարները վերացնելու հետևանքով:

Այնուամենայնիվ, առաջիկայում, բիզնես միջավայրի բարելավման համար դեռևս կարիք և տեղ կա: Գործատուների պատասխանների համաձայն, մոտակա ժամանակահատվածում բարելավման կարիք ունեցող ամենակարևոր հենասյուներն են՝

- լավ կառավարումը և քաղաքական կայունությանը վերաբերող խնդիրները,
- վստահելի և կայուն մակրոտնտեսական քաղաքականությունը և տնտեսության, ներառյալ էներգամատակարարումը, լավ կառավարումը,
- առևտուրը և կայուն տնտեսական ինտեգրումը,
- նպաստավոր իրավական և կանոնակարգող միջավայրը,
- արդար մրցակցությունը,
- ֆինանսական ծառայությունների մատչելիությունը,
- կրթությունը, ուսուցումը և ցկյանս ուսումնառությունը:

Համաձայն առաջնային և երկրորդական աղբյուրներից ձեռք բերված տվյալների, հայ գործատուների աշխատանքին խոչընդոտող հիմնական գործոններն են՝ կանոնակարգող շրջանակը, ֆինանսների մատչելիությունը, ոչ ֆորմալ տնտեսությունն ու կոռուպցիան, կրթական համակարգի և աշխատաշուկայի կարիքների միջև եղած անհամապատասխանությունը, ինչպես նաև էներգամատակարարումը:

ԱՄԿ-ն, զբաղվածությամբ աջակցելու իր նպատակի համաձայն, սահմանել է բիզնես միջավայրի գործոններ, որոնք նպաստում են նոր և գոյություն ունեցող ձեռնարկությունների հաջողակ գործունեությանը: Այդ նպատակով, ԱՄԿ-ն ստեղծել է Նպաստավոր Միջավայր Կայուն Ձեռնարկությունների համար մեթոդաբանությունը: Այս մեթոդաբանությունը ստեղծվել է ԱՄԿ Գործատուների գործունեության բյուրոյի և Ձեռնարկությունների վարչության միջև սերտ համակարգման արդյունքում: Այս գործիքն իրականացվել է ավելի քան 30 երկրներում, և ներկայումս ԱՄԿ Մոսկվայի գրասենյակը համակարգում և, ԱՄԿ Եվրոպայի և ձեռնարկությունների վարչության

աջակցությամբ, իրականացնում է ՆՄԿՁ-ն Կենտրոնական Ասիայի և Կովկասի մի շարք երկրներում:

Թիրախային խմբերի քննարկումների արդյունքների հիման վրա, սահմանվեցին ՆՄԿՁ հետևյալ ամենակարևոր հենասյունները՝

Հենասյուն 2՝ Լավ կառավարում (ներառյալ Քաղաքական կայունությունը հենասյուն 1-ից);

Հենասյուն 6՝ Վստահելի և կայուն մակրոտնտեսական քաղաքականություն և տնտեսության լավ կառավարում (ներառյալ էներգիա հենասյուն 12-ից, ենթակառուցվածք ենթակատեգորիայից);

Հենասյուն 7՝ Առևտուր և կայուն տնտեսական ինտեգրում,

Հենասյուն 8՝ Նպաստավոր իրավական և կարգավորող միջավայր,

Հենասյուն 10՝ Արդար մրցակցություն,

Հենասյուն 11՝ Ֆինանսական ծառայությունների մատչելիություն,

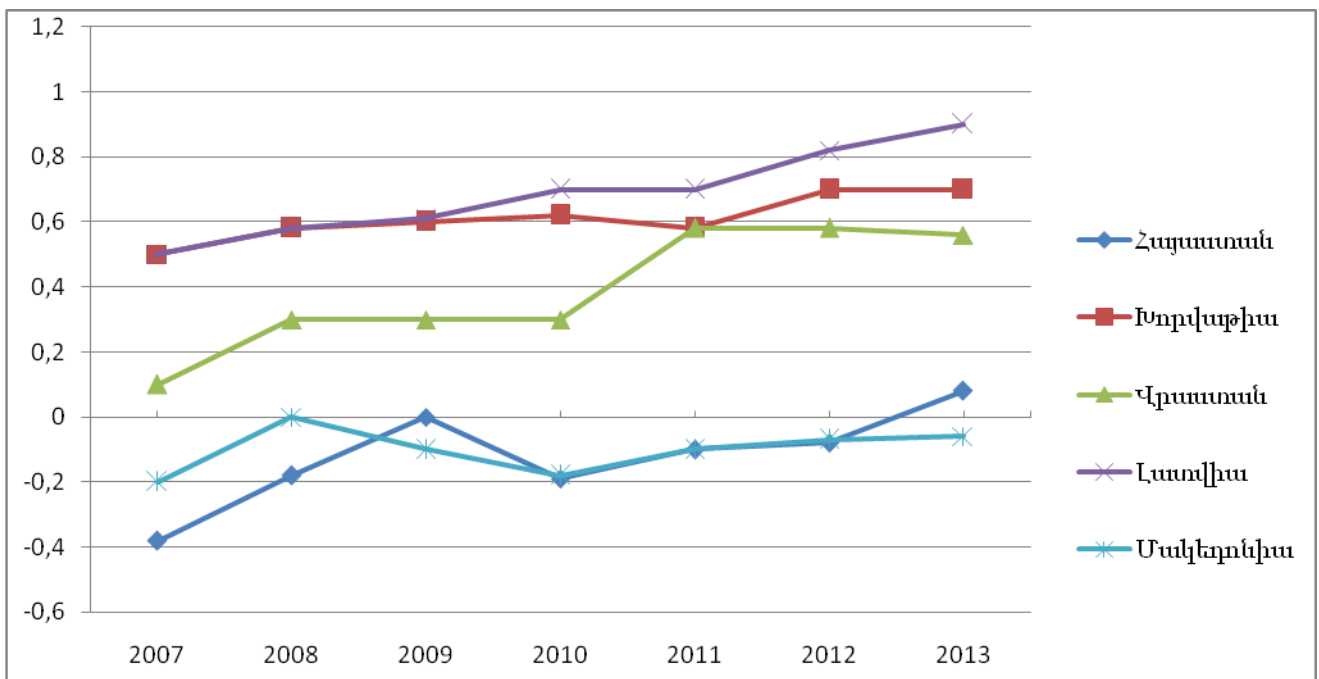
Հենասյուն 14՝ Կրթություն, ուսուցում և ցկյանս ուսումնառություն:

Հարցմանը մասնակցած 300 ընկերություններից, 65.3%-ը 5-ից պակաս աշխատողներ ունեցող փոքր ընկերություններ են, 19%-ը ունեն 5-ից 19 աշխատողներ և 12%-ը՝ 20-ից 99-ը աշխատողներ: Նմուշում ընդգրկված ընկերությունների ընդհանուր թվի 83%-ը մասնավոր ընկերություններ են, 12.3%-ը պատկանում է այլ տեսակի ընկերությունների, մինչդեռ 2.3%-ը պետական կամ խառը սեփականությամբ ընկերություններ են: Ընկերությունների մեծամասնությունը (63%) գոյություն ունի ավելի քան 5 տարի, 12.7%-ը՝ 2-ից 7 տարի և 7.3%-ը՝ 1 տարուց պակաս:

«Լավ կառավարում» հենասյան պարզման նպատակով ստացված տվյալները վկայում են վերջին տարիներին Հայաստանում պետական կառավարման արդյունավետության բարելավման մասին: «Կառավարության արդյունավետություն» ցուցանիշը հաշվարկում է պետական ծառայությունների որակը, քաղաքացիական ծառայության կարողություններն ու անկախությունը պետական ճնշումներից, քաղաքականության ձևավորման և իրականացման որակը և այդ քաղաքականությանը կառավարության հանձնառության վստահելիության աստիճանը: Միավորների -2.5-ից 2.5 մասշտաբի կտրվածքով կատարված հաշվարկում, որտեղ առավել բարձր ցուցանիշները համապատասխանում են առավել արդյունավետ կառավարմանը

(հաշվարկները կատարվել են Համաշխարհային բանկի՝ համաշխարհային կառավարման ցուցանիշների հիման վրա), Հայաստանը, 2007-2012թթ.-ին, գրանցել է 0-ից ցածր ցուցանիշ, սակայն դրանից հետո 2013թ.-ին, բարելավվել է ցուցանիշը մինչև 0.07: 2014թ.-ին, Հայաստանը կրկին բացասական ցուցանիշ է գրանցել՝ հանդիսանալով բացասական ցուցանիշներով միակ երկիրը:

Չնայած այն փաստին, որ այս ցուցանիշը բարելավվել է վերջին տարիների ընթացքում, բայց և այնպես, իրավիճակը Հայաստանում, ակնհայտորեն, պատշաճ մակարդակի վրա չէ: Տվյալներից ելնելով և համեմատած այլ երկրների հետ՝ Հայաստանը փոքր-ինչ գերազանցում է միայն Մակեդոնիային և զիջում վերլուծված մյուս բոլոր երկրների ցուցանիշներին (գծանկար 1.10):

Գծանկար 1.10. Կառավարության արդյունավետությունը²⁴

Գործատուների կարծիքով, կառավարությունը չի ընդգրկում բոլոր շահագրգիռ կողմերին օրենքների մշակման գործընթացում: «Արդյո՞ք կառավարությունն ապահովում է կանոնակարգող այնպիսի շրջանակ, որը խրախուսում է ընկերություններին ընդլայնելու իրենց գործունեությունը, եթե բիզնես հիմնավորումը թույլ է տալիս» հարցին ի պատասխան ստացվել են հետևյալ արդյունքները. «ոչ՝

²⁴ Աղբյուրը՝ «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ.:

բոլորովին»՝ 41.7%, «ինչ-որ չափով»՝ 28.7%, «հիմնականում»՝ 3.7%, «ընդհանուր առմամբ»՝ 5.7% և «չգիտեմ»՝ 20.2%: Այս իրավիճակը պետք է փոխվի, և բոլոր հետաքրքրված կողմերը, հատկապես առևտրային միությունների ու գործատուների ֆեդերացիաները, պետք է ներգրավվեն օրենսդրության նախագծման և ընդունման գործընթացում, և հատկապես այն օրենսդրության, որը վերաբերում է աշխատանքային հարաբերություններին և նպանատիպ հարցերին:

«Արդյո՞ք օրենքների և այլ իրավական ակտերի մեկնաբանությունները հետևողական ու կանխատեսելի են» հարցին ստացված պատասխաններն այսպիսին են. «չգիտեմ»՝ 21.4%, «ընդհանուր առմամբ»՝ 12.0%, «հիմնականում»՝ 6.0%, «ինչ-որ չափով»՝ 37.3% և «ոչ՝ բոլորովին»՝ 23.3%: Այսինքն ստացվում է, որ հարցվածների 60.6%-ի կարծիքով տվյալ հարցի պատասխանը բացասական է:

Հարցման մեջ ձեռնարկությունները նշել են այլ խնդիր՝ կապված կառավարության արդյունավետության հետ: Նրանց կարծիքով, աճող տարածաշրջանային անկայունությունը տարածաշրջանային առևտրի ծավալի զգալի անկման առիթ է հանդիսացել: Այդպես է կարծում ձեռնարկությունների 43.7%-ը (իսկ 15.3%-ի կարծիքով ինչ-որ չափով է կարևոր): Ձեռնարկությունների միայն 4%-ն է կարծում, որ այս գործոնը պատճառ չի հանդիսանում տարածաշրջանային առևտրի ծավալի նվազման համար:

ՀՀ-ում գնաճի մակարդակը վերջին 10 տարիների ընթացքում բազմաթիվ անգամ տատանումներ է գրանցել: Չնայած բոլոր փոփոխություններին ՀՀ-ում գնանկում չի գրանցվել 2004-2015թթ.-ին, իսկ 2016 թվականին գնանկման չափը կազմեց 1.4%: Բացառությամբ 2016թ.-ի, վերջին տարիներին նկատվել է գների մակարդակի աճ: Աղյուսակ 1.7-ի տվյալներից հետևում է, որ գնաճի մակարդակը, համադրելի երկրների ցուցանիշների շարքում, ամենամեծը ՀՀ-ում է, որին հետևում է Վրաստանը: Հայկական ընկերությունների 40.3%-ը կարծում է, որ գնաճի մակարդակը լուրջ ազդեցություն ունի ընկերությունների մրցունակության վրա (24.3%-ի կարծիքով այդ հանգամանքը ինչ-որ չափով է կարևոր, իսկ 17.7%-ի կարծիքով՝ նվազ կարևոր է):

Սպառողական գների տարեկան գնաճը, %-ով

Երկիրը	2011	2012	2013	2014	2015
Հայաստան	7.27	7.65	2.51	5.79	3.11
Խորվաթիա	1.04	2.26	3.427	2.192	-0.2
Վրաստան	7.11	8.54	-0.94	-0.51	3.06
Լատվիա	-1.22	4.22	2.285	0.011	0.69

Աղբյուրը՝ «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ծեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ., էջ 41:

Կազմված է Համաշխարհային բանկի ազգային հաշիվների տվյալներով (Համաշխարհային զարգացման առցանց ցուցանիշներ) <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>:

Ավելին, ՀՀ-ում գնաճի մակարդակը ընկերությունների մրցունակության համար ամեակարևոր խնդիրներից մեկն է: Ընկերությունների 34.7%-ի կարծիքով գնաճի մակարդակը նաև շատ կարևոր գործոն է, որն ազդում է ընկերությունների ներդրումային և գործունեության ընդլայնման ծրագրերի վրա: Այսպես, «Արդյո՞ք արտարժույթի փոխարժեքի տատանումը զգալիորեն ազդում է ապրանք արտահանելու ընկերությունների որոշման վրա» հարցին «ինչ-որ չափով կարևոր է» պատասխանը կազմել է 20.7%, իսկ «շատ կարևոր է» պատասխանը՝ 44.3%: «Արդյո՞ք տոկոսադրույքը կարևոր գործոն է, որն ազդում է ներդրումային և ընդլայնման ծրագրերի վրա» հարցին պատասխանել են. «ինչ-որ չափով կարևոր է»՝ 23.7%, «շատ կարևոր է»՝ 36.3%: «Արդյո՞ք տոկոսադրույքը կարևոր ազդեցություն ունի ընկերությունների մրցունակության վրա» հարցին տրված պատասխանների մեջ «ինչ-որ չափով կարևոր է» պատասխանը կազմել է 26.7%, իսկ «շատ կարևոր է» պատասխանը՝ 41.0%: «Արդյո՞ք գնաճի մակարդակը կարևոր գործոն է, որն ազդում է ընկերությունների ներդրումային և ընդլայնման ծրագրերի վրա» հարցին «ինչ-որ չափով կարևոր է» պատասխանը կազմել է 28.3%, իսկ «շատ կարևոր է» պատասխանը՝ 34.7%:

Գնաճի հետազոտությունների հետ մեկտեղ ընկերությունները մատնանշել են բարձր տոկոսադրույքները՝ որպես ՀՀ-ում բիզնես վարելուն խոչընդոտող խնդիր: Հայկական ընկերությունների 81%-ի կարծիքով բարձր տոկոսադրույքը ընկերությունների մրցունակության վրա ներազդող կարևոր խնդիրն է: Իրավիճակը գրեթե նույնն է, երբ վերլուծում ենք տոկոսադրույքի ազդեցությունն ընկերությունների ներդրումային և ընդլայնման ծրագրերի վրա:

Հայկական ընկերությունների մեծամասնության համար ամենակարևոր մարտահրավերն արտարժույթի փոխարժեքի տատանումն է, որն ազդում է ապրանք արտահանելու ընկերությունների որոշման վրա: Արտարժույթի փոխարժեքի տատանումը չափազանց վատ ազդեցություն ունի օտարերկրյա ներդրումների համար: Հայկական ընկերությունների գրեթե կեսի համար այդ գործոնը շատ կարևոր է, որը զգալիորեն ազդում է ապրանք արտահանելու նրանց որոշման վրա (այդ հարցին «ոչ կարևոր է» պատասխանել է 8.7%-ը, «նվազ կարևոր է»՝ 12.7%, իսկ «չգիտեմ» է պատասխանել 28.0%-ը)²⁵:

Նշենք, որ գնաճը, սպառողական գները (տարեկան %-ը) հաշվարկում է տարեկան տոկոսային փոփոխությունները միջին սպառողի ապրանքների զամբյուղի կամ ծառայությունների գնում, որոնք կարող են լինել հաստատուն կամ փոփոխվել որոշակի պարբերականությամբ, օրինակ՝ տարեկան²⁶:

Վերը նշված ուսումնասիրության «Ֆինանսական ծառայությունների մատչելիություն» բաժնում նշվում է, որ տնտեսության և ընկերությունների զարգացման համար առանցքային գործոններից մեկը լավ և մատչելի ֆինանսական ծառայությունների առկայությունն է: Սա հատուկ նշանակություն ունի բոլոր տեսակի ընկերությունների համար՝ անկախ չափից կամ ոլորտից: Ֆինանսական ոլորտը կարևոր է ոչ միայն նոր ընկերությունների խթանման ու խրախուսման համար, այլ նաև՝ աջակցելու գործող ընկերություններին իրենց արտադրությունը և իրենց ապրանքների ու ծառայությունների արտահանումը մեծացնելու տեսանկյունից: Շատ երկրներում, գործող և պոտենցիալ ձեռներեցների համար ֆինանսավորման աղբյուրները հաճախ հանդիսանում են հիմնական խոչընդոտներից մեկը: Լավ ֆինանսական համակարգը ներառում է ոչ միայն մատչելի տոկոսադրույքներ, այլ նաև այլ գործոններ, ինչպես, օրինակ, գրավը և արտոնյալ ժամանակահատվածները, եթե թվարկենք պարզապես մի քանիսը:

Թիրախային խմբի հանդիպման բոլոր մասնակիցները միաձայն նշեցին, որ ֆինանսավորման համապատասխան աղբյուր գտնելը՝ Հայաստանում բիզնես վարելու հիմնական խնդիրն է: Բոլորը համաձայնեցին, որ տոկոսադրույքները շատ բարձր են

²⁵ Նույն տեղում, էջ 35-38:

²⁶ <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>

(ավելի քան 15-25%), և չկան մասնագիտացված վարկային գծեր առանձին ոլորտների համար: Գրավի պահանջները մեծ խնդիրներ են առաջացնում գործատուների համար: Այս ամենը շատ համաշունչ է հարցման արդյունքների հետ:

Ընկերությունների (ֆիրմաների) ֆինանսավորման աղբյուրները պարզելու նպատակով կատարված հարցման արդյունքներն ունեն հետևյալ պատկերը. «Արդյո՞ք շատ ֆիրմաներ են օգտվում ներդրումային հիմնադրամներից» հարցին պատասխանել են՝ «ոչ ոք»՝ 20%, «որոշները»՝ 22.3%, «մեծամասնությունը»՝ 20.0%, «բոլորը»՝ 3.7%, «չգիտեմ»՝ 34.0%-ը: «Արդյո՞ք շատ ֆիրմաներ են օգտվում անհատական ներդրումներից» հարցի պատասխանները եղել են համապատասխանաբար՝ 6.3%, 22.3%, 36.6%, 10.4%, 24.3%: «Արդյո՞ք շատ ֆիրմաներ են օգտվում գործընկերների ֆինանսական միջոցներից» հարցին տրվել են համապատասխանաբար հետևյալ պատասխանները՝ 7.7%, 20.7%, 39.8%, 10.0%, 21.7%:

Ըստ 2009-2014թթ. տվյալների, մասնավոր հատվածին հատկացված ներքին վարկի մասնաբաժինը, որպես ՀՆԱ-ի տոկոս, ամենաբարձրն է Հայաստանում և ամենացածրը Վրաստանում, Լատվիայում և Մակեդոնիայում: Խորվաթիայի վերաբերյալ 2014թ.-ի տվյալներ չկան, սակայն 2013թ.-ին մասնավոր հատվածին տրամադրված ներքին վարկի մակարդակը Խորվաթիայում, համեմատած այլ երկրների հետ, ամենաբարձրն էր (70%) (աղյուսակ 1.8): Ներքին վարկ մասնավոր հատվածին հասկացությունը վերաբերում է մասնավոր հատվածին տրամադրվող ֆինանսական ռեսուրսներին, ինչպիսիք են՝ վարկերը, ոչ բաժնային արժեթղթերի գնումները, առևտրային վարկերը և այլ դեբիտորական պարտքերը, որոնք ստեղծում են մարման պահանջ: Որոշ երկրներում այդ պահանջները ներառում են նաև պետական ձեռնարկություններին տրված վարկերը:

Աղյուսակ 1.8

Ներքին վարկ մասնավոր ոլորտին (%-ով ՀՆԱ-ի մեջ)

Երկիրը	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Հայաստան	24.85	28.45	35.37	42.72	45.18	52.28
Խորվաթիա	66.71	68.44	74.72	70.56	69.87	չկա
Վրաստան	30.93	31.81	32.68	34.44	39.85	45.19
Լատվիա		135.26	78.46	63.84	56.94	50.41
Մակեդոնիա	43.46	44.22	44.85	47.17	46.88	48.89

Աղբյուրը՝ «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ., էջ 77:

Ինչպես թիրախային խմբի, այնպես էլ ձեռնարկատերերի համաժողովի մասնակիցների մեծ մասը համաձայն էր, որ ֆինանսական աղբյուրների վերաբերյալ տեղեկատվությունը լավ տարածված չէ՝ նշելով, որ ընկերությունների շրջանում ֆինանսական ծառայությունների ամբողջ տիրույթի և այդ ոլորտում նոր առաջարկերի վերաբերյալ տեղեկատվության պակաս գոյություն ունի:

Վարկային տեղեկատվության ինդեքսը, պետական կամ մասնավոր գրանցամատյաններում առկա տեղեկատվության հիման վրա, չափում է այն կանոնները, որոնք ներգործում են վարկային տեղեկատվության շրջանակների, մատչելիության և որակի վրա: Ինդեքսը տատանվում է 0-ից մինչև 8 նիշերի սահմանում, և առավել բարձր միավորները վկայում են առավել ծավալուն վարկային տեղեկությունների (պետական գրանցամատյաններում կամ մասնավոր բյուրոներում) առկայության մասին՝ հեշտացնելու համար վարկավորման որոշումները: Հայաստանը 2014թ.-ին վաստակել է 8 միավոր (աղյուսակ 1.9), ինչը նշանակում է, որ ֆինանսական արտադրանքի մասին տեղեկատվությունը լավ տարածված է: Սա հաստատել են նաև հարցման արդյունքները, որտեղ հարցված ընկերությունների միայն 16.7%-ն է նշել, որ ֆինանսական արտադրանքի վերաբերյալ տեղեկատվությունը բավականաչափ տարածված չէ գործարար ոլորտի շրջանում:

Աղյուսակ 1.9

Վարկային տեղեկատվության ինդեքսը

Երկիրը	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Հայաստան	5	5	6	6	8	8
Խորվաթիա	4	4	5	5	6	6
Վրաստան	6	6	6	6	8	8
Լատվիա	4	4	4	4	5	5
Մակեդոնիա	4	4	6	6	7	7

Աղբյուրը՝ «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ., էջ 77:

Տոկոսադրույքի սպրեդը՝ (փոխառության տրամադրման առավելագույն տոկոսադրույքը հանած ավանդի տոկոսադրույքը) տոկոսադրույք է, որը գանձվում է բանկերի կողմից առաջնակարգ հաճախորդերին տրամադրվող վարկերից մինուս

առևտրային կամ այլ նմանատիպ բանկերի կողմից վճարվող տոկոսադրույքը՝ ցպահանջ, ժամկետային կամ խնայողական ավանդների համար: Այս ցուցանիշը Հայաստանի համար կազմում է 5.98%, և դրանով իսկ ավելի բարձր է, քան Լատվիայում, Մակեդոնիայում և Վրաստանում, սակայն ավելի ցածր, քան Խորվաթիայում:

Տոկոսադրույքների չափի հետ մեկտեղ, ընկերությունների հետ հարցազրույցների արդյունքում ի հայտ եկած խնդիրներից մեկը՝ ֆինանսական արտադրանքի անբավարար ադապտացումն է տարբեր չափի ընկերությունների կարիքներին: Ընկերությունների 37.7%-ը կարծում է, որ ֆինանսական արտադրանքը հարմարեցված չէ ՓՄՁ-ների կարիքներին, և միայն 4.3 %-ը հակառակ կարծիքն ունի: Ֆինանսական արտադրանքի հետ կապված այլ խնդիր է նաև՝ ֆինանսական հաստատությունների կողմից ՓՄՁ-ներին վարկավորելու քաղաքականության և կարգավորող մեխանիզմների անբավարար մակարդակը:

Հարցման մեջ ընդգրկված ընկերությունների զգալի մասը նշել է, որ ֆինանսական հաստատությունների կողմից ՓՄՁ-ներին վարկավորելու քաղաքականությունն և կարգավորող մեխանիզմները անբավարար են, և միայն 3.3%-ն է կարծում, որ դրանք բավարար են:

«Արդյո՞ք գրավի բաժնեմասի ռիսկային սխեմաները հասանելի են ընկերություններին» հարցմանը ներգրավված ընկերությունների գրեթե կեսի (40.7%-ը) նշել է, որ գրավի բաժնեմասի ռիսկային սխեմաները հասանելի չեն ֆիրմաներին: Միայն մի քանի ընկերություններ են կարծում, որ տվյալ սխեմաները հասանելի էին անցյալում (7.7%), իսկ 6.7%-ը հավատում է, որ դրանք հասանելի կլինեն մոտ ապագայում: Միայն 8.7%-ն է կարծում, որ սխեմաները հասանելի են ֆիրմաներին: Մյուս կողմից, ընկերությունների մեծ մասը (56%) համոզված է, որ ձեռնարկությունները կարող են օգտագործել իրենց դրական վարկային պատմությունը որպես «գրավ»՝ ավելի լավ պայմաններով վարկ ստանալու համար և ձգտում են ստանալ առավել մրցակցային պայմաններ տարբեր վարկային հաստատություններից, մինչդեռ ընկերությունների 6%-ը այդպես չի կարծում:

«Արդյո՞ք առկա են մատչելի ֆինանսական արտադրանք և ծառայություններ, որոնք ձեռնարկություններին անհրաժեշտ են իրենց զարգացման յուրաքանչյուր

փուլում» հարցին տրվել են հետևյալ պատասխանները. «ոչ»՝ 14.3%, «եղել է անցյալում»՝ 4%, «կլինեն մոտ ապագայում»՝ 9%, «այո»՝ 31%, «չգիտեմ»՝ 41.3%:

Նմանատիպ իրավիճակ է՝ կապված մատչելի ֆինանսական արտադրանքի և ծառայությունների առկայության հետ, որոնք ձեռնարկություններին անհրաժեշտ են իրենց զարգացման տարբեր փուլերում, ձեռնարկությունների մեծ մասը կարծում է, որ դրանք առկա են²⁷:

ՀՀ-ում լրջագույն մարտահրավեր է ստվերային տնտեսության չափերի և մասշտաբների հարցը: Այսպես, Global Financial Integrity (GFI) կազմակերպությունը յուրաքանչյուր տարի զեկույց է հրապարակում զարգացող երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի, ապօրինի ֆինանսական հոսքերի մասին: Համաձայն այդ զեկույցի գնահատականի 2004-2013թթ.-ին (10 տարում) ՀՀ-ից ապօրինի դուրս է բերվել 9.834 մլրդ ԱՄՆ դոլար: GFI-ն հզոր և ներկայացուցչական վերլուծական կենտրոն է (Think-tank), որի գնահատականները հիմնված են մասնագիտական լուրջ ուսումնասիրությունների վրա: Այսպես, GFI հատկապես վերջին հրապարակային զեկույցը, որը վերաբերում է 2005-2014թթ.-ին, անուշադրության մատնվեց, մինչդեռ նման վերաբերմունքն անթույլատրելի է, մանավանդ որ խոսքը վերաբերում է ՀՀ տնտեսության համար զգալի մեծություն ունեցող թվերի (1), ապօրինության (2) և երկրից դուրս հանվող ֆինանսական հոսքերի (3) մասին է:

Ստացվում է, որ 2004-2013թթ. ժամանակահատվածում ֆինանսական միջոցների ապօրինի արտահոսքի տարեկան միջին մեծությունը կազմել է 983.4 մլն ԱՄՆ դոլար: Ընդ որում, ըստ տարիների այդ չափն աճել էր. եթե 2004թ.-ին ՀՀ-ից ապօրինի ֆինանսական արտահոսքը կազմել է 403 մլն դոլար, ապա 2013թ.-ին՝ ավելի քան 1.8 մլրդ դոլար:

2005-2014թթ.-ի զեկույցում, ապօրինի ֆինանսական հոսքերի համար ներկայացված են ոչ թե բացարձակ թվերը, այլ տոկոսներ արտաքին առևտրի նկատմամբ: Ընդ որում, ներկայացված են նվազագույն և առավելագույն արժեքները: Այսպես, 2014թ.-ին ՀՀ-ից ապօրինի ֆինանսական միջոցների արտահոսքը, ըստ GFI-ի կազմել է այդ տարվա արտաքին առևտրի 8%-ից 22%-ը: Արտաքին առևտրի չափը զեկույցում նշված է 5.921 մլն ԱՄՆ դոլար: Ըստ GFI-ի զեկույցի ստացվում է, որ 2014թ.-

²⁷ Նույն տեղում, էջ 71-78:

ին ՀՀ-ից եղել է 474 մլն դոլարից մինչև 1.3 մլրդ դոլարի ֆինանսական միջոցների ապօրինի արտահոսք: 2005-2014թթ.-ին (10 տարվա կտրվածքով) ապօրինի արտահոսքը գնահատվել է առևտրի 9%-ից 21%-ը, այսինք 4.3-10 մլրդ ԱՄՆ դոլարի չափով (արտաքին առևտուրն այդ ժամանակահատվածում կազմել է 47.7 մլրդ դոլար):

Իսկ ինչպես է GFI-ն գնահատում ֆինանսական միջոցների ապօրինի շարժը: Զեկույցում մանրամասն ներկայացված է այդ մեթոդաբանությունը: Այդ նպատակով GFI-ը ստուգում է երկրի արտաքին առևտուրը՝ համեմատելով գործընկեր երկրների վիճակագրությունը: Մասնավորապես, ներմուծման դեպքում համեմատում է, մեր երկրի դեպքում, ՀՀ-ի և այն երկրի, որտեղ ներմուծում ենք կատարել, տվյալները: Եթե մեր վիճակագրությունն ասում է, որ X երկրից ներմուծել ենք, օրինակ, մեկ մլն դոլարի ապրանք, ենթադրվում է, որ այդ ներմուծման դիմաց մեր երկրից դուրս է հոսել մեկ մլն դոլար: Սակայն X երկրի վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ այդ երկրից մեր երկիր արտահոսել է ոչ թե 1 մլն դոլարի, այլ 700 հազար դոլարի ապրանք: Ստացվում է 300 հազար դոլարը մեր երկրից դուրս է հոսել, սակայն ոչ թե ներմուծման դիմաց, այլ դրա անվան տակ: Հենց սա էլ ներմուծման գերարժևորումը (import overinvoicing), GFI-ը օգտագործում է արտահոսքը չափելու համար: Սակայն հաշվի է առնվում ոչ միայն այդ հանգամանքը, արտահոսքի մասին է վկայում նաև արտահանման թերարժևորումը (export underinvoicing): Կենցաղային օրինակով այն ցույց տալու համար ենթադրենք, որ դուք ծանոթից խնդրում եք գնորդ գտնել ձեր մեքենայի համար: Նա գտնում է մեկին, ով պատրաստ է վճարել 5000 դոլար, սակայն ձեզ ասում է, որ 4000 դոլարով է վաճառվելու: Ինքներդ գնորդին չեք գտնում, ամեն ինչ վստահում եք ձեր ծանոթին: Արդյունքում նա մեքենան վաճառում է 5000 դոլարով, ձեզ է տալիս 4000-ը, իսկ 1000-ը դնում գրպանը: Ստացվում է, որ դուք ունեցաք 1000 դոլարի արտահոսք գնման գնի թերարժևորման (underinvoicing) պատճառով: Նույն կերպ էլ արտահանման թերարժևորումը խոսում է երկրից ֆինանսական միջոցների արտահոսքի մասին:

Հիմնականում վերը նշված երկու գործոններով է GFI-ը չափում ֆինանսական միջոցների ապօրինի շարժը: Սրան գումարած հաշվի են առնվում նաև վճարային հաշվեկշռի ճշգրտումները: Այսպես, վճարային հաշվեկշռի դեբետն ու կրեդիտն իրար չեն համապատասխանում և հաշվեկշիռը փակելու համար վճարային հաշվեկշռի վերջում ավելացնում են «զուտ սխալներ և բացթողումներ» տողը: Դա, պատկերավոր

ասած, «չհիմնավորված սխալների» տողն է: Սակայն GFI-ի զեկույցի մեջ վճարային հաշվեկշռի ճշգրտումները փոքր կշիռ ունեն: Համեմատության համար նշենք, որ ՀՀ-ի համար շրջանառվող 9.8 մլրդ դոլարից 8.7 մլրդ-ը հենց առևտրի հետ կապված գնահատականն է: Կարճ ասած, GFI-ը հետաքննություն չի անցկացնում պարզելու համար թե որևէ օլիգարխ կամ կամ բարձրաստիճան պաշտոնյա ապօրինի ճանապարհով որքա՞ն գումար է դուրս բերել երկրից և օֆշորային գոտու որ երկրում է տեղաբաշխել: Նման հաշվարկներ, գործնականում, ոչ ոք չի կարող կատարել, սակայն որ այդ երևույթն առկա է ոչ մեկի մոտ կասկած չի առաջանում:

Ակնհայտ է, որ GFI-ի զեկույցն առաջին հերթին վեր է հանում մաքսային համակարգում (այսինքն՝ պաշտոնական, կամ գոնե տեսանելի դաշտում) առկա բացթողումները, և հետազոտության նպատակը երկրների միջև այդ շեղումները նվազագույնի հասցնելն է, առևտրային «քառուրդ» վերացնելը:

GFI-ը գնահատում է ֆինանսական միջոցների ապօրինի հոսքերը. այսինքն և՛ արտահանումը, և՛ ներհոսքը: Մեզանում խոսվում է միայն արտահոսքի մասին, մինչդեռ ըստ նույն զեկույցի, ոչ պակաս ծավալի ներհոսք էլ ունենք: Օրինակ, 2014թ.-ին ֆինանսական միջոցների ապօրինի ներհոսքը գնահատվել է արտաքին առևտրի 3%-ից 9%-ի չափով, 2009-2013թթ.-ին՝ 178-533 մլն ԱՄՆ դոլարի չափով, երբ գրանցվել է 9.834 մլն դոլարի արտահոսք, եղել է նաև 5.6 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ապօրինի ներհոսք:

Իսկ ինչպե՞ս է գնահատվում ապօրինի ներհոսքը: Նույն կերպ ինչպես արտահոսքի դեպքում՝ ներմուծման և արտահանման տվյալների վերլուծության միջոցով: Պարզապես, եթե արտահոսքը գնահատելու համար հաշվի են առնում ներմուծման գերաթևորման ու արտահանման թերաթևորումը, ապօրինի ներհոսքի գնահատման համար, հակառակը՝ հաշվի են առնում ներմուծման թերաթևորումն ու արտահանման գերաթևորումը (տե՛ս նաև աղյուսակ 2.10-ը):

Աղյուսակ 1.10

Մի շարք երկրների ապօրինի ֆինանսական հոսքերի գնահատված տատանումները՝ 2014 թվականին
(երկրի ընդհանուր առևտրի մեջ, %-ով)

	Ապօրինի ֆինանսական հոսքեր				Զիաշվառված (չձևակերպված) առևտուր				Վճարային հաշվեկշռի կորուստը		Առևտրի շրջանառություն
	Արտահոսք		Ներհոսք		Արտահոսք		Ներհոսք				
	նվազագույն	առավելագույն	նվազագույն	առավելագույն	նվազագույն	առավելագույն	նվազագույն	առավելագույն	արտահոսք	ներհոսք	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Աֆղանստան	5%	24%	35%	36%	5%	24%	0%	1%	0%	35%	8,300
Ալբանիա	0%	0%	6%	6%	0%	0%	1%	2%	0%	5%	7,661
Ալժիր	7%	9%	13%	18%	6%	9%	13%	18%	0%	0%	121,336
Անգոլա	0%	0%	1%	1%	0%	0%	0%	1%	0%	0%	90,388
Արգենտինա	2%	5%	4%	12%	2%	5%	4%	12%	0%	0%	132,673
Հայաստան	8%	22%	3%	9%	8%	21%	3%	9%	1%	0%	5,921
Արուբա	25%	92%	67%	84%	23%	89%	67%	84%	3%	0%	1,373
Ադրբեջան	27%	37%	15%	30%	18%	27%	15%	30%	9%	0%	30,961
Բահամներ	17%	66%	121%	182%	17%	66%	110%	171%	0%	11%	4,480
Բահրեյն	13%	13%	7%	40%	0%	0%	7%	40%	13%	0%	34,430
Բանգլադեշ	9%	13%	6%	18%	7%	11%	6%	18%	2%	0%	70,069

աղյուսակ 1.10-ի շարունակությունը											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Բարբադոս	0%	3%	10%	18%	0%	3%	9%	17%	0%	1%	2,214
Բերառուս	4%	15%	11%	40%	3%	14%	11%	40%	1%	0%	76,549
Բոսնիա և Հերցեգովինա	0%	0%	1%	1%	չկա	չկա	չկա	չկա	0%	1%	15,408
Բուլղարիա	4%	5%	7%	13%	1%	2%	7%	13%	3%	0%	63,895
Խորվաթիա	4%	5%	8%	13%	2%	3%	8%	13%	2%	0%	36,196
Վրաստան	4%	13%	8%	28%	3%	12%	8%	28%	1%	0%	11,453
Հունգարիա	3%	4%	10%	14%	2%	3%	10%	14%	1%	0%	215,506
Ղազախստան	19%	25%	31%	47%	10%	16%	31%	47%	9%	0%	99,888
Ղրղզստան	0%	0%	11%	64%	0%	0%	5%	58%	0%	6%	7,629
Մակեդոնիա	1%	1%	1%	2%	1%	1%	1%	2%	0%	0%	12,211
Մոլդովա	6%	14%	5%	15%	4%	13%	5%	15%	1%	0%	7,606
Մոնտենեգրո	1%	3%	23%	29%	1%	3%	4%	10%	0%	19%	2,809
Ռումինիա	1%	2%	8%	13%	1%	2%	8%	13%	0%	0%	147,460
Ռուսաստանի Դաշնություն	7%	12%	16%	26%	7%	12%	15%	25%	0%	1%	783,458
Սերբիա	2%	5%	5%	8%	2%	5%	4%	7%	0%	1%	35,260
Տաջիկստան	4%	4%	0%	1%	0%	0%	0%	1%	4%	0%	6,170
Թուրքմենստան	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	22,194
Ուկրաինա	3%	10%	3%	10%	3%	10%	3%	9%	0%	0%	108,293
Ուզբեկստան	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	չկա	20,956

Աղբյուրը՝ աղյուսակը հազմված է հեղինակի կողմից <http://www.gfintegrity.org/report/illicit-financial-flows-to-and-from-developing-countries-2005-2014/> կայքի տվյալներով:

Կ.Կարապետյանի ղեկավարած կառավարությունը զգալի ուշադրություն է դարձնում մաքսային ոլորտին և հայտարարում է, որ ստվերն էապես կրճատվել է: Սա նշանակում է, որ 2016 և 2017թթ.-ին GFI-ի զեկույցում Հայաստանի ապօրինի ֆինանսական հոսքերը պետք է նվազած լինեն: Սակայն այդ գնահատականները կիրառարակվեն 2-3 տարի հետո միայն²⁸:

1.3. Բանկային ոլորտի կայունության հասկացությունը

Տվյալ ուսումնասիրությունում խնդիր չենք դնում մանրամասնորեն բացահայտել բանկային ոլորտի կայունության միայն գիտա-տեսական կողմը: Այդ թեման հատկապես կարևորվեց 2008թ.-ի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո, երբ ինչպես աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում առավել սրվեց բանկային ոլորտի կայունության հիմնախնդիրը: Այդ ճգնաժամը հատկապես կործանարար նշանակություն ունեցավ ՀՀ տնտեսության համար (բավական է նշել, որ 2009թ.-ի ՀՀ ՀՆԱ-ի անկման չափը կազմեց 14.1%, որն աշխարհում երրորդ ամենավատ ցուցանիշն էր), մինչդեռ բանկային ոլորտում սնանկացումներ կամ լուծարումներ չնկատվեցին: Ճգնաժամի առաջացման և առանձնապես դրա սոցիալ-տնտեսական հետևանքների հաղթահարման թեման դարձավ ոչ միայն տեսաբան տնտեսագետների, այլև աշխարհի երկրների կառավարությունների և նրանց տնտեսական քաղաքականությունների և ծրագրերի առանցքային և անքակտելի մասը: Վերջին տարիներին այդ մասին գրվել են բազմաթիվ գրքեր ու հոդվածներ²⁹, հրավիրվել են ամենատարբեր մակարդակների (միջազգային, տարածաշրջանային, պետական և համայնքային) բազմաթիվ գիտաժողովներ ու քննարկումներ, գրվել են թեկնածուական և դոկտորական աշխատանքներ ու կգրվեն անկասկած նորերը:

Հասկանալի է նաև, որ այդ ուսումնասիրությունների հեղինակները չէին կարող շրջանցել կամ աչքաթող անել կայունության հիմնախնդրի ուսումնասիրության կողմը:

²⁸ Global Financial Integrity, "Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014" զեկույց, ինտերնետային կայքի հասցե՝ <http://www.gfintegrity.org/reports/>:

²⁹ Տես, մասնավորապես, "Управление в условиях неустойчивости финансово-экономической системы: стратегия и инструменты" /Под ред. А.З. Бобылевой. – М.: Издательство Московского университета, 2011, Федорова Е., Безрук О. "Анализ и оценка каналов распространения финансовых кризисов на развивающихся рынках" // Вопросы экономики. – 2011. - №7. – с. 121-128, Фролов Д. "Теория кризисов после кризиса: технологии versus институты" //Вопросы экономики. – 2011. - №7. – с. 17-33.

Սակայն ասել, որ հիմնախնդրի տեսական մասը ամբողջությամբ իրեն սպառել է, չենք կարող, քանի որ այդ հետազոտությունները պետք է շարունակվեն այն պարզ պատճառով, որ «կայունություն» հասկացության բովանդակության և դրա մեկնաբանությունների տարընթերցումները շարունակվում են: Մինչև օրս, օրինակ, նկատվում է «կայունություն», «անխախտություն», «հուսալիություն» և «հավասարակշռություն» հասկացությունների տարբերություններ: Իսկ հաճախ էլ դրանց միջև տարբերությունները ջնջվում են:

«Կայունություն» և «անխախտություն» հասկացությունների միավորումը կամ նույնականացումը կարելի է գտնել ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան աղբյուրներում: Այսպես, ֆրանսիական աղբյուրներում կայունությունը «այն բանի բնութագիրն է, որը կարելի է իրականացնել բոլոր ժամանակներում միևնույն իրավիճակում»³⁰, անգլիական աղբյուրներում դա «մշտական դիրք է, վիճակ, օբյեկտի ընդունակությունը վերադառնալու հավասարակշռության կամ ելքային վիճակին որոշակի տեղաշարժից հետո»³¹, իսկ գերմանական աղբյուրներում դա «անխախտության վիճակն է»³²:

Չնայած նշված հասկացությունների մոտիկությանը, դրանց բովանդակությունը չի համընկնում մեկը մյուսի հետ: Անխախտությունը իրականում ձգտում է անշարժության, այն դեպքում, երբ «կայունություն» հասկացությունում մեծամասամբ դիտվում է շարժումը, զարգացումը: Կարելի է համաձայնվել այն հեղինակների տեսակետների հետ, որոնք անխախտության մեջ տեսնում են այն, ինչը այս կամ այն երևույթի մեջ (գործընթացում) մնում է մշտական, իսկ կայունության մեջ այն, ինչը ձեռք է բերվում, փոփոխվում է գործողությունների ընթացքում դեպի առաջընթացի կողմը:

Կայունությունը և անխախտությունը արտահայտում են միևնույն երևույթի տարբեր կողմերը, և այդ իմաստով ընդլայնում են մեր գիտելիքները առարկայի մասին: Կայունությունը և անխախտությունը լրացնում են մեկը մյուսին, իսկ համակցության մեջ տարողունակ ձևով արտահայտում են ինչպես բանկային ոլորտի, այնպես էլ նրա առանձին դրամավարկային ինստիտուտների գործունեության ձեռքբերումները և թերությունները:

³⁰ Le Grand de Cafransise. հաւ. 8.

³¹ Shoter Oxford English dictionary. Vol. 2.

³² Meyers Crosses Universal Lexicon, 1981, հաւ. 13.

Կայունություն հասկացությունը սերտորեն առնչվում է բանկային ոլորտում տեղի ունեցող զարգացումների հետ: Բանկային ոլորտի գործունեությունը, ինչպես հայտնի է, ունի իր առանձնահատկությունները, որոնք իրենց «երանգն» են տալիս ամբողջ գործընթացին:

Քանի որ բանկային գործունեությունը սերտորեն առնչվում է կամ կապված է փոխանակության ոլորտի հետ, ըստ որում բանկը «առևտուր» է անում ոչ թե ապրանքներով, այլ փողով (ինչը համընդհանուր ապրանք է այն իմաստով, որ մնացած բոլոր ապրանքների արժեքը չափվում է փողի միջոցով), նա վերաբաշխում է կուտակված դրամական միջոցները տնտեսավարող սուբյեկտների շահերին համապատասխան, ուստի դրա կայունությունը կարելի է գնահատել դրամաշրջանառության ցուցանիշների օգնությամբ, բանկային պրոդուկտի արտադրության և շրջանառության ու բանկային ծառայությունների մատուցման միջոցով:

Բանկային գործի կայունությունը դրսևորվում է մակրոմակարդակում շրջանառության մեջ կանխիկ փողի թողարկման, կուտակված ռեսուրսների կուտակման և վերաբաշխման կանխիկ և անկանխիկ ձևերի գործընթացում: Այսպիսով, բանկային գործունեության կայունությունը դրամական ոլորտի, դրամաշրջանառության և վարկի դրամական ձևով տրամադրվող մյուս բանկային ծառայությունների զարգացման կայունության ոլորտ է:

Ենթադրվում է, որ նյութական (իրական) արտադրության ոլորտը սերտորեն կապված է բանկային գործունեության հետ, սակայն դա արդեն ոչ թե բուն գործունեության նպատակն է, այլ այն գործոնները, որոնք նրա վրա թողնում են ազդեցություն: Դրա հետ կապված ենթադրվում է, որ բանկային ոլորտի՝ որպես ամբողջության և առանձին առևտրային բանկերի կայունության ցուցանիշները պետք է վերաբերեն (կամ անդրադառնան) ոչ միայն դրամա-վարկային ոլորտին, այլ նաև ապրանքների արտադրությանը և ծառայությունների մատուցմանը:

Բանկային ոլորտի կայունության տեսակետից կարևոր է հաշվի առնել ևս մեկ ոչ պակաս կարևոր մեթոդաբանական պահանջ:

Հայտնի է, որ բանկը հասարակական ինստիտուտ է: Դրա կայունությամբ շահագրգռված են ինչպես իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք, այնպես էլ

պետությունը և մյուս բանկերը: Բանկային գործունեությունը կրում է հանրային բնույթ և այդ պատճառով էլ նրա կայունությունը չափվում է հասարակական պահանջմունքներին բանկերի աշխատանքի համապատասխանության աստիճանով: Այն բանկերը, որոնք աշխատում են բացառապես իրենց համար, վերջին հաշվով հաճախորդների և հանրության շրջանում կորցնում են վստահությունը և տեղափոխվում են անկայուն տնտեսական կառուցվածքների կատեգորիա:

Բանկերի առջև միշտ կանգնած են սոցիալական պարտավորություններ, որոնք բխում են հանրային պահանջմունքներից: Չպետք է մոռանալ, որ բանկի հաճախորդների հաշիվներում գտնվող կապիտալը չի պատկանում բանկերին, ավելին՝ բանկերը պարտավոր են ոչ միայն դրանք պահպանել, այլև դրանք վերադարձնել տնտեսավարող սուբյեկտներին և քաղաքացիներին (ֆիզիկական անձանց): Աճող ռիսկերի պայմաններում բանկերին ներկայացվող պահանջները ապահովելու իրենց զարգացման կայունությունը ձեռք է բերում կարևոր քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական նշանակություն:

Այս ամենը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ բանկային ոլորտի կայունությունը՝ որպես հանրային կառուցվածքի զարգացման այնպիսի հատկություն է, որն ուղեկցվում է նրա գործունեության ընդլայնված վերարտադրությամբ (ենթադրվում է ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական կողմերից) հասարակական պահանջմունքներին համապատասխան:

Բանկային ոլորտի և նրա տարրերի գործունեության կայունության վերլուծության ժամանակ կարևոր է իմանալ նրա հատկությունները (նշանները): Ամբողջությամբ վերցրած ենթադրվում է, որ կայունությունը.

➤ երկարատև, մշտական գործընթաց է և այն պետք է տարբերել աճից, գործունեության մասշտաբների ընդլայնումից, ինչը նկատվում է, օրինակ, վարկային էքսպանսիայի ժամանակ³³,

³³ Հայտնի է, որ վարկային էքսպանսիան որպես տնտեսական պարբերաշրջանի մաս (փուլ) կարող է ձգվել մի քանի տարի՝ ստեղծելով առաջընթացի և զարգացման կայունության պատրանք: Միայն ճգնաժամը և հետագա անկումը, լճացումը ընդհատում են ընդհանուր միտումը, վերականգնելով զարգացման անկայունության պատկերը: Այդ մասին մանրամասն տե՛ս. Кредитная экспансия и управление кредитом / учебное пособие / коллектив авторов ; под ред. О.И. Лаврушина. — М. : КНОРУС, 2013г., 264 с.

➤ բանկային ոլորտի և նրա բոլոր մասերի, կառուցվածքների զարգացում է: Զարգացման կարևորության մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, եթե հասարկությունը, ճանաչելով բանկի օբյեկտիվ հատկանիշները նրա նպատակային կողմնորոշիչները, գործունեության սկզբունքները և օրենքները, հմտորեն ղեկավարում և կարգավորում է բանկային գործունեությունը:

➤ համակարգային գործընթաց է, որը բնութագրում է ոչ միայն բանկերի, այլ նաև բանկային ենթակառուցվածքների զարգացումը: Այն դառնում է հնարավոր միայն այն դեպքում, երբ կայունորեն զարգանում է արտաքին միջավայրը, որը ստեղծում է անհրաժեշտ նախադրյալներ հաշվեկշռված զարգացման համար,

➤ այնպիսի գործընթաց է, որն ապահովում է բանկային գործունեության տարբեր ուղղությունների իրական, հաշվեկշռված զարգացում: Կարելի է ենթադրել, որ գործառնությունների ծավալների, սեփական կապիտալի, պարտավորությունների և ըստ ծավալի ակտիվների, արժեքի և ժամկետայնության համընթաց զարգացումը ապահովում է բանկային ոլորտի կայուն զարգացումը:

Ինչպես հայտնի է, գոյություն ունեն բանկային ոլորտի կայունության մի քանի տեսակներ:

Մեր ուսումնասիրությունում հիմնական շեշտը դրվել է ֆինանսական կայունության վրա, որն ունի առանձնահատուկ կարևորություն հենց տնտեսության ֆինանսական հատվածի համար³⁴:

Ելնելով վերը շարադրվածից կարելի է ընդգծել, որ բանկային ոլորտը կարող է հավակնել կայունության միայն այն ժամանակ, երբ նրա գործունեությունը.

- ցուցաբերում է դրական շարժ,
- առաջավոր դինամիկ գործընթացը դառնում է անընդհատ կամ շարունակական,
- դրսևորվում է տնտեսական և հատկապես ֆինանսական գործունեության ընդլայնմամբ,

³⁴ Այդ մասին մանրամասները տե՛ս "Банковская система в современной экономике" / Под. ред. проф. О. И. Лаврушина, М.: КНОРУС, 2016, с. 8-44, Фетисов Г.Г. "К вопросу об устойчивости банковской системы" //Финансы. – 2003. – №2. – с.11-13, Шевченко Л.М. "Содержание и проблемы устойчивости национальной финансовой системы" //Финансы и кредит. – 2012. – №24. – с. 29-34, Шинази Г. "Сохранение финансовой стабильности" //Вопросы экономики. – 2005. – №36:

- ցուցադրում է նրա բոլոր տարրերի զարգացման հավասարակշռություն՝ ինչպես կապիտալի, այնպես էլ ֆինանսների, պահուստների և շահույթի, այդ թվում նաև հասարակական ծախսերի տնտեսման հաշվին,
- ցույց է տալիս ոչ միայն իր գործունեության ընդլայնման քանակական, այլև նրա որակի բարելավման գործընթաց,
- վկայում է զարգացման անընդհատության մասին,
- արտահայտում է բանկային համակարգի գործունեության հիմնական զարգացման ուղղությունների հավասարակշռությունը, որոնք ուղեկցվում են ներդրումային պորտֆելի դիվերսիֆիկացմամբ, տարբեր տնտեսական ռիսկերի նվազեցմամբ,
- ցույց է տալիս, որ այդ գործունեության առանձին տարրերի ներսում նույնպես ձեռք է բերվել հավասարակշռություն:

Բանկային ոլորտի կայունությունը ձեռք է բերվում և դառնում է նրա կայուն զարգացման հատկություն ոչ թե նրա գործունեության դրական ուղղությունների շնորհիվ, այլ արտաքին միջավայրի հետ նրա առանձնահատուկ զարգացման ուժով: Այդպիսի հարաբերությունները, օրինակի համար, ծագում են հաշվարկային հարաբերությունների համակարգում: Մյուս տնտեսավարող սուբյեկտների առջև բանկերի պարտավորությունների հստակ կատարումը նրա նորմալ գործունեության հատկանիշն է: Ուստի ամենևին էլ պատահական չէ, որ բանկի պատմության մեջ պետական բյուջեի, հարկային մարմինների նկատմամբ ժամկետանց պարտքերի վճարման բացակայությունը վկայում է նրա կայուն զարգացման մասին:

Տնտեսական և ֆինանսական հարաբերություններում կայուն բանկային ոլորտը այնպիսի դրամավարկային ինստիտուտների համակարգ է, որն իր երկարատև պատմության ընթացքում պահպանում է հանրորեն օգտակար կերպարը, որն ապահովում է փոխշահավետ հիմքի վրա ինչպես զարգացման իր խնդիրների լուծումը, այնպես էլ իր հաճախորդների ֆինանսների և տնտեսական աճի գործընթացը: Բանկային ոլորտի գործունեությունը նպաստում է տարածաշրջանի (օրինակ, մարզի) զարգացմանը, խոշոր տնտեսական և սոցիալական ծրագրերի իրականացմանը և, անկասկած, արտահայտում է նրա ընդունակությունը կայուն զարգացման ապահովման գործում:

Կայուն բանկը այն կազմակերպությունն է, որը չխախտելով գործարար շրջանառության նորմերը և կանոնները, ազգային ավանդույթներին ու բարոյական կացութաձևերը, չզբաղվելով կասկածելի և հանցավոր գործարքներով, իր տնտեսական և ֆինանսական գործունեությունն իրականացնում է բաց և թափանցիկ:

Կայուն բանկը այնպիսի դրամա-վարկային ինստիտուտ է, որը տիրապետում է կայուն (զարգացող) ռեսուրսային բազային, որն օգտագործվում է արդյունավետ, ինչը դրսևորվում է ակտիվների որակի, եկամուտների ձեռքբերմամբ և բարձր կառավարելիությամբ և արդյունավետությամբ:

Ժամանակակից պայմաններում էականորեն փոփոխվել են այն գործոնները, որոնք կարող են կանխորոշել բանկային ոլորտի կայունությունը: Տնտեսական զարգացման նոր փուլը կանխորոշել է բանկային ոլորտի կայունության հետևյալ գործոնները՝

➤ համաշխարհայնեցման գործընթացները, որոնք դրսևորվում են ոչ միայն ՎԱԿ-երի և բանկերի մենաշնորհային իշխանության ուժեղացմանը, այլև «համագործակցությունում ընդհանուր շահերի» իրականացման քաղաքականությունում «համագործակցությունում մասնավոր շահի» քաղաքականության փոխարեն: Այդպիսի մոտեցումը ենթադրում է ազատ շուկայական որմնախորշերի զբաղեցում, որտեղ հետագայում գործընկերները կավելացնեն իրենց կապիտալները: Հատկանշական է, որ փոխշահավետ համագործակցության դեպքում օգտագործվում են հնարավորություններ, որոնք իրենցից ներկայացնում են աշխարհատնտեսական շփում և միաժամանակ չեզոքացնում են ուղեկցող բացասական միտումները և սպառնալիքները³⁵,

➤ պետության կողմից դրամական հոսքերի հսկողության կոշտացում, որի ժամանակ որոշիչ գործոն է դառնում ֆինանսական ռեսուրսների թափանցիկությունը (քրեական և ահաբեկչական կազմակերպությունների կառուցվածքների հետ որևէ կապերի բացակայությունը), այլ ոչ թե միջազգային ֆինանսական համակարգի հետ ինտեգրումը,

³⁵ Овчинникова Н.Э. Устойчивость банковской системы России: итоги кризисов и возможность адаптации к внешним воздействиям: Монография //Устойчивость банковской системы России: итоги кризисов и возможность адаптации к внешним воздействиям: Монография. – Орёл: Издатель Александр Воробьев, 2013.

➤ համաշխարհային ցանցը, համացանցը, այդ թվում՝ սոցիալական ցանցերը, որոնք կարող են առաջ բերել բանկային խուճապ, նպաստում են ավանդները (հատկապես՝ ֆիզիկական անձանց ավանդները) բանկերից հետ վերցնելու զանգվածային երևույթներին և ստեղծում են ինչպես առանձին բանկի, վարկային կազմակերպության, այնպես էլ երկրի ամբողջ բանկային ոլորտի բացասական կերպարը (հմիշը):

Ելնելով վերոգրյալից, բանկային համակարգի կայունության ապահովման նպատակը մշտապես փոփոխվող արտաքին միջավայրում ոլորտի կազմակերպությունների համախմբության գործառույթային ամբողջականության պաշտպանությունն է՝ ինչպես կարգավորողի իրականացման, այնպես էլ վարկային կազմակերպությունների կողմից ճշգրտվող ազդեցությունների ճանապարհով:

Նման մոտեցման դեպքում, բանկային ոլորտի կայունությունը հանդես է գալիս որպես այդ ոլորտի ընդունակությունը իրականացնելու իր գործառույթային նշանակությունը՝ անկախ արտաքին ազդեցությունների ուժերից, երկարատևությունից և բնույթից:

Կայունության կատեգորիան կապված է «հարմարվել» հասկացության հետ, որի էությունը կայանում է. «... արտաքին ազդակները կլանելու համակարգի ընդունակության մեջ՝ առանց համակարգի վարքագծի վրա կտրուկ արտահայտված հետևանքների՝ նրա անցումային կամ հաստատվող վիճակում»³⁶:

Բանկային ոլորտի հարմարվելու կայունությունը համակարգի ընդունակությունն է զգալու (ընդունելու) և իրացնելու նորամուծությունները, որոնք թույլ են տալիս նրան ճկունորեն արձագանքել արտաքին միջավայրի փոփոխություններին և իրականացնել գործառույթային նշանակությունը նոր պայմաններում նվազագույն կառուցվածքային կորուստներով:

«Կայունություն» հասկացության վերաբերյալ հիմնական մոտեցումները բերված են աղյուսակ 1.11-ում: Միաժամանակ նկատենք, որ մենք կողմնակից ենք «կայունություն» հասկացության գնահատման ցուցանիշների համակարգի կիրառմանը,

³⁶ В поисках новой теории: Книга для чтения по экономической теории с проблемными ситуациями: учеб. пособие /Под ред. А.Г. Грязновой, Н.Н. Думной. – М.: КНОРУС, 2004, էջ 294.

ելնելով այն փաստաց, որ այն բազմաշերտ երևույթ է, որի չափումը մեկ ցուցանիշի (չափանիշի) միջոցով ամբողջական և լիարժեք չեն:

Աղյուսակ 1.11

«Կայունություն» հասկացության վերաբերյալ հիմնական մոտեցումները

ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ (ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ)	ՀԵՂԻՆԱԿԸ
1	2
ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՄԲՈՂՋՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՄՐՈՒԹՅՈՒՆ	
Ազգային տնտեսության կայունությունը որոշվում է ելնելով նրա անվտանգության չափանիշներից, անընդհատ նորացման և ինքնակատարելագործման ընդունակությունից	Լ.Ի.Աբալկին
Կայունությունը հանդես է գալիս երկրի ամբողջականության երաշխիք և անխզելիորեն կապված է պետության դրամական համակարգի հուսալիության հետ	Ա.Լիվշից
Կայունություն ասելով հասկանում են որևէ տնտեսական, բնապահպանական կամ այլ համակարգի տարրերի վիճակը, երբ նրանց սկզբնական վիճակը և հուսալիության բարձր աստիճանը որոշում են նրանց ապագա վիճակը	Ա.Լ.Բորբով
Տնտեսական համակարգի կայունությունը ընդհանուր իմաստով իրենից ներկայացնում է տվյալ համակարգի հատկությունը երկարաժամկետ հեռանկարում, փոփոխական արտաքին միջավայրի պայմաններում պահպանելու իր ամբողջությունը և զարգացման տրված վեկտորը	Տ.Մ.Կոնոպյանիկ
Երկրի ազգային տնտեսության որպես միասնական համակարգի կայունությունը նշանակում է նրա տարրերի, նրանց միջև տնտեսական-կազմակերպչական կապերի ամրություն և հուսալիություն, ընդունակություն դիմանալու ներքին և արտաքին ծանրաբեռնվածությանը	Դ.Վ.Գորդիենկո
ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՆՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ	
Տնտեսական կայունությունը համակարգի ընդունակությունն է պահպանելու և վերարտադրելու (վերականգնելու) սկզբնական (կամ դրան մոտ) վիճակը նրա վրա ներքին և արտաքին ազդեցությունների ժամանակ	Ա.Գ. Շելոմենցև Վ.Դ.Կալաշնիկով
Կայունությունը որպես տնտեսական համակարգի հիմնական դինամիկ բնութագրերից մեկը, որը բացահայտում է համակարգի հատկությունը վերադառնալու հավասարակշռության սկզբնական կամ դրան մոտ վիճակին, ինչը սահմանում է ընթացակարգը որևէ ներքին կամ արտաքին ազդեցությունից հետո	Ս.Մ.Իլյասով
Տնտեսական կայունությունը դիտարկվում է որպես համակարգի ամուր վիճակ, որն ապահովված է ինքնակարգավորման և ինքնազարգացման գործուն կառուցակարգերով	Տ.Գ.Կրասնովո

1	2
Տարածքային համակարգերի կայունությունը որոշվում է որպես տարածքային սոցիալ-տնտեսական համակարգի հիմնական պարամետրերի հարաբերական անփոփոխություն, նրա ընդունակություն պահպանելու դրանք տրված սահմաններում՝ ներքին և արտաքին շեղող ազդեցություններից	Ա.Լ.Գասպոնենկո
Համակարգի կայունությունը հարաբերական անփոփոխ մնալու ընդունակությունն է ժամանակի որոշակի հատվածի ընթացքում՝ չնայած ներքին և արտաքին հուզումներին	Ի.Ֆ.Ռեյմերս
Կայունությունը՝ «անհրաժեշտ պայման է, որի ժամանակ համակարգը պետք է վերադառնա հավասարակշռության վիճակի՝ ցանկացած փոքր ցնցումից հետո»	Մ.Բլաուզ
Կայունությունը համակարգի ընդունակությունն է վերադառնալու սկզբնական վիճակին՝ դրսից նրա վրա ազդեցությունից հետո	Օ.Վ.Կոլումիյչենկո, Վ.Ե.Ռոխչին
Կայունությունը՝ համակարգի ինտեգրացված հատկությունն է պահպանելու դինամիկ հավասարակշռությունը ներքին և արտաքին միջավայրի պարամետրերի թույլատրելի սահմաններում՝ փոփոխությունների դեպքում	Ն.Վ.Չայկովսկայա
Տարածաշրջանի (ռեգիոնի) տնտեսական համակարգի կայունությունը համակարգի ինտեգրացված հատկությունն է պահպանելու դինամիկ հավասարակշռությունը արտաքին և ներքին պարամետրերի թույլատրելի փոփոխությունների դեպքում	Վ.Ա.Կրետինին, Ե.Ս.Բոդրյաչով
ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՆԱԼՈՒ ԸՆԴՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	
Սոցիալ-տնտեսական համակարգի կայունությունը՝ ընդունակությունն է արդյունավետ օգտագործել, ինքնավար ձևափոխել իր զարգացման ռեսուրսները, անընդհատ հանգեցնել իր դրական փոփոխությունների ցուցանիշները, չավելացնելով կամ չնվազեցնելով չվերականգնվող ռեսուրսների բազային ծախսերը. Տնտեսական համակարգերի (այդ թվում՝ տարածաշրջանային) կայունություն ասելով հասկացվում է համեմատաբար արագ վերադառնալու ընդունակությունը, սկզբնական վիճակին հասնելու զարգացման հետագծի նոր, ավելի բարձր կետերի	Բ.Կ.Եսեկինս, Շ.Սապարգալի Մ.Յու.Կալինչիկով
Կայունությունը համակարգի ընդունակությունն է գործելու այնպիսի իրավիճակներում, որը մոտ է հավասարակշռվածին, մշտական գործող արտաքին և ներքին ազդեցությունների պայմաններում	Լ.Լ.Տերեխով
Ռեգիոնալ տնտեսության կայունությունը նրա ընդունակությունն է անշեղորեն կատարելու զարգացման գործառույթներ՝ ներքին և արտաքին գործոնների շեղող ազդեցության դեպքում և դրա հետ մեկտեղ ապահովելու ընդունելի որակ և արդյունքների արդյունավետություն	Ա.Մ.Օզինա

1	2
Կայունությունը դիտարկվում է որպես համակարգի ընդունակություն գործելու գործունեության որոշակի ընթացակարգերում	Ա.Ի.Դրաժինին, Օ.Ն.Դունաս
Համակարգի կայունությունը դինամիկ համակարգի ընդունակությունն է պահպանելու շարժումը նախատեսված հետագծում (աջակցելու գործունեության նախատեսված ընթացակարգը), չնայած նրա վրա ազդող գործոններին	Լ.Ի.Լոպատնիկով
Երկրի տնտեսության կայունությունը նրա ընդունակությունն է միաժամանակ լուծելու կայունացման և զարգացման հիմնախնդիրները	Յա.Կորնայի
Տնտեսական համակարգի կայունությունը՝ «տնտեսական հարաբերությունների համակարգ է, որն ապահովում է տնտեսական համակարգի երկարաժամկետ զարգացումը՝ ինքնակարգավորման կառուցակարգերի առկայությամբ (կայունացման և հավասարակշռության)», ընդունակ լինել հասնելու տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական հիմնախնդիրների համալիր լուծման համաշխարհային տնտեսության գլոբալացման պայմաններում	Ե.Վ.Մակարով

Աղբյուրը՝ Овчинникова Н.Э. Адаптивная устойчивость банковской системы: теоретический аспект//Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Общественные и гуманитарные науки – 2013. – №7(136).Т.1, էջ 103-107:

Այսպիսով, բանկի կայունության, հուսալիության միասնական համընդհանուր մեթոդաբանություն գոյություն չունի, որը կիրառելի է աշխարհի բոլոր երկրների համար: Այսպիսի մոտեցումը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բանկերը տարբերվում են իրենց գործառնությունների աշխարհագրությամբ, հատկանիշներով, իրականացվող գործառնությունների և ծառայությունների հավաքածուներով, հաճախորդների կազմով, տարածքային ճյուղավորվածությամբ, ֆինանսական շուկաներում վարվող քաղաքականությամբ և մի շարք այլ հատկանիշներով:

Համաշխարհային բանկային պրակտիկայում առևտրային բանկերի գործունեության կարգավորումն իրականացվում է երկու հիմնական մոտեցումներով՝

➤ կոնկրետ բանկի ցուցանիշների համակարգի վերլուծության և այդ ցուցանիշները համանման, առաջնակարգ բանկերի ցուցանիշների հետ համադրությունների հիման վրա,

➤ հսկողություն իրականացնող մարմինների կողմից նորմատիվների սահմանմամբ և դրանց հիման վրա բանկի կայունության վարկանիշային գնահատման հիման վրա:

**ԳԼՈՒԽ II. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ, ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏԻ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

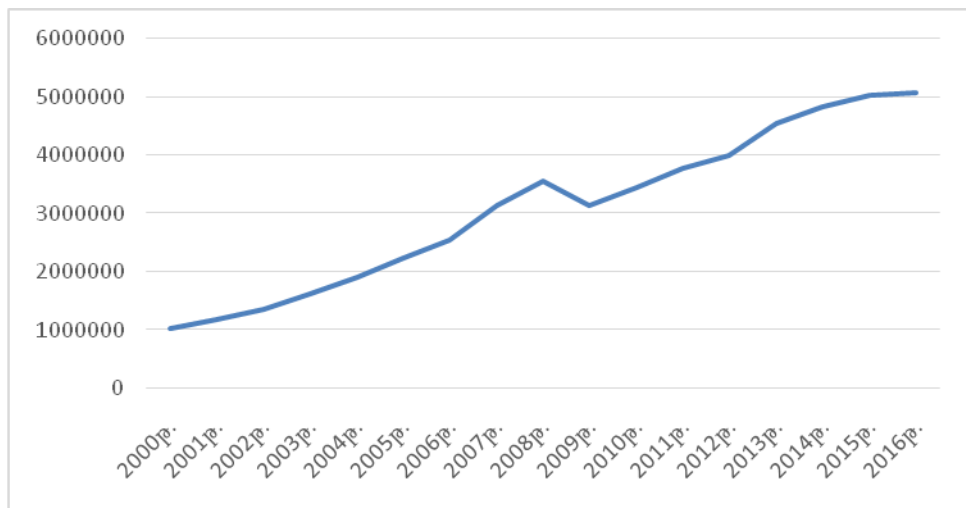
**2.1. Հայաստանի Հանրապետության մակրոտնտեսական և բանկային
ոլորտի հիմնական ցուցանիշների փոխառնչություններն ու
միտումները 2000-2016 թվականներին**

Աշխատության այս մասում իրականացվող հետազոտության նպատակն է բացահայտել ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի, տնտեսական աճի, սպառողական գների ինդեքսի (ՍԳԻ-ի), փողի զանգվածի, բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի և վարկային միջին տոկոսադրույքի միջև երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցության կապերը:

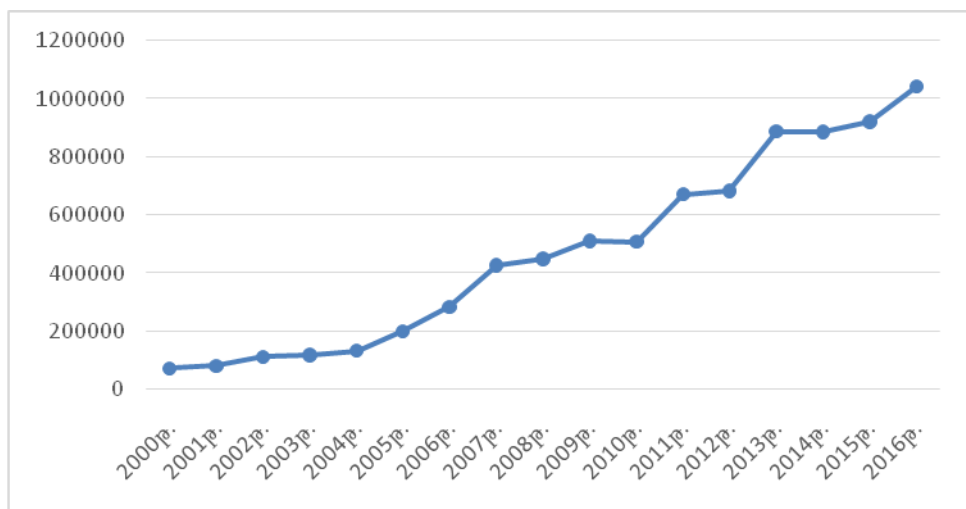
Վերը նշված ազդեցությունները գնահատելու համար մեր կողմից խնդիրը բաժանվել է 3 մասի: Առաջին մոդելով գնահատվել է ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միմյանց վրա փոխադարձ երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցության արժեքները, երկրորդ մոդելով՝ ՍԳԻ-ի, բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի և վարկային միջին տոկոսադրույքի միջև եղած երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցության արժեքները, իսկ երրորդ մոդելով՝ տնտեսական աճի, ՍԳԻ-ի և վարկային միջին տոկոսադրույքի միջև եղած երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցության արժեքները: Առաջին մոդելի լուծմանը անցնելուց առաջ վերլուծենք անհրաժեշտ թվային շարքերը (գծանկարներ 2.1 և 2.2-ը):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում (2000-2016թթ.) ՀՆԱ-ն աճել է 4.92 անգամ: ՀՀ ՀՆԱ-ի թվային շարքը վերլուծելիս ակնհայտ է, որ ՀՆԱ-ն ունի թրենդ կամ աճի միտում:

Պետք է նկատել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում փողի զանգածն աճել է 14.4 անգամ: Համադրելով փողի զանգվածը ՀՆԱ-ի հետ ակնհայտ է դառնում, որ փողի զանգվածի աճի տեմպը գերազանցել է ՀՆԱ-ի փոփոխության տեմպին 2.9 անգամ: ՀՀ փողի զանգվածի թվային շարքը վերլուծելիս ակնհայտ է, որ այն ունի թրենդ կամ աճի միտում:

Գծանկար 2.1. ՀՀ ՀՆԱ-ի շարժը 2000-2016 թվականներին, մլն ՀՀ դրամ³⁷

Գծանկար 2.2. ՀՀ փողի զանգվածը 2000-2016 թվականներին, մլն ՀՀ դրամ

Փորձենք տնտեսաչափական մոդելների միջոցով վերլուծել ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միջև գոյություն ունեցող երկարաժամկետ կամ կարճաժամկետ ազդեցությունը:

Նման ազդեցություն գնահատելու համար անհրաժեշտ է գնահատել թվային շարքերը ստացիոնար են թե ոչ: Թվային շարքերի ստացիոնարությունը գնահատելու համար կարելի է կիրառել Դիքի ֆուլերի թեսթը կամ կորրելյոգրամի միջոցով Q- թեսթը: Ստացիոնարության նպատակն է վեր հանել, արդյոք թվային շարքերն ունեն թրենդ կամ աճի միտում թե՛ ոչ:

³⁷ Այս և հետագա գծանկարները կառուցվել են հեղիանկի կողմից ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական՝ www.armstat.am կայքի տվյալների (ժամանակագրական շարքեր) հիման վրա:

ՀՆԱ-ի համար կիրառվել է Q-թեսթը, որտեղ զրոյական հիպոթեզ է համարվում ՀՆԱ-ի թվային շարքի ստացիոնար լինելը (աղյուսակ 2.1):

Աղյուսակ 2.1

ՀՆԱ-ի թվային շարքի ստացիոնարությունը ստուգող Q-թեսթի արդյունքները³⁸

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *****	. *****	1	0.810	0.810	12.591 0.000
. ****	. * .	2	0.609	-0.136	20.221 0.000
. ***	. * .	3	0.415	-0.106	24.029 0.000
. **	. .	4	0.249	-0.050	25.522 0.000
. *	. * .	5	0.103	-0.083	25.799 0.000
. .	. .	6	-0.019	-0.064	25.810 0.000
. * .	. .	7	-0.118	-0.064	26.256 0.000
. ** .	. * .	8	-0.232	-0.176	28.198 0.000
. *** .	. .	9	-0.302	-0.016	31.952 0.000
. **** .	. * .	10	-0.375	-0.151	38.694 0.000
. **** .	. .	11	-0.413	-0.056	48.527 0.000
. **** .	. .	12	-0.411	-0.013	60.699 0.000

Աղյուսակ 2.1-ից հետևում է, որ Q-թեսթի հավանականության բաշխումը փոքր է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ մերժվում է զրոյական հիպոթեզը, հետևաբար ՀՆԱ-ի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ոչ ստացիոնար:

Ստացիոնարության ստուգման համար ՀՆԱ-ի համար կիրառվել է Դիկի Ֆուլերի ADF-թեսթը, որտեղ զրոյական հիպոթեզ է համարվում ՀՆԱ-ի թվային շարքի ոչ ստացիոնար լինելը:

Աղյուսակ 2.2-ից երևում է, որ ADF-թեսթի հավանականության բաշխումը մեծ է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ հաստատվում է զրոյական հիպոթեզը, հետևաբար ՀՆԱ-ի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ոչ ստացիոնար:

Այսպիսով, Q և ADF թեսթերի միջոցով հիմնավորվեց որ 2000-2016թթ. ՀՆԱ-ի թվային շարքը ոչ ստացիոնար է, ինչը նշանակում է որ ՀՆԱ-ն ունի հստակ աճի տեմպ:

³⁸ Այս և հետագա աղյուսակներում հաշվարկներն իրականացվել են հեղինակի կողմից EvIEWS 8 ծրագրային փաթեթի միջոցով՝ հիմնվելով Chris Brooks Introduction to Financial Econometrics: Third Edition, 2014, էջ 1120 վրա:

ՀՆԱ-ի թվային շարքի ստացիոնարությունը ստուգող ADF-թեսթի արդյունքները

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.068920	0.9365
Test critical values: 1% level	-3.959148	
5% level	-3.081002	
10% level	-2.681330	

Հաշվարկման մոդելում ՀՆԱ-ի 2000-2016թթ. թվային շարքը կիրառելու համար անհրաժեշտ է շարքը դարձնել ստացիոնար, կամ այլ կերպ ասած շարքը դարձնել առանց թրենդի:

Ոչ ստացիոնար թվային շարքը ստացիոնար դարձնելու համար անհրաժեշտ է շարքը դիֆերենցել 1-ին մակարդակով և ստուգել Q-թեսթի միջոցով (աղյուսակ 2.3):

ՀՆԱ-ի թվային շարքի առաջին դիֆերենցումից հետո ստացիոնարությունը ստուգող Q-թեսթի արդյունքները

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
. * .	. * .	1 -0.100	-0.100	0.1808	0.671
. ** .	. ** .	2 -0.315	-0.328	2.1247	0.346
				-	
. .	. .	3 0.067	0.009	2.2195	0.528
. ** .	. *** .	4 -0.339	-0.492	4.8861	0.299
. .	. * .	5 -0.022	-0.163	4.8986	0.428
. * .	. ** .	6 0.126	-0.334	5.3471	0.500
				-	
. .	. * .	7 0.055	0.099	5.4439	0.606
. * .	. ** .	8 0.108	-0.236	5.8658	0.662
. .	. * .	9 -0.011	-0.139	5.8709	0.753
. .	. * .	10 -0.011	-0.148	5.8773	0.825
				-	
. .	. * .	11 -0.026	0.085	5.9192	0.879
. .	. * .	12 -0.048	-0.076	6.1177	0.910

Աղյուսակ 2.3-ից երևում է, որ Q-թեսթի հավանականության բաշխումը մեծ է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ հաստատվում է գրոյական հիփոթեզը, հետևաբար ՀՆԱ-ի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ստացիոնար:

Այժմ ստուգենք փողի զանգվածի համար դիտարկվող ժամանակահատվածում առկա թվային շարքը ստացիոնար է թե ոչ:

Փողի զանգվածի համար կիրառվել է Q-թեսթը, որտեղ գրոյական հիպոթեզ է համարվում փողի զանգվածի թվային շարքի ստացիոնար լինելը (աղյուսակ 2.4):

Աղյուսակ 2.4

**Փողի զանգվածի թվային շարքի ստացիոնարությունը ստուգող
Q-թեսթի արդյունքները**

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *****	. *****	1	0.831	0.831	13.254	0.000
. *****	. * .	2	0.657	-0.109	22.121	0.000
. ***	. ** .	3	0.438	-0.251	26.363	0.000
. **	. .	4	0.281	0.062	28.256	0.000
. *	. ** .	5	0.096	-0.210	28.498	0.000
. .	. .	6	-0.033	-0.013	28.528	0.000
. * .	. * .	7	-0.174	-0.144	29.501	0.000
. ** .	. * .	8	-0.274	-0.089	32.195	0.000
. *** .	. * .	9	-0.374	-0.111	37.942	0.000
. *** .	. .	10	-0.416	-0.031	46.234	0.000
. *** .	. .	11	-0.434	-0.029	57.084	0.000
. *** .	. .	12	-0.391	0.024	68.117	0.000

Աղյուսակ 2.4-ից երևում է, որ Q-թեսթի հավանականության բաշխումը փոքր է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ մերժվում է գրոյական հիփոթեզը, հետևաբար փողի զանգվածի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ոչ ստացիոնար:

Ստացիոնարության ստուման համար փողի զանգվածի համար կիրառվել է Դիկի Ֆուլերի ADF-թեսթը, որտեղ գրոյական հիպոթեզ է համարվում փողի զանգվածի թվային շարքի ոչ ստացիոնար լինելը (աղյուսակ 2.5): Աղյուսակից երևում է, որ ADF-թեսթի հավանականության բաշխումը մեծ է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ հաստատվում է գրոյական հիփոթեզը, հետևաբար փողի զանգվածի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ոչ ստացիոնար:

**Փողի զանգվածի թվային շարքի ստացիոնարությունը ստուգող
ADF -թեսթի արդյունքները**

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	0.752101	0.9886
Test critical values: 1% level	-4.004425	
5% level	-3.098896	
10% level	-2.690439	

Q և ADF թեսթերի միջոցով հիմնավորվեց որ 2000-2016թթ. փողի զանգվածի թվային շարքը ոչ ստացիոնար է, ինչը նշանակում է որ դիտարկվող ժամանակահատվածում փողի զանգվածի ծավալներն ունեն հստակ աճի տեմպ:

Ոչ ստացիոնար թվային շարքը ստացիոնար դարձնելու համար անհրաժեշտ է շարքը դիֆերենցել 1-ին մակարդակով և ստուգել Q-թեսթի միջոցով (աղյուսակ 2.6):

**Փողի զանգվածի թվային շարքի առաջին դիֆերենցումից հետո
ստացիոնարությունը ստուգող Q-թեսթի արդյունքները**

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *** .	. *** .	1-0.365	-0.365	2.4236	0.120
. *** .	. ** .	2 0.383	0.288	5.2992	0.071
. *** .	. ** .	3 -0.451	-0.310	9.6177	0.022
. * .	. ** .	4 0.121	-0.206	9.9569	0.041
. * .	. * .	5 -0.132	0.097	10.399	0.065
. ** .	. * .	6 0.233	0.160	11.932	0.064
. .	. .	7 -0.019	0.027	11.943	0.102
		-			
. .	. ** .	8 0.063	-0.228	12.087	0.147
		-			
. * .	. .	9 0.088	0.063	12.416	0.191
. * .	. * .	10 -0.153	-0.078	13.606	0.192
. .	. * .	11 0.036	-0.109	13.689	0.251
. * .	. * .	12 -0.077	-0.169	14.195	0.288

Աղյուսակ 2.6-ից երևում է, որ Q-թեսթի հավանականության բաշխումը մեծ է 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ հաստատվում է զրոյական հիփոթեզը, հետևաբար փողի

զանգվածի թվային շարքը դիտարկվող ժամանակահատվածի համար համարվում է ստացիոնար:

Հարկ է նկատել, որ 2000-2016թթ. համար ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի թվային շարքերը դարձան ստացիոնար 1-ին դիֆերենցումից հետո:

ՀՀ ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միջև երկարաժամկետ ազդեցության կապի առկայությունը ստուգելու համար անհրաժեշտ է հաշվարկել Յոհանսենի կոինտեգրացիոն թեսթը (աղյուսակ 2.7):

Աղյուսակ 2.7

Յոհանսենի կոինտեգրացիոն թեսթի հաշվարկային արդյունքները

ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միջև

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.425634	7.774329	15.49471	0.4899
At most 1	0.000821	0.011495	3.841466	0.9144

Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.425634	7.762834	14.26460	0.4033
At most 1	0.000821	0.011495	3.841466	0.9144

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Աղյուսակ 2.7-ից պարզ է դառնում, որ Trace վիճակագրության և Max-Eigen վիճակագրության հավանականության բաշխումները մեծ են 5%-ից, ինչը նշանակում է, որ հաստատվում է զրոյական հիփոթեզը: Այլ կերպ ասած հաստատվում է այն պնդումը որ ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միջև 2000-2016թթ. համար առկա չէ երկարաժամկետ ազդեցություն:

Քանի որ փոփոխականների միջև առկա չէ կոինտեգրացիա, ապա հաշվարկման համար պետք է օգտագործել VAR (Vector Autoregressive Regression) մոդելը:

VAR մոդելով հաշվարկման դեպքում մենք կստանանք փողի զանգվածի և ՀՆԱ-ի միջև առկա միայն կարճաժամկետ ազդեցության գործակիցները: Հաշվարկն իրականացնելուց առաջ անհրաժեշտ է ընտրել օպտիմալ լագերի քանակը մոդելը ճիշտ կառուցելու համար:

Մեր կողմից իրականացվել է համապատասխանաբար օպտիմալ լագերի ընտրության գործընթաց Ակայկեյի, Շվարցի, Հաննան-Քուինի թեստերի միջոցով և ստացվել է, որ օպտիմալ լագերի քանակը մոդելում 3-ն է:

VAR մոդելը հաշվարկվել է 2000-2016թթ. ժամանակահատվածի համար: VAR մոդելը հաշվարկվել է, որպես միաժամանակյա հավասարումների համակարգ, որտեղ մի դեպքում որպես կախյալ փոփոխական է հանդես եկել ՀՆԱ-ն, իսկ մյուս դեպքում փողի զանգվածը:

ՀՆԱ-ն որպես կախյալ փոփոխական հավասարման արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 2.8-ում:

Աղյուսակ 2.8

VAR մոդելով իրականացված հաշվարկների արդյունքներ, երբ ՀՆԱ-ն հանդես է գալիս որպես կախյալ փոփոխական

Dependent Variable: HNA
 Method: Least Squares
 Date: 18/06/17 Time: 10:13
 Sample (adjusted): 2003 2016
 Included observations: 14 after adjustments

$$\text{HNA} = \text{C}(1)*\text{HNA}(-1) + \text{C}(2)*\text{HNA}(-2) + \text{C}(3)*\text{HNA}(-3) + \text{C}(4)*\text{POXIZANGVAC}(-1) + \text{C}(5)*\text{POXIZANGVAC}(-2) + \text{C}(6)*\text{POXIZANGVAC}(-3) + \text{C}(7)$$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.034143	0.553733	0.061659	0.9528
C(2)	-0.246798	0.431651	-0.571753	0.5883
C(3)	0.703069	0.434052	1.619781	0.1564
C(4)	4.945745	2.747626	1.800007	0.1220
C(5)	0.624275	1.617944	0.385844	0.7129
C(6)	-4.302456	2.940521	-1.463161	0.1938
C(7)	1105345.	572552.7	1.930556	0.1018

		Mean dependent	
R-squared	0.971691	var	3372773.
Adjusted R-squared	0.943382	S.D. dependent var	1084929.
		Akaike info	
S.E. of regression	258154.7	criterion	28.06424
Sum squared resid	4.00E+11	Schwarz criterion	28.36844
		Hannan-Quinn	
Log likelihood	-175.4176	criter.	28.00171
F-statistic	34.32421	Durbin-Watson stat	1.408767
Prob(F-statistic)	0.000217		

Աղյուսակ 2.8-ից երևում է, որ ոչ մի փոփոխական նշանակալի ազդեցություն չունի ՀՆԱ-ի վրա: Սա նշանակում է, որ փողի զանգվածը ոչ մի լագով կարճաժամկետ ազդեցություն չունի ՀՆԱ-ի (տե՛ս նաև աղյուսակ 2.9):

Աղյուսակ 2.9

VAR մոդելով իրականացված հաշվարկների արդյունքներ, երբ փողի զանգվածն է հանդես գալիս որպես կախյալ փոփոխական

Dependent Variable: POXIZANGVAC

Method: Least Squares

Date: 18/06/17 Time: 12:24

Sample (adjusted): 2002 2016

Included observations: 15 after adjustments

POXIZANGVAC = C(6)*HNA(-1) + C(7)*HNA(-2) + C(8)*POXIZANGVAC(-1) + C(9)*POXIZANGVAC(-2) + C(10)

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(6)	0.127536	0.090545	1.408546	0.1926
C(7)	-0.037589	0.091100	-0.412612	0.6895
C(8)	0.248590	0.362871	0.685065	0.5106
C(9)	0.433220	0.327522	1.322720	0.2186
C(10)	-55334.17	101071.8	-0.547474	0.5974

R-squared	0.966497	Mean dependent var	485201.9
Adjusted R-squared	0.951607	S.D. dependent var	292799.0
S.E. of regression	64410.79	Akaike info criterion	25.25640
Sum squared resid	3.73E+10	Schwarz criterion	25.48464
Log likelihood	-171.7948	Hannan-Quinn criter.	25.23528
F-statistic	64.90915	Durbin-Watson stat	1.740896
Prob(F-statistic)	0.000001		

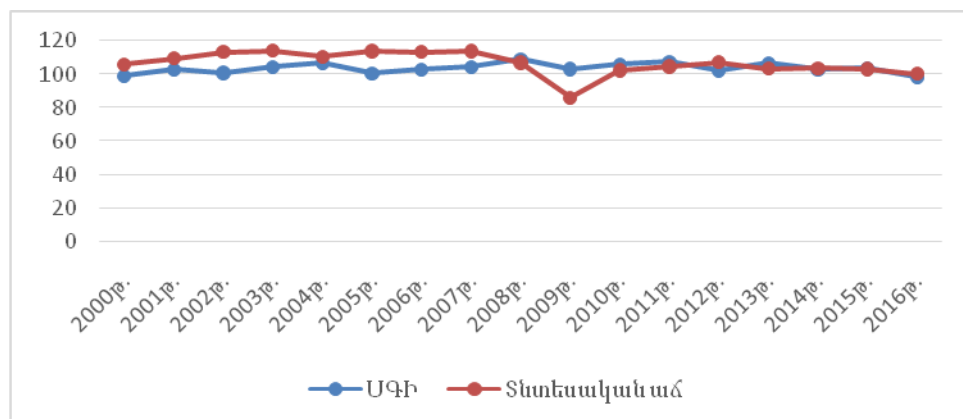
Մեր կողմից կիրառված երկրորդ մոդելի նպատակն է՝ վեր հանել փողի զանգվածի, ՍԳԻ-ի, բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի և վարկային միջին

տոկոսադրույքի միջև եղած երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցության արժեքները կամ պատճառահետևանքային կապերը:

Փողի զանգվածի դեպքում նախկին մոդելի հաշվարկներից ակնհայտ է, որ 2000-2016թթ. թվային շարքը ոչ ստացիոնար է: Փողի զանգվածի թվային շարքը ստացիոնար է դառնում 1-ին դիֆերենցումից հետո:

Երկրորդ մոդելի լուծմանը անցնելուց առաջ վերլուծենք անհրաժեշտ թվային շարքերը:

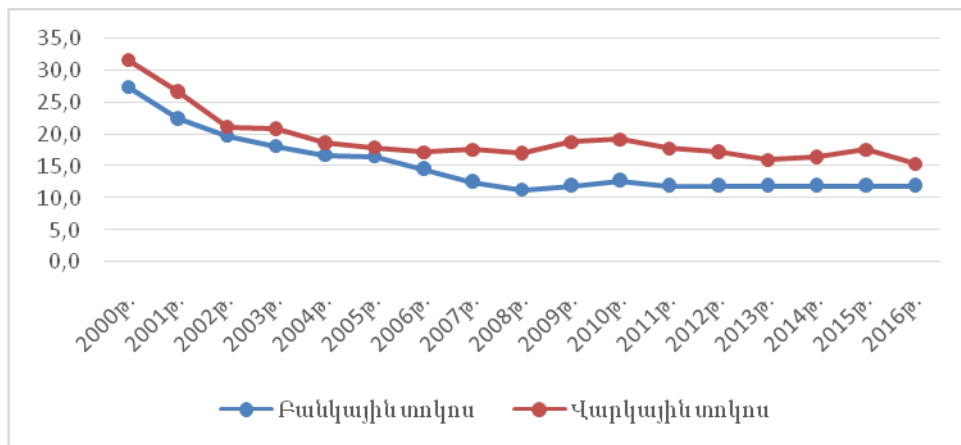
Գծանկար 2.3-ից երևում է, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում ՍԳԻ և տնտեսական աճի տեմպերը գրեթե պահպանվել են նույն մակարդակում, բացառությամբ 2009թ. ՀՀ տնտեսական աճի ցուցանիշի: Դիտարկվող ժամանակահատվածում միջին տնտեսական աճի տեմպը եղել է 6.5%, իսկ ՍԳԻ-ն կազմել է՝ 3.7%: Այլ կերպ ասած կարող ենք փաստել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում տնտեսական աճի միջին տեմպը գերազանցել է ՍԳԻ տեմպը:

Գծանկար 2.3 ՀՀ տնտեսական աճի և ՍԳԻ տեմպերը 2000-2016թթ. համար, %-ով

Գծանկար 2.4-ը վկայում է, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի և վարկային միջին տոկոսի տեմպերը նվազել են համապատասխանաբար բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի դեպքում 2.3 անգամ, իսկ վարկային միջին տոկոսադրույքի դեպքում՝ 2.05 անգամ:

Մոդելը հաշվարկելու համար անհրաժեշտ է գնահատել համապատասխան թվային շարքերը ստացիոնար են թե ոչ: Թվային շարքերի ստացիոնարությունը գնահատելու համար կարելի է կիրառել Դիքի ֆուկերի թեսթը կամ կորրելյոգրամի միջոցով Q- թեսթը:

Գծանկար 2.4. ՀՀ բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի և վարկային միջին տոկոսադրույքի տեմպերը 2000-2016թթ. համար, %-ով

Այս մոդելի շրջանակներում թվային շարքի ստացիոնարության ստուգման համար մենք օգտագործել ենք Դիքի Ֆուլերի թեստը:

Ստացիոնարության ստուգման համար ՍԳԻ-ի համար կիրառվել է Դիքի Ֆուլերի ADF-թեստը, որտեղ զրոյական հիպոթեզ է համարվում ՍԳԻ-ի թվային շարքի ոչ ստացիոնար լինելը (տե՛ս Հավելված 1-ը):

VAR մոդելով հաշվարկելիս հնարավոր է գնահատել միայն կարճաժամկետ պատճառահետևանքային կապերը: Մոդելի հաշվարկային տվյալներից երևում է, որ տնտեսական աճի վրա մեր կողմից առաջ քաշված ոչ մի փոփոխական, իր ոչ մի լագով չի ազդել: Սակայն հարկ է նկատել, որ տնտեսական աճի 2-րդ տարվա ցուցանիշը նշանակալի ազդեցություն ունի վարկի միջին տոկոսադրույքի վրա: Վարկի միջին տոկոսադրույքի նախորդ տարվա ցուցանիշը նշանակալի կարճաժամկետ ազդեցություն է ունենում ՍԳԻ վրա:

Ամփոփելով կատարված հաշվարկները կարող ենք նշել, որ փողի զանգվածը և ՀՆԱ-ն չունեն միմյանց վրա երկարաժամկետ կամ կարճաժամկետ ազդեցության կապեր: Մյուս կողմից, բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքը և վարկի միջին տոկոսադրույքը երկարաժամկետ և կարճաժամկետ պատճառահետևանքային կապ չունեն ՍԳԻ հետ: Բանկի տոկոսի հաշվարկային դրույքը և ՍԳԻ-ն երկարաժամկետ և կարճաժամկետ պատճառահետևանքային կապ չունեն վարկի միջին տոկոսադրույքի հետ: Տնտեսական աճի վրա ևս վարկի միջին տոկոսադրույքը և ՍԳԻ-ն որևէ պատճառահետևանքային ազդեցություն չունեն:

2.2. Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական աճի ապահովման գործում բանկային ոլորտի դերը

Բանկային ոլորտի ավանդը ՀՀ տնտեսական աճի ապահովման գործում նպատակահարմար է գնահատել տնտեսությունում ներդրումներ կատարելու ցուցանիշների օգնությամբ: Հայտնի է, որ զարգացման անգլո-սաքսոնական մոդելի դեպքում դրամական ռեսուրսների ձեռքբերման նախապատվությունը տրվում է կապիտալի շուկային, մինչդեռ եվրոպական մոդելի զարգացման կամ կիրառման դեպքում ավելի նշանակալի են առևտրային և ներդրումային բանկերի դերակատարումները: Երկար ժամանակ կարծում էին, որ նման մոտեցման երաշխիքը կամ գրավականը ազատ շուկայի կառուցակարգերն էին, որի պայմաններում ներդրողները ելնելով հասարակական օգտակարությունից իրենք են ընդունում ֆինանսավորման ուղղությունները:

Սակայն, հատկապես վերջին տարիներին, շուկայի ինքնակարգավորման կառուցակարգերն ավելի ու ավելի հաճախ են խափանվում և առաջ բերում ճգնաժամեր, որոնց ծագման սկզբնապատճառը հենց ֆինանսա-բանկային ոլորտն է (ասվածի լավագույն ապացույցը համաշխարհային ֆինանսատնտեսական վերջին ճգնաժամն էր, որը, սկիզբ առնելով ԱՄՆ-ի բանկային համակարգից, մեծ արագությամբ իր «հորձանոտների» մեջ առավ մյուս երկրների նախ բանկային համակարգերը և ապա ամբողջ տնտեսությունները): Ավելին, վերջին տարիների տնտեսական ճգնաժամերի հիմնական պատճառը ֆինանսական ոլորտներն են եղել և ավելի ճիշտ կլիներ դրանք անվանել ոչ թե միայն տնտեսական, այլև, առաջին հերթին, ֆինանսական ճգնաժամեր:

Այս տեսանկյունից հատկապես ՀՀ-ի նման բաց և փոքր տնտեսություն ունեցող երկրի համար (որը նաև 2009 թվականին ունեցավ ՀՆԱ-ի անկման աշխարհում ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկը՝ -14.1%) անչափ կարևոր է տեղի ունեցող երևույթների պատճառների ու դրանց առաջացման սկզբնաղբյուրների բացահայտումը, քանի որ այն նախկին վարչա-հրամայական տնտեսությունից շուկայական տնտեսության վերափոխման գործընթացում վերարտադրում է զարգացած երկրների փորձը, որը գործնականում ցույց տվեց իր անկատարությունները և թերությունները: Ասվածի լավագույն օրինակն է ԵՄ պարտքային խոշոր ճգնաժամը, որից այդպես էլ չեն կարողանում դուրս գալ այդ

տնտեսական միության բազմաթիվ երկրներ (Հունաստան, Իսպանիա, Պորտուգալիա և այլն): Դրա հետ մեկտեղ շուկայական տնտեսության կարգավորման բազմաթիվ օգտակար տարրեր և ընթացակարգեր դեռևս իրենց կիրառությունը չեն ստացել հանրապետությունում:

ՀՀ սոցիալ-տնտեսական և ներդրումային զարգացումը արգելակող առաջին հիմնախնդիրը բացահայտվում է ՀՀ ընկերություններում ներդրումների աղբյուրների կառուցվածքի մասին տվյալներով: ՀՀ ընկերությունների ներդրումների մեջ արտաքին աղբյուրների բաժինը 2009-2015թթ.-ին գտնվում էր 70-75%-ի սահմաններում (աղյուսակ 2.10), որը զարգացած երկրների տնտեսություններում կազմում է 55-57%: Այս առանձնահատկությամբ հանդերձ բանկերի վարկերի բաժինը հիմնական կապիտալ ներդրումներում չի գերազանցում նույնիսկ դրանց 12%-ը, որը ճգնաժամի հետևանքով կրճատվեց մինչև 9.2%, ինչն ավելի քան 3 անգամ ավելի ցածր է, քան զարգացած երկրներում գոյություն ունեցող ցուցանիշն է:

Դրա հետևանքով իրական հատվածին տրվող վարկերը ՀՀ-ում 2016թ.-ին հասել են ՀՀ ՀՆԱ-ի 45.6%-ին (աղյուսակ 2.11), այն դեպքում, երբ այդ ցուցանիշը զարգացած երկրներում գերազանցում է 80%-ը:

Երկրորդ հիմնախնդիրը, որը ՀՀ բանկային ներդրումներին խանգարում է դառնալ արդյունավետ վարկային ռեսուրսների բարձր արժեքն է: Անկասկած է, որ ներդրումային վարկերի արժեքը մնում է բավականին բարձր, ինչն իր արտացոլումն է գտնում բանկային տոկոսադրույքների մակարդակում: Սակայն, դրա հետ մեկտեղ գոյություն ունի նաև հակադարձ կապը, ըստ որի վարկերի բարձր տոկոսադրույքների դեպքում իրական հատվածի ձեռնարկություններում առաջ է գալիս վարկերի (ըստ էության պարտքերի) սպասարկման հիմնախնդիրը: Այս պնդումը հաստատվում է, երբ ձեռնարկությունների շահույթները համեմատվում են նրանց վարկերի սպասարկման պարտավորությունների ցուցանիշների հետ և դրանք ցույց են տալիս, որ ճգնաժամերի դեպքում (դրա ողջ ժամանակահատվածում) փոխառուները չունեն այնպիսի մեծության շահույթ, որը կբավականացնի բանկային պարտավորությունների փոխհատուցման համար, էլ չասած այն մասին, որ շահույթի մի մասը պետք է մնա ձեռնարկությունների տնօրինմանը տնտեսական զարգացման և սոցիալական բնույթի կարիքների ապահովման համար:

Աղյուսակ 2.10

ՀՀ-ում կազմակերպությունների պարտավորությունները և ժամկետանց պարտքերը, մլն ՀՀ դրամ

	1995	2000	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Պարտավորություններ ընդամենը, որից՝	154598.7	763667.3	696916.8	628796.3	681456.1	653684.2	799013.1	913759.0	1275483.5	1527353.4	2014101.0	2185275.6	2148253.6	2628316.4	2690794.4
ժամկետանց	9845.6	չկա	13903.0	5935.7	20861.1	29309.4	1291	404.5	789.4	536.2	7284.2	816.5	862.5	2154	22225.7
կրեդիտորական պարտքեր	139731.1	592952.8	458182.6	347914.1	372440.6	349211.4	289289.1	328087.3	334974.0	503804.4	675190.1	553547.4	602481.8	661145.5	782828.2
ընդամենի նկատմամբ, %	90.4	77.6	65.7	55.3	54.7	53.4	36.2	35.9	26.2	33.0	33.5	25.3	28.0	25.2	29.1
որից՝															
ժամկետանց	9770.3	չկա	13335.1	5751.2	19506.3	19100.2	1228.0	390.8	732.1	523.7	207.7	743.7	822.5	1995.5	22115.7
ստացած վարկերի և փոխառությունների դիմաց պարտքեր	14867.6	170714.5	238734.2	280882.2	309015.5	304472.8	509724.0	585672.3	941009.6	1023549.0	1338910.9	1631728.2	1545771.8	1967170.9	1907966.3
ընդամենի նկատմամբ, %	9.6	22.4	34.3	44.7	45.3	46.6	63.8	64.1	73.8	67.0	66.5	74.7	72.0	74.8	70.9
որից՝															
ժամկետանց	75.3	չկա	567.9	184.5	1354.8	10209.2	63.0	13.7	57.3	12.5	7076.5	72.8	40.0	158.5	110.0

Աղբյուրը. կազմվել և հրապարակվել է՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, էջ 396, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, էջ 394, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2007, էջ 382, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2004, էջ 414, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2001, էջ 366:

Հայաստանի Հանրապետության բանկային ոլորտի հիմնական ցուցանիշները

Ցուցանիշը	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Համախառն ակտիվներ, հազ. դրամ	440,674,145	524,517,487	764,389,939	1,024,232,261	1,325,806,805	1,560,472,467
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	19.65	19.75	24.27	28.70	42.20	45.10
Ընդամենը վարկեր, հազ. դրամ	184,023,080	229,653,669	408,731,509	616,789,812	703,365,811	888,611,962
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	8.20	8.65	12.98	17.29	22.39	25.68
Արժեթղթեր, հազ. դրամ	66,575,803	94,849,323	114,895,739	84,500,919	113,521,743	156,993,237
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	2.97	3.57	3.65	2.37	3.61	4.54
Ֆիզիկական անձանց ավանդները, հազ. դրամ	119,649,608	143,545,838	198,025,288	235,675,435	338,367,528	407,123,707
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	5.33	5.40	6.29	6.60	10.77	11.77
Իրավաբանական անձանց դեպոզիտները, հազ. դրամ	141,688,919	156,059,014	200,488,522	213,785,280	288,424,779	265,938,154
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	6.32	5.88	6.37	5.99	9.18	7.69
Ակտիվներ / ՀՆԱ, %	19.65	19.75	24.27	28.70	42.20	45.10
Կապիտալ / ՀՆԱ, %	4.22	4.52	5.46	6.61	8.86	9.22
Վարկեր / ՀՆԱ, %	8.20	8.65	12.98	17.29	22.39	25.68
Դեպոզիտներ / ՀՆԱ, %	11.65	11.28	12.65	12.60	19.95	19.45
Ըստ ակտիվների շահութաբերություն (ROA)*, %	2.92	3.92	3.52	3.47	1.00	2.81
Ըստ կապիտալի շահութաբերություն (ROE)*, %	13.72	17.19	15.96	15.16	4.81	12.34
Վատ վարկեր, հազ. դրամ	3,843,029	5,961,723	10,274,486	27,877,486	36,324,438	28,634,611
Վատ վարկեր/ընդամենը վարկեր	1.93	2.45	2.44	4.40	4.80	3.06

Ցուցանիշը	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Համախառն ակտիվներ, հազ. դրամ	2,066,722,761	2,470,631,226	2,936,222,414	3,403,493,255	3,449,591,759	3,987,027,539
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	54.70	57.91	64.45	70.49	68.55	78.67
Ընդամենը վարկեր, հազ. դրամ	1,210,494,595	1,535,189,726	1,706,100,491	2,067,952,738	2,006,100,563	2,315,718,654
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	32.04	35.98	37.45	42.83	39.87	45.69
Արժեթղթեր, հազ. դրամ	172,462,198	184,065,566	241,081,511	262,026,218	285,369,169	465,003,677
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	4.56	4.31	5.29	5.43	5.67	9.18
Ֆիզիկական անձանց ավանդները, հազ. դրամ	558,962,550	744,387,332	912,489,479	1,043,699,957	1,178,953,386	1,326,538,324
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	14.80	17.45	20.03	21.61	23.43	26.18
Իրավաբանական անձանց դեպոզիտները, հազ. դրամ	375,257,869	388,059,421	608,765,411	560,547,397	610,321,681	850,905,619
ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %	9.93	9.10	13.36	11.61	12.13	16.79
Ակտիվներ / ՀՆԱ, %	54.70	57.91	64.45	70.49	68.55	78.67
Կապիտալ / ՀՆԱ, %	9.42	9.23	9.85	9.56	10.07	12.75
Վարկեր / ՀՆԱ, %	32.04	35.98	37.45	42.83	39.87	45.69
Դեպոզիտներ / ՀՆԱ, %	24.73	26.54	33.39	33.22	35.56	42.97
Ըստ ակտիվների շահութաբերություն (ROA)*, %	2.42	2.47	1.88	1.00	-0.50	1.09
Ըստ կապիտալի շահութաբերություն (ROE)*, %	12.71	14.72	11.99	6.40	-3.49	7.01
Վատ վարկեր, հազ. դրամ	43,697,675	58,372,395	79,685,240	148,274,224	166,003,423	162,189,732
Վատ վարկեր/ընդամենը վարկեր	3.43	3.59	4.45	6.74	7.77	6.70

* Ներառված է շահույթ մինչև հարկվելը

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալների հիման վրա:

Դրամական և ապրանքային շուկաների հավասարակշռության դասական մոդելի (IS-LM) հիման վրա կատարված ՀՀ տնտեսության մակրոտնտեսական ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից պայմաններում այդ մոդելը չի գործում.

➤ դրամական զանգվածի աճի զսպման քաղաքականությունը անբավարար արդյունավետությամբ է ազդում գնաճի վրա, իսկ դրա փոխարեն բացասական ազդեցություն է ունենում ներդրումների վրա,

➤ ներդրումները (ի տարբերություն զարգացած երկրների) բացասական ազդեցություն ունեն տնտեսական աճի վրա, որը IS-LM մոդելի տեսակետից պարզապես անհեթեթություն է:

Նման երևույթի հիմնական պատճառը, մեր կարծիքով, ՀՀ սահմանները «լքող» հայկական կապիտալի աճող մեծ ծավալներն են: Իսկ այդ գործում կարևոր նշանակություն ունեն առևտրային բանկերի և վարկային կազմակերպությունների ներդրումները:

Տնտեսական կայուն աճի ապահովման կարևոր պայմաններից մեկը, հատկապես անցումային տնտեսությամբ երկրներում և, հատկապես ՀՀ-ում (նկատի ունենք ՀՀ տնտեսության այն դժվարությունները, որոնք հիմնականում պայմանավորված են տարածաշրջանային և աշխարհագրական (հակամարտությունը հարևան երկու երկրների հետ, որը զգալի ռազմական ծախսեր կատարելու պահանջ է առաջացնում, տնտեսական շրջափակումն այդ երկրների կողմից, Հայաստանի դեպի ծով ելք չունենալը և այլն) հանգամանքներով, ֆինանսական ռեսուրսների մատչելիության ապահովումն է:

Եթե նկատենք, որ ազատ շուկայական հարաբերությունների անցնող նախկին համայնավարական երկրներում դրամական ներարկումների համար անհրաժեշտ այնպիսի կարևոր ինստիտուտը, ինչպիսին արժեթղթերի շուկան է, գտնվում է սաղմնային, կամ թույլ զարգացած, վիճակում և որի արդյունքում, հատկապես իրական հատվածի տնտեսավարող սուբյեկտների համար, այն զարգացման աղբյուր չի կարող հանդիսանալ, իսկ տնտեսավարող սուբյեկտների մեծ մասը չունեն շահույթի այնպիսի մեծություններ (կամ ամորտիզացիայի ֆոնդի բավարար չափեր), որպեսզի կարողական սեփական միջոցներով վերարտադրվել, ապա զարգացման տվյալ փուլում

շատ տնտեսավարող սուբյեկտների համար ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման հիմնական աղբյուրը բանկային դրամական միջոցներն են, որոնց մատչելիությունը, իր հերթին, զգալիորեն կախված է բանկային տոկոսադրույքի չափից (աղյուսակ 2.12):

Աղյուսակ 2.12

Առևտրային բանկերի կողմից վարկավորման միջին տոկոսադրույքը 2015 թվականի տվյալներով

Երկրի տեղը վարկանիշային սանդղակում	Երկիրը	Առևտրային բանկերի կողմից վարկավորման միջին տոկոսադրույքը
1	Մադագասկար	62.0
3	Մալավի	41.0
4	Գամբիա	30.8
2	Բրազիլիա	42.7
12	Ղրղզստան	20.5
10	Տաջիկստան	22.0
17	Բելառուս	19.0
16	Ուկրաինա	19.0
50	Ադրբեջան	14.0
25	Հայաստան	17.3
51	Թուրքիա	13.8
66	Վրաստան	12.1
63	Ուզբեկստան	12.44
41	Մոլդովա	15.0
33	Ռուսաստանի Դաշնություն	11.9
57	Իրան	13.0
93	Իսպանիա	9.1
114	Բուլղարիա	7.5
117	Իսլանդիա	7.4
75	Ղազախստան	10.9
129	Հունաստան	6.0
141	Լեհաստան	5.5
151	Կիպրոս	4.7
156	Չինաստան	4.4
154	Լատվիա	4.5
168	Լիտվա	3.2
147	Էստոնիա	5.1
158	Իտալիա	4.3
169	Հունգարիա	3.0
155	Չեխիա	4.5
153	Մեծ Բրիտանիա	4.5
171	Դանիա	2.9

175	Բելգիա	2.5
166	ԱՄՆ	3.3
165	Իռլանդիա	3.4
163	Իսրայել	3.5
167	Սլովակիա	3.2
172	Կանադա	2.7
178	Շվեդիա	2.0
177	Ֆրանսիա	2.1
173	Շվեյցարիա	2.6
182	Գերմանիա	1.7
176	Նորվեգիա	2.1
179	Նիդեռլանդներ	2.0
181	Ավստրիա	1.9
180	Ֆինլանդիա	1.9
183	Ճապոնիա	1.48

Աղբյուրը՝ <http://total-rating.ru>

Աղյուսակ 2.12-ի տվյալներից հետևում է, որ առևտրային բանկերի կողմից վարկավորման միջին տոկոսադրույքի 2015թ.-ի տվյալներով Հայաստանը 183 երկրների շարքում զբաղեցրել է 25-րդ տեղը, ինչն անկասկած շատ վատ ցուցանիշ է: Նկատենք, որ այդ վարկանիշային սանդղակում ամենավատ ցուցանիշն ունի Մադագասկարը, որի առևտրային բանկերի կողմից վարկավորման միջին տոկոսադրույքը կազմել է 62.0%, իսկ լավագույն ցուցանիշն ունի Ճապոնիան՝ 1.48%: Իսկ, օրինակ, դեպի ծով ելք չունեցող Ավստրիայում այդ ցուցանիշն աշխարհում 3-րդ լավագույնն է՝ 1.9%: Նախկին համայնավարական երկրների շարքում Հայաստանից ավելի վատ վիճակում են գտնվում Ղրղզստանը (20.5%, 12-րդ տեղ), Տաջիկստանը (22.0%, 10-րդ տեղ), Բելառուսը (19.0%, 17-րդ տեղ), Ռուսաստան (19.0%, 16-րդ տեղ): Վերը նշված ցուցանիշով Հայաստանը նույնպես զիջում է Հարավային Կովկասի մյուս երկու հանրապետություններին: Ադրբեջանը զբաղեցնում է 50-րդ տեղը 14.0% ցուցանիշով, իսկ Վրաստանը 66-րդ տեղում է՝ 12.1% ցուցանիշով: ՀՀ-ի հարևան մյուս երկու երկրներում վարկավորման միջին տոկոսադրույքը ևս ավելի բարվոք վիճակում է՝ Թուրքիան 13.8%-անոց ցուցանիշով զբաղեցնում է 51-րդ տեղը, իսկ Իրանը 13.0%-անոց ցուցանիշով՝ 57-րդ տեղը:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով իրականացված համեմատական վերլուծության արդյունքները, կարող ենք նշել, որ ՀՀ առևտրային բանկերը վարկավորման միջին

տոկոսադրույքի ցուցանիշով զգալիորեն զիջում են հարևան երկրներին, ինչը տարածաշրջանային համագործակցության և ներդրումային հոսքերի ավելացման ճանապարհին լուրջ տնտեսական խոչընդոտ է:

2.2.1. Հայաստանի Հանրապետության բանկային ոլորտի ակտիվ գործառնությունները

Նախ և առաջ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ ՀՀ տնտեսության կառուցվածքում բանկային համակարգի չափերը համեմատականորեն զգալիորեն ցածր են, քան աշխարհի բազմաթիվ և, հատկապես, զարգացած երկրներում: Համեմատության համար ընտրվել են ԵԱՏՄ-ի, ԲՌԻԿՍ-ի խմբի, Եվրամիության առանձին երկրներ ու Կանադան (աղյուսակ 2.13):

Աղյուսակ 2.13-ի տվյալների լիարժեք համադրությունների ապահովման նպատակով քննարկենք 2010-2016թթ.-ի տվյալների շարժը: ԵԱՏՄ-ի կազմի մեջ մտնող Բելառուսում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2016թ.-ին 2010թ.-ի համեմատ նվազել է 1.6 տոկոսային կետով՝ 10.6%-ից հասնելով 9.0%-ի: Ղրղզստանում այդ նույն ժամանակահատվածում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը ավելացել է 0.4 տոկոսային կետով՝ 6.5%-ից հասնելով 6.9%-ի, Ղազախստանում այդ ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են 1.0 տոկոսային կետ, 5.2% և 6.2%, Ռուսաստանի Դաշնությունում՝ համապատասխանաբար՝ 0.2 տոկոսային կետ, 8.7% և 8.9%, Հայաստանում՝ 3.6 տոկոսային կետ, 9.2% և 12.8%: Ինչպես տեսնում ենք, ԵԱՏՄ մյուս երկրների համեմատությամբ, ՀՀ-ում բանկային ոլորտի կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը նկատելիորեն բարձր է, ըստ որում՝ Ղրղզստանի համեմատությամբ 2016թ.-ին այդ ցուցանիշը գերազանցել է ավելի քան 2 անգամ:

ԵԱՏՄ կազմի մեջ մտնող երկրներում ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունն ամենաբարձրը ՌԴ-ում է (2016թ.-ին այն կազմել է 86.1%), իսկ ամենացածրը՝ Ղրղզստանում (39.5%): Հայաստանն այդ ցուցանիշով ԵԱՏՄ 5 երկրների շարքում զբաղեցնում է երկրորդ տեղը (78.7%): Հետաքրքիր է նշել, որ ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2010-2016թթ.-ին Բելառուսում նվազել է 10.9 տոկոսային կետով՝ 2010թ.-ի 77.6%-ից 2016թ.-ին հասնելով 66.7%-ի: Ըստ որում, 2010-2016թթ.-ին ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցության ամենաբարձր աճը նկատվել է ՀՀ-ում (33.6

տոկոսային կետ), մինչդեռ Բելառուսում այն նվազել է 10.9 տոկոսային կետով, Ղրղզստանում ավելացել է 10.8 տոկոսային կետով, իսկ Ղազախստանում՝ 9.9 տոկոսային կետով: Բերված ցուցանիշները վկայում են ԵԱՏՄ կազմի մեջ մտնող մյուս երկրների համեմատությամբ ՀՀ բանկային ոլորտի ավելի զարգացած լինելու հանգամանքի մասին:

ԲՌԻԿՍ-ի կազմի մեջ մտնող երկրների շարքում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունն ամենաբարձրն է ՌԴ-ում (2016թ.-ին այն կազմել է 8.9%), ապա Բրազիլիայում (8.6%) և Հնդկաստանում (6.7%): Ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2016թ.-ին ամենաբարձրն է եղել Բրազիլիայում (93.2%), ապա Հնդկաստանում (93.1%) և ՌԴ-ում (86.1%): Տվյալների համեմատությունից երևում է, որ ԲՌԻԿՍ-ի առանձին երկրների համեմատությամբ, եթե ՀՀ-ում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունն ավելի բարձր է, ապա ակտիվներ / ՀՆԱ ցուցանիշով Հայաստանը զիջում է վերը բերված երեք երկրներին էլ:

Աղյուսակ 2.13-ում բերված են նաև եվրոպական 4 երկրների (Գերմանիա, Ֆրանսիա, Ավստրիա, Բելգիա) տվյալները: Այդ խումբ երկրներում առաջին երկու խումբ երկրների համեմատությամբ բարձր է ինչպես կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը, այնպես էլ ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը: Այսպես, օրինակ, Բելգիայում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2016թ.-ին կազմել է 17.0%, իսկ ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը՝ 246.0%: Ընդգծենք նաև, որ Ավստրիայում կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2007-2016թթ.-ին ամենաբարձրն է եղել 2009թ.-ին (25.2%), որն ունեցել է անկման միտում (8.1 տոկոսային կետով):

Աղյուսակ 2.13-ի տվյալներից հետևում է, որ թեև 2016թ.-ին Կանադայի բանկային ոլորտի կապիտալ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը 2016թ.-ին եղել է այնքան որքան ՀՀ-ում (12.8%), սակայն ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունը Կանադայում 3.1 անգամ ավելի բարձր է եղել, քան ՀՀ-ում: Ամփոփելով նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ինչպես կապիտալ / ՀՆԱ, ահնպես էլ ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունների բարելավման համար դեռևս ունի զգալի հնարավորություններ և ռեզերվներ:

Աղյուսակ 2.13

ԵԱՏՄ, ԲՐԻԿՍ և ԵՄ առանձին երկրներում բանկային ոլորտի՝ կապիտալ/ՀՆԱ ի, բանկերի ակտիվներ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը

Երկիրը	Ցուցանիշը, %-ով	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Բելառուս	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	10.6	12.1	8.6	8.4	8.2	9.1	9.0
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	77.6	86.6	59.9	60.5	61.5	71.3	66.7
Ղրղզստան	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	6.5	5.0	5.4	5.6	5.9	7.0	6.9
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	28.7	23.8	28.4	31.6	35.1	42.3	39.5
Ղազախստան	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	9.0	2.9	5.2	5.6	5.9	5.5	5.9	6.1	6.2
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	74.1	56.4	46.0	40.6	40.7	41.6	43.0	58.2	55.9
Ռուսաստանի Դաշնություն	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	8.7	7.7	8.2	8.8	8.0	8.5	8.9
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	67.6	65.2	69.7	76.3	93.8	95.2	86.1
Հայաստան	Կապիտալ/ՀՆԱ	5.5	6.6	8.9	9.2	9.4	9.2	9.9	9.6	10.1	12.8
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	24.3	28.7	42.2	45.1	54.7	57.9	64.5	70.5	68.6	78.7
Հնդկաստան	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	չկա	5.8	6.1	6.2	6.4	6.7	6.7
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	չկա	չկա	չկա	86.9	87.3	90.0	89.6	92.3	93.1
Բրազիլիա	Կապիտալ/ՀՆԱ	7.6	8.3	8.8	8.7	8.8	9.2	8.7	8.4	8.4	8.6
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	71.3	79.9	77.1	84.0	87.1	91.0	93.9	93.2	99.5	93.2
Գերմանիա	Կապիտալ/ՀՆԱ	12.5	13.9	14.1	13.5	13.5	14.1	14.4	14.8	14.7	չկա
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	293.3	308.9	292.5	314.7	308.5	297.5	263.5	263.3	247.8	չկա
Ֆրանսիա	Կապիտալ/ՀՆԱ	չկա	13.4	13.5	15.8	15.6	17.5	18.0	17.7	18.5	չկա
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	չկա	360.3	328.5	323.0	327.4	337.0	309.0	335.6	318.6	չկա

աղյուսակ 2.13-ի շարունակությունը

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Կանադա	Կապիտալ/ՀՆԱ	5.9	6.3	8.1	8.5	9.0	9.9	10.1	10.4	11.9	12.8
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	158.5	178.8	178.7	181.6	184.5	202.0	203.1	210.7	234.9	245.9
Ավստրիա	Կապիտալ/ՀՆԱ	20.7	23.0	25.2	24.9	23.6	24.1	23.0	18.6	19.0	17.1
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	318.6	366.3	361.4	332.6	328.6	309.6	287.7	272.2	254.8	233.1
Բելգիա	Կապիտալ/ՀՆԱ	19.8	13.1	14.9	15.2	13.8	15.0	15.0	16.0	15.8	17.0
	Ակտիվներ/ՀՆԱ	472.0	398.6	322.3	306.0	299.8	260.9	234.6	241.8	233.4	246.0

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով:

Նման վիճակը սկզբից ևեթ նվազեցրել է ՀՀ բանկային ոլորտի ներդրումային ներուժը և համարվում է մակրոտնտեսական կառուցվածքային անհամամասնություն՝ զարգացած երկրների վերը նշված երկու ցուցանիշների համեմատությամբ:

Քննարկենք ՀՀ բանկային ոլորտի կողմից միջոցների ներդրման հիմնական ուղղությունները և այդ ցուցանիշների շարժը (աղյուսակ 2.14): Աղյուսակում ներկայացված են 01.01.2006թ.-ից մինչև 01.01.2017թ.-ը ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ բանկային ոլորտի պահանջները, որոնք հաշվարկվել են ՀՀ ԿԲ-ի կողմից առևտրային բանկերի ներկայացրած տվյալների հիման վրա³⁹: Այստեղ առանձնահատկությունը կայանում է ոչ ռեզիդենտների առջև պահանջների և պարտավորությունների զուտացումը (զուտ օտարերկրյա (արտաքին) ակտիվների հոդվածը), ինչպես նաև բանկերի կողմից պետական կառավարման մարմիններին ներկայացվող զուտ պահանջները: Վերլուծության նպատակով իրականացրել ենք ՀՀ ԿԲ-ի առևտրային բանկերի պահանջների և պարտավորությունների զուտացումը, ինչպես նաև ձեռնարկությունների և շահույթի ստացման նպատակ չհետապնդող կազմակերպությունների, այլ ֆինանսական կազմակերպությունների պահանջները և պարտավորությունները:

Ներկայացված տվյալների վերլուծությունը թույլ է տալիս կատարելու հետևյալ եզրահանգումները.

➤ օտարերկրյա (արտաքին) զուտ ակտիվների ծավալը, որը բացասական դարձավ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի⁴⁰ հետևանքով, շարունակում է ավելանալ. ՀՀ բանկային ոլորտն ավելի ու ավելի շատ ներդրումներ է կատարում օտարերկրյա պետությունների տնտեսություններում, և ներկայումս այդ գործառնությունները (ոչ ռեզիդենտների պարտավորությունները հանելուց հետո) կազմում են ՀՀ բանկային ոլորտի ակտիվային գործառնությունների 21.5%-ը,

³⁹ ՀՀ կենտրոնական բանկ. դրամավարկային և ֆինանսական վիճակագրության ցուցանիշները: Վարկային կազմակերպություններ ակնարկ: <http://www.clam/statistics/?Prtid=dkfs>

⁴⁰ 01.01.2008թ.-ի դրությամբ օտարերկրյա (արտաքին) զուտ ակտիվները եղել են բացասական, այսինքն ոչ ռեզիդենտները ֆինանսավորել են ՀՀ առևտրային բանկերին: Նրանց բաժին է հասել ՀՀ բանկային ոլորտի ռեսուրսների 11.4%-ը, 01.07.2012թ.-ի դրությամբ՝ 22.5%, 01.07.2014թ.-ի դրությամբ՝ 21.8%, 01.01.2017թ.-ի դրությամբ՝ 21.5%: Սկսած 01.01.2008թ.-ից մինչև 01.01.2017թ.-ը դրությամբ արտաքին (օտարերկրյա) ակտիվներն, առանց բացառությունների, ունեցել են բացասական մեծություն:

ՀՀ բանկային ոլորտի պահանջների շարժը, մլն ՀՀ դրամ

Ժամանակահատվածը	Տնային տնտեսություններ	Ձեռնարկություններ և շահույթի ստացման նպատակ չհետապնդող կազմակերպություններ	Այլ ֆինանսական կազմակերպություններ	Զուտ պահանջների կառավարության նկատմամբ	Զուտ պահանջներ ԿԲ-ի նկատմամբ	Զուտ արտաքին ակտիվներ (փոխարկելի արտարժույթ)
01.01.2006	83,098	98,856	6,546	22,262	71,555	18,584
01.07.2006	100,969	109,748	8,319	21,594	64,145	7,792
01.01.2007	119,729	112,039	9,679	25,883	100,037	10,689
01.07.2007	158,922	137,705	9,624	23,653	94,558	570
01.01.2008	226,036	194,989	8,741	35,764	120,347	(75,817)
01.07.2008	294,303	243,860	12,191	43,401	65,819	(74,603)
01.01.2009	337,113	293,722	7,479	59,137	49,731	(147,663)
01.07.2009	308,131	312,915	9,027	35,009	117,477	(133,201)
01.01.2010	312,786	399,372	15,257	27,146	152,788	(136,286)
01.07.2010	333,003	437,323	14,318	3,126	111,246	(129,730)
01.01.2011	374,342	528,461	18,979	44,671	132,318	(229,981)
01.07.2011	409,743	654,829	22,861	35,292	125,060	(298,787)
01.01.2012	484,476	741,422	23,907	64,951	190,864	(422,628)
01.07.2012	528,896	918,152	30,656	60,660	128,397	(483,783)
01.01.2013	568,802	985,771	31,958	110,373	164,678	(555,464)
01.07.2013	629,334	981,993	40,920	114,329	161,586	(547,613)
01.01.2014	678,366	1,061,521	39,974	166,251	335,523	(711,184)
01.07.2014	743,280	1,087,087	42,492	162,016	231,651	(632,715)
01.01.2015	824,210	1,279,519	35,060	181,612	232,350	(810,547)
01.07.2015	801,642	1,215,375	36,088	184,836	264,073	(708,505)
01.01.2016	793,486	1,234,756	37,763	205,352	370,093	(726,885)
01.07.2016	797,580	1,286,212	45,222	240,892	339,823	(668,433)
01.01.2017	793,437	1,347,262	50,143	386,887	511,530	(844,746)

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով:

➤ ճգնաժամի հետևանքով առաջացած ոչ ռեզիդենտների ռեսուրսների արտահոսքը փոխարինվել է ՀՀ ԿԲ-ի և ՀՀ կառավարության կողմից, որոնք 01.11.2008թ.-ից մինչև 01.12.2009 թվականը եղել են ՀՀ առևտրային բանկերի զուտ (մաքուր) վարկատուներ (կրեդիտորներ): Հետագայում իրադրությունը վերկանգնվել է. կարգավորողը սկսել է կլանել ավելորդ իրացվելիությունը: Սակայն առանձին

Ժամանակահատվածներում բանկային իրացվելիությունն ավելի ու ավելի շատ է շարունակել զգալ ՀՀ ԿԲ-ի և ՀՀ կառավարության աջակցության անհրաժեշտությունը:

Դրա հետ մեկտեղ, 2008թ.-ի սկզբին զգալիորեն աճեցին (հասնելով 23.5%-ի) բանկերի զուտ պահանջները պետական կառավարման մարմինների և նրանց պատկանող ոչ ֆինանսական կազմակերպություններին, քննարկվող ժամանակահատվածում մասնավոր ոչ ֆինանսական հատվածի (ձեռնարկություններ և շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող կազմակերպություններ) ֆինանսավորման բաժինը 01.01.2008թ.-ի 36.7%-ից կրճատվել է՝ 01.01.2017թ.-ին հասնելով 34.2%-ի: Ըստ որում, 2008թ.-ի սկզբից բնակչության վարկերի բաժինը սկսել է աճել տնտեսության իրական հատվածի վարկավորման համեմատությամբ:

Այսպիսով, ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի վարկավորումը, այդպես էլ չի հասել պատշաճ (հարկավոր) մասշտաբների: Ճիշտ է, շուկայում նկատվում է ֆիզիկական անձանց վարկային էքսպանսիայի նոր պարույր, ինչը կհանգեցնի օտարերկրյա արտադրողների անուղղակի ֆինանսավորմանը, քանի որ ՀՀ քաղաքացիների պահանջարկն ուղղված կամ կողմնորոշված է հիմնականում դեպի ներմուծվող արտադրանքը: Ըստ որում, աճում են սպառողական վարկավորման շուկայում գոյություն ունեցող ռիսկերը:

2.2.2. ՀՀ բանկային ոլորտի ռեսուրսները

ՀՀ բանկային ոլորտի կարևոր հիմնահարցերից է ՀՀ առևտրային բանկերի ռեսուրսային ապահովվածությունը, ռեսուրսների բավարար լինելը՝ ներդրումային գործընթացներին մասնակցելու համար:

Աղյուսակ 2.15-ում ներկայացված են ՀՀ առևտրային բանկերի պարտավորությունները 01.01.2006թ.-ից մինչև 01.01.2017թ.-ը ընկած ժամանակահատվածում, ՀՀ ԿԲ-ի կողմից ներկայացվող ցուցանիշներով, որոնք հաշվարկվել են բանկային կազմակերպությունների տվյալների ուսումնասիրության հիման վրա, հաշվի առած օտարերկրյա (արտաքին) զուտ ակտիվների (փոխարկելի արտաբժույթի) մնացորդները (սալդոն), ՀՀ կենտրոնական բանկի և կառավարության կողմից ներկայացվող պահանջները:

ՀՀ առևտրային բանկերի պարտավորությունները, մլն ՀՀ դրամ

Ժամանակահատվածը	Բանկի կողմից թողարկված պարտատոմսերը	Տնային տնտեսություններ	Այլ ֆինանսական կազմակերպություններ	Ձեռնարկություններ և շահույթի ստացման նպատակ չհետապնդող կազմակերպություններ	Զուտ արտաքին ակտիվներ (փոխարկելի արտարժույթ)	Զուտ պահանջներ ԿԲ-ի և կառավարության նկատմամբ
01.01.2006	519	96,273	2,353	120,915	18,584	93,817
01.07.2006	4,704	102,748	5,027	117,015	7,792	85,739
01.01.2007	3,925	121,921	6,668	143,232	10,689	125,920
01.07.2007	3,945	142,691	13,395	137,506	570	118,211
01.01.2008	614	173,070	14,183	174,692	(75,817)	156,110
01.07.2008	1,350	200,978	13,504	173,381	(74,603)	109,219
01.01.2009	4,514	201,939	11,451	174,456	(147,663)	108,868
01.07.2009	9,231	234,067	16,613	175,605	(133,201)	152,486
01.01.2010	7,089	291,619	28,668	213,706	(136,286)	179,934
01.07.2010	9,065	300,224	29,541	192,492	(129,730)	114,371
01.01.2011	9,323	356,325	27,118	203,485	(229,981)	176,989
01.07.2011	5,123	406,372	32,273	212,936	(298,787)	160,352
01.01.2012	5,535	483,592	32,015	246,127	(422,628)	255,815
01.07.2012	734	558,761	36,887	248,558	(483,783)	189,057
01.01.2013	667	638,349	36,816	274,189	(555,464)	275,051
01.07.2013	1,085	705,621	41,704	271,248	(547,613)	275,914
01.01.2014	1,230	790,227	50,688	307,234	(711,184)	501,775
01.07.2014	1,642	844,339	62,959	323,061	(632,715)	393,666
01.01.2015	1,848	894,152	71,072	352,908	(810,547)	413,962
01.07.2015	3,017	927,626	87,027	357,455	(708,505)	448,909
01.01.2016	3,823	1,005,959	89,175	404,935	(726,885)	575,445
01.07.2016	12,309	1,048,671	96,767	436,054	(668,433)	580,716
01.01.2017	16,469	1,155,858	117,722	488,245	(844,746)	898,417

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով:

Պետք է նշել, որ միայն ճգնաժամի կարճ ժամանակահատված (01.07.2008թ.-ից մինչև 01.07.2009թ.-ը) ՀՀ բանկերը ֆինանսավորվել են ՀՀ ԿԲ-ի կողմից՝ հայկական դրամի թողարկման հաշվին, մնացած ամբողջ ժամանակահատվածում բանկային ոլորտի ռեսուրսային բազան զարգացել է ներքին ռեսուրսների հաշվին: Դրա հետ մեկտեղ պետք է ուշադրություն դարձնել, որ ՀՀ բանկային շուկա օտարերկրյա կապիտալի ներհոսքի դեպքում, երբ օտարերկրյա զուտ ակտիվների մեծությունը եղել է

դրական, այն ամբողջությամբ կլանվել է ՀՀ ԿԲ-ի կողմից և, ըստ էության, չի մասնակցել իրական հատվածի վարկավորմանը:

2009թ.-ի վերջին ՀՀ բանկերի գործունեությունը ֆինանսավորվում էր ոչ ֆինանսական հատվածի կազմակերպությունների, բնակչության միջոցների և ՀՀ ֆոնդային շուկայից ներգրավված միջոցների հաշվին: Ըստ որում, ֆոնդային շուկայից ներգրավված միջոցների բաժինն ավելացել է, իսկ ոչ ֆինանսական կազմակերպությունների բոլոր դեպոզիտներում տեղաբաշխված միջոցների (ժամկետային և ցպահանջ) բաժինը այդ նույն ժամանակահատվածում նվազել է:

Բնակչությունը նախկինի նման շարունակում է մնալ ՀՀ բանկային ոլորտի զուտ վարկավորող: ՀՀ բանկերի զուտ պարտավորությունների ծավալը բնակչության (տնային տնտեսությունների) նկատմամբ 01.01.2010-01.01.2017թթ. ժամանակահատվածում ավելացել է շուրջ 4 անգամ (291,619 մլն դրամից հասնելով 1,155,858 մլն դրամի): Այդպիսով, չնայած կապիտալի մշտական արտահանմանը այլ երկրներ, բնակչության միջոցները մշտապես ավելացնում են հանրապետության տնտեսության մեջ կատարվող ներդրմային ռեսուրսները, իսկ բանկերը հաջողությամբ կարողանում են «գլուխ հանել» դրանց կուտակման խնդրի լուծումից և բնակչության աչքերում պահպանում են վստահությունը բանկային ոլորտի նկատմամբ: Ամբողջությամբ վերցրած, թեև բանկային գործառնությունների ծավալները հետճգնաժամային ժամանակահատվածում հարաբերականորեն արագ վերականգնվել են, սակայն բանկային հատվածը դեռևս շարունակում է մնալ «անավարտ շինարարության» փուլում կամ վիճակում: ՀՀ բնակչության և տնտեսության պահանջները բանկային կապիտալի նկատմամբ բավարարվում է ամենևին էլ ոչ ամբողջությամբ: Այդ պատճառով էլ ՀՀ բանկային համակարգը կարիք ունի արդիականացման: Նկատի ունենք, որ 01.07.2016թ.-ի դրությամբ ՀՀ ԿԲ-ի կողմից թողարկված պարտատոմսերի պարտականությունները կազմել են 12,309 մլն դրամ, իսկ 01.01.2017թ.-ի դրությամբ՝ 16,469 մլն դրամ:

Բանկային ոլորտի զարգացման պահանջը և բանկային քաղաքականության արդիականացումը դառնում է ավելի ակնհայտ արևմտյան երկրների բանկերի հետ համեմատության ժամանակ (տե՛ս աղյուսակ 2.16-ը): Վերջիններս զգալիորեն ավելի լավ են կապիտալացված և հագեցված ժամանակակից տեխնոլոգիաներով:

Ուսումնասիրենք մի քանի կարևոր մակրոտնտեսական ցուցանիշներ, որոնք բնութագրում են հայրենական բանկային համակարգը՝ արտասահմանյան երկրների բանկերի գործունեության համեմատությամբ: Քննարկենք բանկային ոլորտի երկու կարևորագույն ցուցանիշները՝ կապիտալ / ՀՆԱ և ակտիվներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունները (աղյուսակներ 2.16 և 2.17):

Աղյուսակ 2.16

Բանկային կապիտալի հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %-ով

Երկրները	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2010-1016թթ. միջին տարեկան ցուցանիշը
Բարձր զարգացած երկրներ.	12.6	12.7	13.8	14.2	14.3	15.0	12.8	13.6
Գերմանիա	13.5	13.5	14.1	14.4	14.8	14.7	չկա	14.2
Ֆրանսիա	15.8	15.6	17.5	18.0	17.7	18.5	չկա	17.2
Կանադա	8.5	9.0	9.9	10.1	10.4	11.9	12.8	10.4
Արդյունաբերական զարգացած երկրներ.	20.1	18.7	19.6	19.0	17.3	17.4	17.1	18.5
Ավստրիա	24.9	23.6	24.1	23.0	18.6	19.0	17.1	21.5
Բելգիա	15.2	13.8	15.0	15.0	16.0	15.8	17.0	15.4
Անցումային տնտեսությամբ՝ ԵԱՏՄ երկրներ	8.0	8.0	7.5	7.6	7.5	8.2	8.9	7.9
Ռուսաստանի Դաշնություն	8.7	7.7	8.2	8.8	8.0	8.5	8.9	8.4
Ղազախստան	5.2	5.6	5.9	5.5	5.9	6.1	6.2	5.8
Բելառուս	10.6	12.1	8.6	8.4	8.2	9.1	9.0	9.4
Հայաստան	9.2	9.4	9.2	9.9	9.6	10.1	12.8	10.0
Ղրղզստան	6.5	5.0	5.4	5.6	5.9	7.0	6.9	6.0

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով:

Աղյուսակ 2.16-ի տվյալները վկայում են, որ բանկային կապիտալի հարաբերությունը ՀՆԱ-ին արտասահմանյան զարգացած երկրներում զգալիորեն բարձր է, քան ՀՀ -ում: Անկասկած է, որ այդ խնդրի լուծման համար պահանջվում են բանկային շահույթի վերաներդրում, շահույթի ավելացման հարկային խթաններ, որոնք ուղղված են բանկային կապիտալի հավելաճին, բաժնետիրական կապիտալի ավելացմանը, ինչպես նաև պետության օգնության ընդլայնումը իր ռեսուրսները

առևտրային բանկերի կապիտալում ներարկվելու ձևով, այդ թվում նաև վարկային հիմքով:

Ակնհայտ է, որ բանկային ռեսուրսների ավելացումը ՀՀ բանկային ոլորտին հնարավորություն կտա ընդլայնելու իր ակտիվները, որոնք ՀՆԱ-ի նկատմամբ իրենց հարաբերակցությամբ նկատելիորեն փոքր են, քան բազմաթիվ արտասահմանյան երկրների բանկային համակարգերինն է (աղյուսակ 2.17):

Աղյուսակ 2.17

Բանկային ակտիվների հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %-ով

Երկրները	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2010-1016թթ. միջին տարեկան ցուցանիշը
Բարձր զարգացած երկրներ.	273.1	273.5	278.8	258.5	269.9	267.1	245.9	266.7
Գերմանիա	314.7	308.5	297.5	263.5	263.3	247.8	չկա	282.6
Ֆրանսիա	323.0	327.4	337.0	309.0	335.6	318.6	չկա	325.1
Կանադա	181.6	184.5	202.0	203.1	210.7	234.9	245.9	209.0
Արդյունաբերական զարգացած երկրներ.	319.3	314.2	285.3	261.2	282.0	244.1	239.6	278.0
Ավստրիա	332.6	328.6	309.6	287.7	272.2	254.8	233.1	288.4
Բելգիա	306.0	299.8	260.9	234.6	291.8	233.4	246.0	267.5
Անցումային տնտեսությամբ՝ ԵԱՏՄ երկրներ	53.0	54.2	51.4	54.9	60.8	67.1	65.4	58.1
Ռուսաստանի Դաշնություն	67.6	65.2	69.2	76.3	93.8	95.2	86.1	79.1
Ղազախստան	46.0	40.6	40.7	41.6	43.0	58.2	55.9	46.6
Բելառուս	77.6	86.6	59.9	60.5	61.5	71.3	66.7	69.2
Հայաստան	45.1	54.7	57.9	64.5	70.5	68.6	78.7	62.9
Ղրղզստան	28.7	23.8	28.4	31.6	35.1	42.3	39.5	32.8

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով:

Ինչպես վկայում են վերը բերված աղյուսակի տվյալները ՀՆԱ-ի միջնորդավարումը ՀՀ-ում բանկային ակտիվներով էականորեն ցածր է, քան բերված զարգացած երկրների մեծ մասում: Հետ մնալը կազմում է 4-ից մինչև 10 անգամ:

Առանձին երկրներում բանկի վարկային ներդրումներ / ՀՆԱ հարաբերակցությունները նկատելիորեն գերազանցում են հայկական առևտրային բանկերի նույն ցուցանիշը՝ ինչպես մանրածախ, այնպես էլ կորպորատիվ վարկերի

մասով: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով տրված վարկերի ծավալները ՀՀ-ում (հազ. ԱՄՆ դոլարով) ավելի քան 10-12 անգամ ցածր են, քան Կանադայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում:

Արտասահմանյան բանկերից հայկական բանկերի հետ մնալը, գնահատականների համաձայն, դիտվում է ոչ միայն քանակական, այլ նաև որակական ցուցանիշների մասով: Գնահատականների համաձայն աշխատանքի արտադրողականության մակարդակը ՀՀ բանկային ոլորտում էականորեն ցածր է, քան մի շարք արևմտյան երկրների բանկերում:

Տնտեսության մեջ բանկային համակարգի դերը բնութագրող ցուցանիշները (աղյուսակներ 2.18 և 2.19) վկայում են հանրապետությունում տնտեսավարող սուբյեկտների և բնակչության բանկային ապրանքներով ու ծառայություններով ապահովման և բանկային ոլորտի ոչ բարձր մակարդակի մասին: Այսպես, ՀՀ-ում 100 հազար բնակչի հաշվով բանկային ծառայությունների տարածվածության խտությունը չի գերազանցում տնտեսության պահանջների 30%-ը, ինչը կաշկանդում է իրական հատվածի և, հատկապես, արտադրությունների զարգացումը, բնակչության կյանքի որակի աճը, չի խթանում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումը և խնայողությունների աճը: Բանկային ակտիվները տնտեսության զարգացման, ՀՆԱ-ի աճի համար օգտագործվում են անբավարար արդյունավետությամբ:

Տնտեսության համար բանկերի վարկային ներդրումների արդյունավետությունը գործնականում բարձր չէ ՀՀ բոլոր մարզերում, բացառությամբ Երևան քաղաքի: Հատկապես զգացվում է վարկային ռեսուրսների անբավարարությունն ու դրանց «թանկությունը» ինչպես տնտեսավարող սուբյեկտների, այնպես էլ բնակչության համար: Մարզերում բանկային ծառայությունների ինստիտուցիոնալ հագեցվածության ցուցանիշը 100 հազար բնակչի հաշվով տատանվում է 45-ից 55%-ի սահմաններում:

Աղյուսակ 2.18

ՀՀ բանկային ոլորտի հիմնական ցուցանիշների շարժը 2005-2016 թվականներին

Տարիները	Համախառն ակտիվներ		Ընդամենը վարկեր		Արժեթղթեր		Ֆիզիկական անձանց ավանդները		Իրավաբանական անձանց դեպոզիտները	
	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %	մլն ՀՀ դրամ	աճը 2008թ. (100%) նկատմամբ, %
2005	440,674.1	43.0	184,023.1	29.8	66,575.8	78.8	119,649.6	50.8	141,688.9	66.3
2006	524,517.5	51.2	229,653.7	37.2	94,849.3	112.2	143,545.8	60.9	156,059.0	73.0
2007	764,389.9	74.6	408,731.5	66.3	114,895.7	136.0	198,025.3	84.0	200,488.5	93.8
2008	1,024,232.3	100.0	616,789.0	100.0	84,500.9	100.0	235,675.4	100.0	213,785.3	100.0
2009	1,325,806.8	129.4	703,365.8	114.0	113,521.7	134.3	338,367.5	143.6	288,424.8	134.9
2010	1,560,472.5	152.4	883,612.0	143.3	156,993.2	185.8	407,123.7	172.7	265,938.2	124.4
2011	2,066,722.8	201.8	1,210,494.6	196.3	172,462.2	204.1	558,962.6	237.2	375,257.9	175.5
2012	2,470,631.2	241.2	1,535,189.7	248.9	184,065.6	217.8	744,387.3	315.9	388,059.4	181.5
2013	2,936,222.4	286.7	1,706,100.5	276.6	241,081.5	285.3	912,489.5	387.2	608,765.4	284.8
2014	3,403,493.3	332.3	2,067,952.7	335.3	262,026.2	310.1	1,043,670.0	442.8	560,547.4	262.2
2015	3,449,591.8	336.8	2,006,100.6	325.2	285,369.2	337.7	1,178,953.4	500.2	610,321.7	285.5
2016	3,987,027.5	389.3	2,315,718.7	375.4	465,000.7	550.3	1,326,538.3	562.9	850,905.6	398.0

Աղբյուրը՝ կազմել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով, www.cba.am

Աղյուսակ 2.19

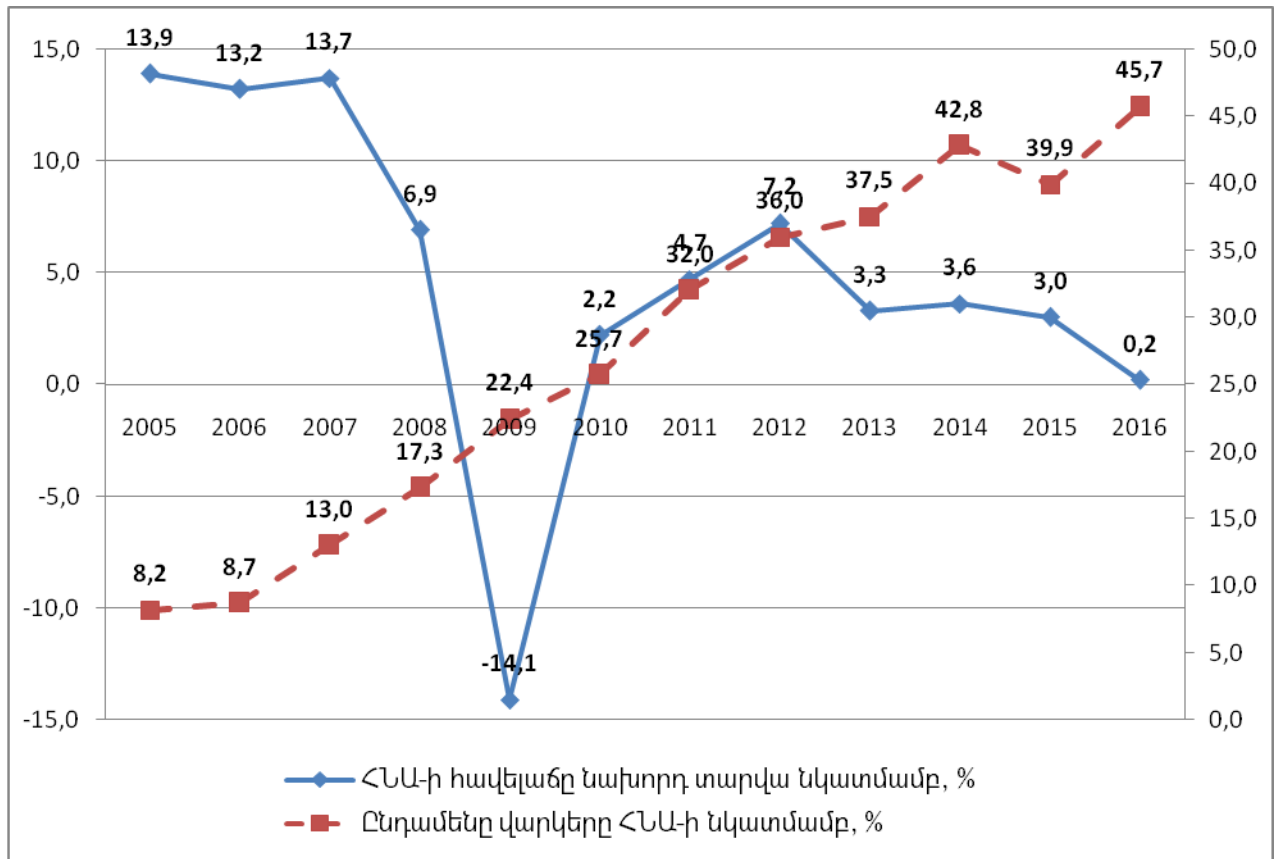
ՀՀ բանկային ոլորտի հիմնական ցուցանիշները 2005-2016 թվականներին, ՀՆԱ-ի նկատմամբ, %-ով

N	Ցուցանիշները	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016թ.-ի նկատմամբ, տոկոսային կետ		
														2005թ.	2008թ.	2011թ.
1	Համախառն ակտիվներ	19.7	19.8	24.3	28.7	42.2	45.1	54.7	57.9	64.5	70.5	68.6	78.7	59.0	50.0	24.0
2	Ընդամենը վարկեր	8.2	8.7	13.0	17.3	22.4	25.7	32.0	36.0	37.5	42.8	39.9	45.7	37.5	28.4	13.7
3	Արժեթղթեր	3.0	3.6	3.7	2.4	3.6	4.5	4.6	4.3	5.3	5.4	5.7	9.2	6.2	6.8	4.6
4	Ֆիզիկական անձանց ավանդները	5.3	5.4	6.3	6.6	10.8	11.8	14.8	17.5	20.0	21.6	23.4	26.2	20.9	19.6	11.4
5	Իրավաբանական անձանց դեպոզիտները	6.3	5.9	6.4	6.0	9.2	7.7	9.9	9.1	13.4	11.6	12.1	16.7	10.4	10.7	6.8
6	Կապիտալ	4.2	4.5	5.5	6.6	8.9	9.2	9.4	9.2	9.9	9.6	10.1	12.8	8.6	6.2	3.4
7	Դեպոզիտներ	11.7	11.3	12.7	12.6	20.0	19.5	24.7	26.5	33.4	33.2	35.6	43.0	31.3	30.4	18.3
8	Ըստ ակտիվների շահութաբերություն (ROA)*	2.9	3.9	3.5	3.5	1.0	2.8	2.4	2.5	1.9	1.0	-0.5	1.1	-1.8	-2.4	-1.3
9	Ըստ կապիտալի շահութաբերություն (ROE)*	13.7	17.2	16.0	15.2	4.8	12.3	12.7	14.7	12.0	6.4	-3.5	7.0	-6.7	-8.2	-5.7
10	Վատ վարկեր / ընդամենը վարկեր	1.9	2.5	2.4	4.4	4.8	3.1	3.4	3.6	4.5	6.7	7.8	6.7	4.8	2.3	3.3

* Ներառված է մինչև հարկվելը շահույթը:

Աղբյուրը՝ կազմել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալներով, www.cba.am

Նշվեց, որ ինչպես հանրապետության տնտեսության, այնպես էլ բանկային ոլորտի վրա շարունակվում են ապակառուցողական գործոնների ազդեցությունը, որոնք ուժեղացնում են բանկային գործունեությունում հակասությունները (տե՛ս Հավելվածներ 2-4-ը) և, մասնավորապես, այն հակասությունը, որը նկատվում է տնտեսական աճի տեմպերի և առևտրային բանկերի կողմից տրամադրվող վարկերի ծավալների միջև (գծանկար 2.5):

Գծանկար 2.5. ՀՀ ՀՆԱ-ի հավելվածի (ձախ սանդղակ) և ընդամենը բանկային վարկերի (աջ սանդղակ) շարժը 2005-2016 թվականներին, %-ով⁴¹

Ամփոփելով նշենք, որ ՀՀ բանկերը իրենց գործառնությունների ծավալով և մասշտաբներով զգալիորեն զիջում են արտերկրի բանկային ոլորտներին: Բանկային կազմակերպությունների կազմում առանձնացվում է թույլ կապիտալային բազա ունեցող բանկերի էական շերտը, ինչպես նաև մեծ է հիմնախնդիր ունեցող բանկերի բաժինը, բնութագրական է մնում նաև մարզերի բանկային ծառայությունների ցածր

⁴¹ Կազմվել է հեղինակի կողմից ՀՀ կենտրոնական բանկի՝ www.cba.am և ՀՀ ԱՎԾ-ի՝ www.armstat.am պաշտոնական կայքերի տվյալներով:

ապահովվածությունը (Երևանի մակարդակի 25-30%-ի չափով), բանկային կապիտալի կենտրոնացումը Երևանում, ինչպես նաև ակտիվների ցածր որակը:

2.3. Հայաստանի Հանրապետության բանկային ոլորտում շուկայական մրցակցության առանձնահատկությունները

ՀՀ տնտեսության անբաժանելի մասը կազմող բանկային ոլորտում ներկայումս ձևավորված իրավիճակն ավելի շատ հետևանք է արտաքին պատճառների, իսկ վերջիններս էլ հետևանք են գլոբալացման և ֆինանսական շուկաների համընդհանուր անկայունության, ինչպես նաև բանկային ոլորտի ներքին մրցակցության առանձնահատկություններով: Վերջին հանգամանքը բնորոշվում է.

- բանկային կապիտալների և ակտիվների էական կենտրոնացմամբ,
- հաճախ բանկերի կողմից, պետական կառավարման մարմինների և այլ հեղինակությունների թելադրանքով մրցակցության ոչ շուկայական մեթոդների օգտագործմամբ,
- օտարերկրյա մասնակցությամբ բանկերի կողմից աճող մրցակցությամբ,
- մարզերի բանկային ծառայությունների անհավասարաչափ ապահովվածությամբ:

Նախ և առաջ, քննարկենք հանրապետության բանկային ոլորտում կենտրոնացման ձևավորված մակարդակը և փորձենք գնահատել ՀՀ ԿԲ-ի վարած դրամավարկային քաղաքականությունը, որն ուղղված էր առևտրային բանկերի թվի կրճատմանը և դրանց խոշորացմանը (այդ գործընթացը ըստ էության ավարտվել է և 01.01.2017թ. ՀՀ-ում գործում է «խոշորացված» բանկային ոլորտը, որը բանկերի թվի առումով էական փոփոխություն չկրեց, դրանց թիվը 21-ից հասավ 17-ի):

Վերլուծությունը կառուցենք առանձնացնելով համակարգի 3 «ամենա» բանկերը՝ որպես համակարգաստեղծ բանկեր, և դրանց դասակարգումը կատարենք դրանց վերաբերյալ հրապարակվող տեղեկությունների հիման վրա⁴²: Համեմատությունների նպատակով վերլուծություններ կատարենք նաև «երկրորդ» խմբի՝ 4-10-րդ տեղերում գտնվող առևտրային բանկերի, ինչպես նաև ոլորտի մնացած բանկերի (երրորդ խմբի) համար:

⁴² Այդ տվյալները տեղադրված են ՀՀ կենտրոնական բանկի կայքում. www.cba.am/analytics/bank-system/.

Ինչպես արդեն նշեցինք, առանձնացվել են բանկերի հետևյալ խմբերը. 3 ամենախոշորները (2016թ.-ին նրանց բաժին է ընկել ՀՀ բանկային ոլորտի ակտիվների 40.19%-ը), այն բանկերը, որոնք իրենց ակտիվների մեծությամբ զբաղեցնում են 4-10-րդ տեղերը (ընդամենը ակտիվների 40.96%-ը), իսկ մյուս բանկերը՝ 18.85% (աղյուսակ 2.20):

Աղյուսակ 2.20

ՀՀ բանկերի ըստ ակտիվների դասակարգումը

N	Բանկերը և դրանց խմբերը	Գումար, մլն ՀՀ դրամ		Բաժինը ընդհանուրի մեջ 2016թ.-ին, %	Վարկանիշը	Փոփոխությունը՝ 2016/2015, %-ով
		2016թ.	2015թ.			
1	Ամերիաբանկ	718,281	515,874	17.74	1	39.2
2	Արդշինբանկ	504,743	400,406	12.46	2	26.1
3	Հայբիզնեսբանկ	404,413	290,141	9.99	3	39.4
4	Ակբա Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկ	283,825	272,853	7.01	4	4.0
5	Անելիք բանկ	283,472	90,768	7.00	5	212.3
6	Ինեկոբանկ	236,214	236,402	5.83	6	-0.1
7	ՎՏԲ Հայաստան	232,615	310,192	5.74	7	-25.0
8	Էյջ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստան	215,914	275,406	5.33	8	-21.6
9	Արարատբանկ	215,587	132,027	5.32	9	63.3
10	Կոնվերսբանկ	191,362	158,903	4.73	10	20.4
11	Յունիբանկ	186,494	158,140	4.60	11	17.9
12	Հայէկոնոմբանկ	146,380	108,395	3.61	12	35.0
13	ԱրմՍվիսԲանկ	130,309	85,261	3.22	13	52.8
14	Արցախբանկ	104,248	93,998	2.57	14	10.9
15	Պրոմեթեյ բանկ	90,564	78,011	2.24	15	16.1
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	64,190	39,738	1.58	16	61.5
17	Մելլաթ բանկ	41,241	29,409	1.02	17	40.2
ԸՆԴԱՄԵՆԸ		4,049,852	3,275,924	100.00	...	23.6
Առաջին՝ 1-3 բանկերը		1,627,437	1,206,421	40.19	...	34.9
Երկրորդ՝ 4-10 բանկերը		1,658,989	1,476,551	40.96	...	12.4
Երրորդ՝ 11-17 բանկերը		763,426	592,952	18.85	...	28.8

* Ցուցանիշները ներկայացված են համապատասխան ժամանակահատվածի վերջին օրվա դրությամբ: Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրությունը, 2016թ.-ի 4-րդ եռամսյակի արդյունքներ, Եր., KPMG, փետրվար 2017թ., էջ 6-23:

Մեր կողմից քննարկվող ըստ 2016թ.-ի հաշվեկշռային ակտիվների չափի կենտրոնացվածության աստիճանի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ.

➤ խոշորագույն 3 բանկերին բաժին է ընկնում վարկային պորտֆելի 43.4%-ը, սակայն դրա հետ մեկտեղ նաև պարտավորությունների 42.4%-ը, այսինքն՝ այդ բանկերի վարկային ռիսկերի մակարդակն ավելի ցածր է, քան մյուս բանկերինը: Ավելին, երրորդ խմբի մեջ մտնող բանկերում զուտ պահուստային ծախսերը էականորեն ցածր են (22.1% ամենախոշոր 3-ում՝ 70.6%՝ 4-10 բանկերի խմբում և 7.3%՝ ոչ խոշոր բանկերում): Ինչպես տեսնում ենք, այս ցուցանիշի գծով ամենառիսկայինն են երկրորդ խմբի բանկերը, քանի որ այդ խմբի հաշվեկշռային 40% ակտիվներին բաժին է ընկնում զուտ պահուստային ծախսերի 70.6%-ը,

➤ առաջին խմբի (1-3) բանկերի ակտիվների բաժինը 2016թ.-ին ընդհանուրի մեջ կազմել է 40.19% և 2015թ.-ի համեմատությամբ ավելացել է 34.9%-ով (բանկերի մյուս խմբերի համեմատ ամենաբարձր աճի ցուցանիշը): Երկրորդ խմբի (4-10) բանկերի ակտիվների բաժինը կազմել է ընդհանուրի 40.96%-ը և 2015թ.-ի համեմատությամբ ավելացել է 12.4%-ով (ամենացածր ցուցանիշը մյուս խմբերի համեմատ), իսկ երրորդ խմբի (11-17) բանկերի ակտիվների բաժինը ամենացածրն է և կազմում է ընդհանուրի 18.85%-ը (նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 28.8%-ով) (աղյուսակ 2.20),

➤ առաջին խմբի մեջ մտնող բանկերը գերակշռող դիրքեր են զբաղեցնում տոկոսային եկամուտներ ապահովող ակտիվների, վարկային պորտֆելի, պարտավորությունների, հարկումից հետո մնացող զուտ շահույթների գծով (աղյուսակ 2.21),

➤ երկրորդ խմբի մեջ մտնող բանկերն իրենց դիրքերով առաջնային են ավանդների, կապիտալի, կանոնադրական կապիտալի, ընդհանուր եկամտի, տոկոսային եկամտի, զուտ պահուստային ծախսերի գծով,

➤ երրորդ խմբի բանկերն իրենց դիրքերով առաջնային են ընդհանուր համախառն եկամտի ցուցանիշով:

Աղյուսակ 2.21

ՀՀ բանկերի հիմնական ֆինանսական ցուցանիշները 2016թ.-ի վերջին օրվա դրությամբ

N	Բանկերը և դրանց խմբերը	Տոկոսային եկամուտներ ապահովող ակտիվներ	Վարկային պորտֆել	Պարտավորություններ	Ավանդներ	Կապիտալ	Կանոնադրական կապիտալ	Ընդհանուր եկամուտ	Տոկոսային եկամուտ	Զուտ պահուստային ծախսեր	Զուտ շահույթ հարկումից հետո	Ընդհանուր համախառն եկամուտ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Ամերիաբանկ	575,595	513,308	653,872	414,609	64,409	32,087	51,223	42,624	-4,248	6,218	6,777
		18.0	19.0	18.8	17.7	9.6	8.0	13.0	13.0	6.9	38.8	16.0
2	Արդշինբանկ	380,230	337,689	450,738	250,831	54,005	17,925	50,705	44,710	-5,136	4,560	5,888
		11.9	13.1	13.0	10.7	8.1	4.5	12.8	13.7	8.4	28.5	13.9
3	Հայփոֆինանս	316,050	268,469	367,618	261,334	36,795	31,375	36,168	29,814	-4,197	1,473	2,844
		9.9	10.4	10.6	11.2	5.5	7.8	9.1	9.1	6.8	9.2	6.7
4	Ակբա Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկ	214,101	174,938	226,995	136,192	56,830	30,000	39,620	31,567	-6,802	2,168	3,118
		6.7	6.8	6.5	5.8	8.5	7.5	10.0	9.6	11.1	13.5	7.4
5	Անելիք բանկ	244,955	217,566	241,858	167,582	41,613	33,972	15,667	12,898	-875	1,150	3,437
		7.7	8.4	7.0	7.2	6.2	8.5	4.0	3.9	1.4	7.2	8.1
6	Ինեկոբանկ	188,414	160,155	192,410	104,132	43,804	14,596	10,744	25,860	-4,609	5,496	6,538
		5.9	6.2	5.5	4.4	6.5	3.6	7.8	7.9	7.5	34.3	15.4
7	ՎՏԲ Հայաստան	178,041	139,464	198,195	161,316	34,420	37,776	33,565	29,604	-12,313	-8,839	-7,327
		5.6	5.4	5.7	6.9	5.1	9.4	8.5	9.0	20.1	...	...
8	Էյջ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստան	152,279	125,166	168,304	149,833	47,610	18,434	23,050	17,649	-16,134	-6,064	-5,428
		4.8	4.9	4.8	6.4	7.1	4.6	5.8	5.4	26.3	...	...
9	Արարատբանկ	154,238	104,880	182,495	107,122	33,172	8,804	13,330	10,797	-1,220	1,131	2,201
		4.8	4.1	5.3	4.6	5.0	2.2	3.4	3.3	2.0	7.1	5.2
10	Կոնվերսբանկ	136,294	117,834	158,829	139,866	32,533	16,417	17,522	13,860	-1,361	1,831	3,119
		4.3	4.6	4.6	6.0	4.9	4.1	4.4	4.2	2.2	11.4	7.4

աղյուսակ 2.21-ի շարունակությունը												
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
11	Յունիբանկ	138,482	118,124	150,783	131,171	35,712	19,093	23,644	18,381	-3,421	426	957
		4.3	4.6	4.3	5.6	5.3	4.8	6.0	5.6	5.6	2.7	2.3
12	Հայէկոնոմբանկ	114,247	75,231	118,671	72,202	27,709	4,631	15,717	12,341	-611	907	5,565
		3.6	2.9	3.4	3.1	4.1	1.2	4.0	3.8	1.0	5.7	13.1
13	ԱրմՍվիսԲանկ	110,687	46,076	101,648	50,712	28,661	8,753	10,833	9,856	-161	3,254	10,419
		3.5	1.8	2.9	2.2	4.3	2.2	2.7	3.0	0.3	20.3	24.6
14	Արցախբանկ	86,189	65,129	77,924	66,785	26,325	23,261	12,330	10,764	1,004	2,632	2,632
		2.7	2.5	2.2	2.9	3.9	5.8	3.1	3.3	...	16.4	6.2
15	Պրոմթեյ բանկ	66,496	46,602	61,133	44,971	29,431	17,950	7,347	6,177	-395	1,128	2,173
		2.1	1.8	1.8	1.9	4.4	4.5	1.9	1.9	0.6	7.0	5.1
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	47,740	22,156	42,313	29,341	21,878	23,825	3,696	3,526	-680	-156	769
		1.5	0.9	1.2	1.3	3.3	5.9	0.9	1.1	1.1	...	1.8
17	Մելլաթ բանկ	28,604	5,756	7,569	2,478	33,673	32,100	2,794	2,589	-180	1,003	1,003
		0.9	0.2	0.2	0.1	5.0	8.0	0.7	0.8	0.3	6.3	2.4
ԸՆԴԱՄԵՆԸ		3,132,642	2,538,543	3,401,355	2,290,477	648,580	370,999	367,955	323,017	-61,339	18,318	44,685
		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Առաջին՝ 1-3 բանկերը		1,271,875	1,119,466	1,472,228	926,774	155,209	81,387	138,096	117,148	-13,581	12,251	15,509
		40.6	44.1	43.3	40.5	23.9	21.9	37.5	36.3	22.1	66.9	34.7
Երկրորդ՝ 4-10 բանկերը		1,268,322	1,040,003	1,369,086	966,043	289,982	159,999	153,498	142,235	-43,314	-3,127	5,658
		40.5	41.0	40.3	42.2	44.7	43.1	41.7	44.0	70.6	-17.1	12.7
Երրորդ՝ 11-17 բանկերը		592,445	379,074	560,041	397,660	203,389	129,613	76,361	63,634	-4,444	9,194	23,518
		18.9	14.9	16.5	17.4	31.4	34.9	20.8	19.7	7.2	50.2	52.6

* Ծանոթություն. համարիչում՝ մլն ՀՀ դրամով, հայտարարում՝ բանկի կամ համապատասխան խմբի բաժինը ընդհանուրի մեջ, %-ով:

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրությունը, 2016թ.-ի 4-րդ եռամսյակի արդյունքներ, Եր., KPMG, փետրվար 2017թ., էջ 6-23:

Ստացվում է, որ «փոքր» բանկերին է բաժին ընկնում բանկային ոլորտի ընդհանուր համախառն եկամտի 52.6%-ը: Այլ կերպ ասած, բանկերի վերը կատարված դասակարգումը միանշանկ չի բացահայտում որևէ խմբի առավելությունները մյուսների նկատմամբ:

ՀՀ բանկերի հիմնական գործակիցների վերլուծությունը (աղյուսակ 2.22) ցույց է տալիս, որ.

- կապիտալի համարժեքությունը, միջին հաշվով, ամենաբարձրն է երրորդ խմբում, ապա՝ երկրորդ և հետո՝ առաջին: Ըստ որում, այդ գործակցի մեծությունը նկատելիորեն տարբերվում է առանձին խումբ բանկերի համար,
- իրացվելիության գործակիցը նույնպես ամենաբարձրը երրորդ խմբում է, ապա երկրորդ, և հետո՝ առաջին,
- ծախսերի եկամտաբերությամբ առաջին հորիզոնականը զբաղեցնում են երկրորդ խմբի բանկերը, ապա երրորդ և հետո՝ առաջին խմբերը,
- վարկեր / ակտիվներ հարաբերակցությունը ամենաբարձրն է առաջին խմբում, այնուհետև՝ երկրորդ, ապա երրորդ խմբում,
- շահույթի մարժայի ցուցանիշն ամենաբարձրն է երրորդ խմբում, ապա առաջին, իսկ երկրորդ խումբը ունեցել է վնասներ,
- զուտ տոկոսային մարժան ամենաբարձրը երկրորդ խմբի մեջ մտնող բանկերում է, ապա երրորդ, իսկ առաջին խումբն այս ցուցանիշով երրորդ տեղում է գտնվում,
- ԿՄԵ-ն ամենաբարձրը առաջին խմբում է, ապա երրորդ և հետո՝ երկրորդ,
- ԱՄԵ-ն ամենաբարձրը երրորդ խմբում է, ապա՝ առաջին, իսկ երկրորդ խումբը ունեցել է վնաս:

Որպեսզի քանակական ամփոփ գնահատական տանք նշված խմբերի հիմնական գործակիցներին, որդեգրենք հետևյալ մոտեցումը. որևէ գործակցի մասով առաջին տեղը զբաղեցնող խմբին տանք 1 (մեկ) միավոր, երկրորդ տեղին՝ 0.75, իսկ երրորդ տեղին՝ 0.5 միավոր: Նման մոտեցման դեպքում ինտեգրալային գնահատականները, ըստ բանկերի գործունեության հիմնական գործակիցների, կունենան հետևյալ պատկերը. առաջին խումբ բանկերը կունենան 6 միավոր, երկրորդ խումբ բանկերը՝ 6.5 միավոր, իսկ բանկերի երրորդ խումբը՝ 7.75 միավոր:

ՀՀ բանկերի հիմնական գործակիցները 2016թ.-ի վերջին օրվա դրությամբ %-ով

N	Բանկերը և դրանց խմբերը	Կապիտալի համարժեքության	Իրացվելիության	Ծախսերի եկամտաբերության	Վարկեր/ ակտիվներ	Կապիտալ/ ակտիվներ	ՇՄ	ԶՏՄ	ԿՄԵ (ROE)	ԱՄԵ (ROA)
1	Ամերիաբանկ	15.9	31.2	47.6	71.5	9.0	12.1	3.2	10.1	1.0
2	Արդշինբանկ	13.1	26.3	45.3	66.9	10.7	9.0	4.2	8.9	1.0
3	Հայքիզնեսբանկ	13.0	17.1	55.8	66.4	9.1	4.1	2.7	4.5	0.4
4	Ակբա Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկ	17.2	30.4	58.8	61.6	20.0	5.5	8.6	3.9	0.8
5	Անելիք բանկ	30.1	46.3	57.9	76.8	14.7	7.3	2.6	4.0	0.6
6	Ինեկոբանկ	15.3	27.5	37.3	67.8	18.5	17.9	7.7	13.0	2.3
7	ՎՏԲ Հայաստան	14.1	29.9	83.3	60.0	14.8	-26.3	6.7	-23.5	-3.3
8	Էյջ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստան	16.5	40.4	47.9	58.0	22.1	-26.3	7.3	-12.1	-2.5
9	Արարատբանկ	25.8	47.4	62.4	48.6	15.4	8.5	4.2	4.1	0.7
10	Կոնվերսբանկ	21.6	39.0	69.4	61.6	17.0	10.5	5.9	8.9	1.0
11	Յունիբանկ	17.4	29.1	61.2	63.3	19.1	1.8	4.2	1.5	0.2
12	Հայէկոնոմբանկ	24.2	32.3	80.1	51.4	18.9	5.8	6.4	4.2	0.7
13	ԱրմՍվիսԲանկ	22.7	53.4	24.6	35.4	22.0	30.0	5.2	13.9	3.0
14	Արցախբանկ	41.4	22.2	70.7	62.5	25.3	21.3	5.0	14.1	2.7
15	Պրոմեթեյ բանկ	39.4	32.4	51.9	51.5	32.5	15.4	4.8	4.2	1.3
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	57.1	55.3	64.9	34.5	34.1	-4.2	3.7	-1.1	-0.3
17	Մելլաթ բանկ	267.4	79.1	42.9	14.0	81.6	35.9	9.9	3.8	2.8
Բոլոր բանկերի միջինը		38.4	37.6	56.6	56.0	22.6	7.5	5.4	3.7	0.7
Առաջին խմբի՝ 1-3 բանկերի միջինը		14.0	24.9	49.6	68.3	9.6	8.4	3.4	7.8	0.8
Երկրորդ խմբի՝ 4-10 բանկերի միջինը		20.1	37.3	59.6	62.1	17.5	-0.4	6.1	-0.2	-0.1
Երրորդ խմբի՝ 11-17 բանկերի միջինը		67.1	43.4	56.6	44.7	33.4	15.1	5.6	5.8	1.5

* Ծանոթություն. կապիտալի համարժեքության և իրացվելիության գործակիցները վերցված են հիմնական տնտեսական նորմատիվներից, որոնք ներկայացվել են յուրաքանչյուր բանկի կողմից հաշվետու ժամանակահատվածի վերջի դրությամբ: ՇՄ-ն՝ շահույթի մարժան է, ԶՏՄ-ն՝ զուտ տոկոսային մարժան, ԿՄԵ-ն՝ կապիտալի միջին եկամտաբերությունը, ԱՄԵ-ն՝ ակտիվների միջին եկամտաբերությունը:

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրությունը, 2016թ.-ի 4-րդ եռամսյակի արդյունքներ, Եր., KPMG, փետրվար 2017թ., էջ 6-23:

Այսպիսով, ստացվում է, որ լավագույն ցուցանիշներ ունեն երրորդ խմբի մեջ մտնող բանկերը, ապա երկրորդ և հետո՝ առաջին խմբի մեջ մտնող բանկերը: Այս մոտեցումը վկայում է, որ միշտ չէ որ «մեծերը» կամ «խոշորները» ապահովում են բանկային գործունեության կայունություն: Իսկ եթե նկատենք, որ բանկային ոլորտի գործունեության հիմնական գործակիցները համեմատական (հարաբերական) ցուցանիշներ են և իրենց հաշվարկման հիմքում արդյունքային կամ ծախսային արդյունավետության տարրեր են բովանդակում, ապա կարող ենք նշել, որ դրանցով, ըստ էության, բազմակողմանի գնահատականն ավելի ընդունելի և կիրառելի է, քան մեկ ամփոփ ցուցանիշով այդ գործունեության կայունությունը չափելը: Երևույթի բազմաշերտությունն ու բազմակողմանիությունը ավելի շատ ենթադրում է ոլորտի գնահատման ցուցանիշների համակարգի օգտագործում, ինչը ենթադրում է այդ ցուցանիշների գումարման որոշակի մոտեցում, ինչի փորձը արվել է վերևում:

Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ գոյություն ունի խոշոր, միջին և փոքր բանկերի գործունեության մեջ ռեսուրսային բազայի էական առանձնահատկություն: Ըստ որում, փոքր բանկերին բաժին են հասնում ամենածախսատար, ուստի և ոչ այնքան գրավիչ մանրածախ շուկայի հատվածը:

Բանկային շուկայի մասնակիցներից է նաև ՀՀ կառավարությունը, որն առանձին ծրագրերի (երիտասարդներին հիփոթեքային վարկավորմամբ բնակարանների ապահովման, գյուղատնտեսության խթանման առանձին ծրագրերի մասնակի սուբսիդավորում և այլն) միջոցով բազմազանեցում և ընդլայնում է բանկային ոլորտի ակտիվ գործառնությունները: Նման աջակցությունն, ինչ խոսք, մեծացնում է բանկային ոլորտի գործողությունների դաշտը և տնտեսության այդ ոլորտի գործունեության արդյունավետությունը: Նկատենք նաև, որ արդեն երկար ժամանակ է, որ ամբողջ բանկային ոլորտը, բացի ՀՀ ԿԲ-ից, մասնավոր սեփականություն է:

ՀՀ բանկային ոլորտի վրա զգալի է ՀՀ ԿԲ-ի դերը: Նրա իրավասությունների շրջանակի մեջ է մտնում ի թիվս այլ գործառույթների իրականացումը, ինչպիսիք են տնտեսության իրական հատվածի վարկավորման ծավալների փոքրացման կանխումը, հետևյալ միջոցառումների օգնությամբ. անհրաժեշտ է, որ ՀՀ կառավարությունը էականորեն ընդլայնի իրական հատվածի վերաֆինանսավորման համակարգը և

գործիքները, ստեղծվեն և ավելի պարզվեցին այն կարգերը, որոնցով ստեղծվում են ժամկետանց փոխառությունների պաշարները (պահուստները), ստեղծվեն կառուցակարգեր կորպորատիվ վարկավորման պետական երաշխիքների համար, համակարգաստեղծ բանկերին տրամադրվեն ստորադասված վարկեր և ընդունել օրենք բանկերի կապիտալացման ավելացման մասին նրանց կապիտալում պետական փոխառության պարտատոմսերի ընդգրկման միջոցով:

Կարևոր է նաև նկատել, որ բանկային ոլորտը դիտվի որպես պետության կողմից իրականացվող ծրագրերի անմիջական մասնակից և աջակից, և դրա ու պետության համագործակցությունը դիտվի որպես պետության և մասնավոր հատվածի գործընկերության ոլորտ և ազգային տնտեսության զարգացման համատեքստի մաս: Նման մոտեցումը թույլ կտա ավելի արդյունավետ օգտագործել հանրապետության ֆինանսական ռեսուրսները և դրանք ուղղել տնտեսական աճի բարձրացման առաջնահերթ խնդրի լուծմանը: Դա հնարավորություն կտա դրամա-վարկային ոլորտի կարգավորման մոնետար մեթոդների հետ միասին կիրառել նաև կարգավորման այլ գործիքներ, ինչպիսիք են՝

- հարկային քաղաքականությունը,
- տոկոսադրույքի աճի վարչական սահմանափակումները,
- կապիտալի արտահանմանը նպաստող, օտարերկրյա արժույթով և այլ

գործառնություններով իրականացվող բանկերի գործառնությունների վարչական կարգավորումները,

➤ սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնահերթ ուղղությունների ֆինանսավորման համար տոկոսադրույքների պետական դոտացիաները,

➤ ազգային տնտեսության աճին և զարգացման առաջնահերթ ուղղությունների ֆինանսավորման համար բարենպաստ այլ պայմանների ստեղծում:

ՀՀ բանկային ոլորտի վերաբերյալ քննարկվող հիմնախնդիրներից է այդ ոլորտում օտարերկրյա կապիտալի բարձր տեսակարար կշիռը և դրա հետ կապված այն անհանգստությունը, որ այդ հանգամանքն անկառավարելի կամ անվերահսկելի կդարձնի այն (աղյուսակ 2.23): Այդ տեսակետի հիմնավորման համար բերվում է այն կովանը, որ օտարերկրյա սեփականատերերը չեն ունենա խթան և շահագրգռվածության հզորացնելու և զարգացնելու ՀՀ տնտեսությունը:

**ՀՀ բանկային ոլորտի առևտրային բանկերի կանոնադրական կապիտալում
ոչ ռեզիդենտների բաժինների դինամիկան**

Ժամկետները (օր, ամիս, տարի)	Բանկային ոլորտի կանոնադրական կապիտալը, հազ. դրամ	Ոչ ռեզիդենտների կանոնադրական կապիտալը, հազ. դրամ	Ոչ ռեզիդենտների կանոնադրական կապիտալի բաժինը բանկային ոլորտի կանոնադրական կապիտալում, %-ով
31.12.2009թ.	176,633,550	131,214,723	74.3
31.12.2010թ.	191,371,880	151,013,348	78.9
31.12.2011թ.	226,085,105	169,760,826	75.1
31.12.2012թ.	235,505,933	178,241,995	75.7
31.12.2013թ.	245,561,625	188,871,096	76.9
31.12.2014թ.	272,639,788	186,355,411	68.4
31.12.2015թ.	330,753,245	227,931,352	68.9
31.12.2016թ.	401,539,610	253,750,565	63.1

Աղբյուրը՝ կազմվել և հաշվարկվել է ՀՀ կենտրոնական բանկի տվյալների հիման վրա:

Դրա հետ մեկտեղ նշենք, որ համակարգաստեղծ բանկերի գոյությունը չպետք է սպառնա փոքր և միջին բանկային կազմակերպություններին: Վերջիններս, ինչպես արդեն պարզեցինք, ունեն կարևոր դեր ֆինանսավորելու տնտեսության իրական հատվածը, լրացնելու այն խորշերը, որտեղ չեն ցանկանում ակտիվորեն գործել բանկային հսկաները, հավանաբար այն պատճառով, որ այդպիսի գործառնություններն ունեն ցածր շահութաբերության մակարդակ: Բանկերին չպետք է ստիպել հեռանալ շուկայից այն պատճառով, որ նրանց կապիտալացումը ցածր է, այլ պետք է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ ավելի արագ աճելու այն բանկային կազմակերպությունների կապիտալը, որոնք ֆինանսապես կայուն են և իրենց գործունեությունը ուղղորդում են հայրենական արտադրողի աջակցմանը: Ամենից առաջ խոսքը ՀՀ բանկային համակարգի տարածքային (մարզային) տարրերի զարգացման մասին է, ինչը պետության տնտեսական քաղաքականության անհետաձգելի հիմնախնդիրներից է՝ ի դեմս բանկային ոլորտի կարգավորողի և մյուս լիազորված մարմինների:

Մարզերում բանկերի գործունեության զարգացման հիմնախնդիրները նույնպես կապված են համակարգաստեղծ բանկերում բանկային ակտիվների էական կենտրոնացման հետ, որոնց մեծ մասը գտնվում են Երևանում:

Երևանում գտնվող բանկերին բաժին է հասնում ամբողջ բանկային ոլորտի կապիտալի 86.5%-ը, շահույթի 93.7%-ը, իրավաբանական անձանց վարկերի 48.5%-ը, ինչպես նաև ՓՄՁ-երի և անհատ ձեռնարկատերերի վարկավորման 27.1%-ը:

Հայաստանի բանկերի բաժնետիրական կառուցվածքը շատ տարբեր է: Կան ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ բաժնետերեր: Միևնույն ժամանակ, գրեթե բոլոր հայկական բանկերում կան ոչ ռեզիդենտ բաժնետերեր: Ոչ ռեզիդենտ մասնակիցները՝ իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք, հիմնականում Ռուսաստանից են, Շվեյցարիայից, Իրանից, Լիբանանից, Լիխտենշտեյնից, Կիպրոսից, Ֆրանսիայից, Միացյալ Թագավորությունից և ԱՄՆ-ից: Կան մի քանի միջազգային կազմակերպություններ, որոնք ունեն բաժնեմասեր մի քանի հայկական բանկերում (օրինակ՝ Միջազգային ֆինանսական կորպորացիա, Գերմանական ներդրումների և զարգացման ընկերություն (DEG), Վերակառուցման և Զարգացման Եվրոպական Բանկ և ՕՊԵԿ Միջազգային Զարգացման Հիմնադրամ) (աղյուսակ 2.24):

Դրա հետ մեկտեղ չպետք է նաև մոռանալ, որ բանկային ոլորտի կայունության ապահովումը ոչ թե ինչ-որ պատմական ժամանակահատվածի կարճ և անցողիկ հիմնախնդիր է, տեղական նշանակության փուլ կամ տնտեսական պարբերաշրջանի առանձին վիճակ, այլ նաև պետք է լուծել տնտեսական իրադրության կտրուկ վատթարացման ժամանակահատվածում: Զարգացման կայունության ապահովումը ոչ միայն հիմնախնդիր է, որը կանգնած է արդի համաշխարհային և ազգային տնտեսությունների առաջ, այլ այն միշտ էլ եղել է հասարակական զարգացման կենտրոնական հիմնախնդիրներից մեկը: Դրա լուծումը կարևոր է ինչպես տնտեսական վերելքի, այնպես էլ տնտեսական անկման և սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ռիսկերի ավելացման ժամանակահատվածում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բանկային ոլորտի կայունությունը.

➤ արտացոլում է գործընթացի բնութագիրը, որը դիտարկվում է ինչպես նրա վիճակի դիրքերից, այնպես էլ նրա զարգացման տեսանկյունից,

**ՀՀ բանկային ոլորտի և առանձին բանկերի բաժնետիրական կառուցվածքը
(բաժնետերերը > 5%), մասնաճյուղերը և աշխատակիցների թվաքանակը
31.12.2016թ. դրությամբ**

N	Բանկերը	Կանոնա- դրական կապի- տալը, մլն ՀՀ դրամ	Բաժնետերերը	Բաժնետե- րերի կանոնա- դրական կապիտա- լում ունեցած բաժինը, %	Մասնա- ճյուղեր ընդամենը, այդ թվում Երևանում	Անձնա- կազմի թվաքան ակը, աշխատա կից
1	2	3	4	5	6	7
1	ԱԿԲԱ- Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկ	30,000	CREDIT AGRICOLE S.A. Սակամ Ինտերնասիոնալ ՊԲԸ «Գյուղացիական փոխօգնության Մարզային Միավորում» ՀԿ-ներ	15.6 12.4 71	57 (16)	1316
2	Ամերիաբանկ	32,087	«Ամերիա գրուպ (Սի- Ուայ)Լիմիթեդ» EBRD ԻԷՍՊԻԷՍ ՀՈԼԴԻՆԳ ԼԻՄԻԹԵԴ	65.8 20.7 13.5	12 (8)	621
3	Անելիք Բանկ	33,972	ՖԻՍԹՈՔՈ Էլ Թի Դի Credit Bank S.A.L.	59.68 40.32	13 (7)	374
4	Արարատ- բանկ	8,804	«Ֆլեշ» ՍՊԸ Վերակառուցման և Զարգացման Եվրոպական Բանկ (ՎԶԵԲ) Ս. Ա. ՍԻԿԱՎ-ՍԻՖ	64.2 25 10	65 (32)	913
5	Արդշինբանկ	17,925	«Բիզնես ներդրումների կենտրոն» ՍՊԸ «Ռեզիդենտ» ֆինանսական արդյունաբերական կորպորացիա ՓԲԸ	70.1 28.1	55 (22)	1080
6	ԱրմՍվիս Բանկ	8,753	«Էլք-Վի-Էս Հոլդինգ» ՍՊԸ «Բելեգինգսամաչեփիջ Ջոնզո» ՍՊԸ	80 20	-	110
7	Արցախբանկ	23,261	«Հայաստանի Բիզնեսի Հիմնադրամ» ՓԲԸ «Արցախի ներդրումային հիմնադրամ» Հրաչ Կապրիելյան	51.72 32.24 11.02	22 (7)	508
8	Բիբլոս Բանկ	23,826	Byblos Bank S.A.L.	100	2 (2)	75

1	2	3	4	5	6	7
9	Էյչ-Էս-Բի-Սի Բանկ Հայաստան	18,434	Էյչ-Էս-Բի-Սի Յուրի Բ. Վ. Ուինգս Իսթերլիշմենթ	70 30	9 (9)	415
10	Ինեկոբանկ	14,546	Ավետիս Բալոյան Կարեն Սաֆարյան EBRD DEG IFC	27,4 23.7 22.7 9.6 7.1	23 (13)	800
11	Կոնվերս- բանկ	16,417	«Ըղվանսոյ Գլոբալ Ինվեսթմենթս» ՍՊԸ Հայֆոստ Թրասթ Մենեջմենթ Հայաստանյազ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի՝ Ի դեմս Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին	80.94 14.06 5	33 (14)	780
12	Հայբիզնես Բանկ	31,375	Վիտալի Սարգսի Գրիգորյանց	100	50 (21)	848
13	Հայէկոնոմ- բանկ	4,631	Սարիբեկ Սուքիասյան Խաչատուր Սուքիասյան Ռոբերտ Սուքիասյան Էդուարդ Սուքիասյան Վերակառուցման և Զարգացման Եվրոպական Բանկ (ՎԶԵԲ)	31.32 13.77 11.59 10.64 7.56	46 (24)	942
14	Մելլաթ Բանկ	32,100	Իրանի Իսլամական Հանրապետության բանկ «Մելլաթ»	100	-	50
15	Յունիբանկ	19,093	Ռիպատոնսո Հոլդինգ Լիմիթեդ	88.1	45 (23)	767
16	Պրոմեթեյ Բանկ	17,950	«Պրոմեթեյ-Սիթի» ՍՊԸ «ԶՆԳՍ Պրոմեթեյ» ԲԲԸ	59.9 37	11 (8)	238
17	ՎՏԲ Հայաստան Բանկ	37,776	«ՎՏԲ» ԲԲԸ	100	67 (24)	1169

Աղբյուրը. կազմվել և հաշվարկվել է՝ Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրությունը 2016թ. 4-րդ եռամսյակի արդյունքներ, Եր., KPMG, փետրվար, 2017, էջ 6-24:

➤ շարժման, գործունեության, գործընթացի, վիճակի որակն է: Ըստ որում, կայունությունը առարկայի (օրինակ, բանկի) բուն որակը չէ, այլ այն բանի արտահայտությունը, թե այն ինչպես է գործում,

➤ առաջընթացի շարժման համալիր բնութագիրն է, որն արտահայտում է նրա ներսում իր տարրերի և արտաքին միջավայրի փոխգործողությունները, արագությունը, կառուցվածքը և փոփոխությունները ժամանակի ընթացքում,

➤ ավելի հաճախ ուղղված է գործունեության ընդլայնված վերարտադրությանը:

Բանկային ոլորտի կայունության ապահովման հիմնախնդրի և դրա լուծումների որոնման արդիականությունը հիմնավորվում է ոչ միայն դրա գործնական, այլև գիտատեսական տեսանկյունից: Հայտնի է, որ հատկապես վերջին տարիներին (2008թ. համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից հետո ընկած ժամանակահատվածում) ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան մասնագիտական գրականությունում տվյալ թեմայի և նրա շուրջ հայտնվել են բազմաթիվ գրքեր, հոդվածներ, թեզիսներ, իրականացվել են բազմաթիվ գիտական հետազոտություններ և ուսումնասիրություններ, հրավիրվել և անցկացվել են ամենաբարձր մակարդակի միջազգային գիտաժողովներ, ֆորումներ և այլ միջոցառումներ: Չնայած այս ամենին, դեռևս լուծված չի կարելի համարել ոլորտում տեղ գտած ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակության հիմնախնդիրների մեծ մասը: Փորձելով հստակություն և որոշակիություն մտցնել կայունություն հասկացության և բովանդակության վերաբերյալ դրանց հեղինակներն ավելի են խճճել հիմնախնդիրը, նույնացնելով կայունությունը և արդյունավետությունը, կայունությունը և հուսալիությունը և այլն: Նախկինի նման դեռ պարզեցված չեն կայունության հատկանիշները: Ժամանակի և պրակտիկայի քննությունը չբռնեցին դրամա-վարկային ինստիտուտների ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրոմակարդակում կայունության գնահատման համար առաջարկված կասկածելի չափանիշները և ցուցանիշները: Կայունության գնահատման հեղինակները փորձելով ստեղծել ցուցանիշների համակարգ, գործնականում միայն հայտարարեցին դրա անհրաժեշտությունը, իսկ իրականում չկարողացան ստեղծել ամբողջական կառուցվածք, որը կհավակներ կայունության արտահայտման համակարգայնության, քանի որ վերջինս, պարզվեց, որ կտրված է արտաքին միջավայրից, տնտեսության իրական հատվածից:

Կայունության վերաբերյալ հետազոտությունները պետք է հասցեագրվեն ոչ միայն բանկային ոլորտին, որպես ամբողջություն, այլ նաև առանձին դրամա-վարկային ինստիտուտների: Դրա հետ մեկտեղ հուսով ենք, որ ինչպես կայունության ցուցանիշները, այնպես էլ բանկային գործունեությունը կարգավորող միջոցառումները,

անկասկած, պետք է ունենան բանկային «երանգ», քանի որ ուսումնասիրության առարկան ուղղված և հասցեագրված է ոչ թե վերացական տնտեսավարող սուբյեկտի, այլ բանկի, որն ունի իր գործունեության առանձնահատուկ գծերը դրամաշրջանառության ոլորտում և տնտեսության իրական հատվածում և ազդում է տնտեսական կարգավորման միջոցառումների վրա:

Բացի այդ, համաշխարհային տնտեսության վերջին տարիների վիճակը և զարգացումը, հեռացող համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի և նրա հետևանքների հաղթահարման դասերը ակներևորեն ցույց տվեցին բանկային ոլորտի կառավարմանը պետության ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտությունը: Ներկայումս գործող շուկայական գործիքակազմի կարևորության հետ մեկտեղ դրամավարկային ոլորտի պետական կառավարման դերը, ինչպես նաև պետական քաղաքականության նշանակությունը դրա կառավարման գործում էականորեն աճում է:

Պետական քաղաքականության արդիականությունը բանկային ոլորտում դրսևորվում է ոչ միայն գործնական, այլև, առաջին հերթին, տեսական տեսանկյուններից: Բանկային քաղաքականության վերլուծությունը դեռ չի դարձել ինքնուրույն հետազոտությունների առանձին առարկա: Բանկային քաղաքականությունը հաճախ նույնացնում են դրամավարկային քաղաքականության, բանկային ոլորտի զարգացման ռազմավարության հետ: Իհարկե, բոլոր այդ գործողությունները և երևույթները սերտորեն կապված են միմյանց հետ, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրը, դրա հետ մեկտեղ, ունի իր կառավարման առարկան: Որքան էլ որ դա զարմանալի թվա, բանկային քաղաքականության բովանդակության, նպատակների և կառուցվածքի բացահայտումը, նույնիսկ մեր օրերում շարունակում է մնալ քննարկման առարկան⁴³: Իհարկե, նման մոտեցումը, որոշ իմաստով վնաս է հասցնում ոչ միայն ընթացիկ խնդիրների լուծմանը, այնպես էլ զարգացման ռազմավարական նոր պարամետրերի ձեռքբերմանը:

Մենք կարծում ենք, որ բանկային քաղաքականությունը մեծ չափով պետք է ուսումնասիրի բանկային ոլորտի ինստիտուցիոնալ մասը, բացահայտելով բանկերի գործունեության նպատակային կողմնորոշիչները, կախված սեփականության բնույթից

⁴³ Андрияшин С., Кузнецова В. Приоритеты денежно-кредитной политики центральных банков в новых условиях // Вопросы экономики. – 2011. – №6. – с.57-70.

որոշել բանկային ոլորտի արդիականացման ուղղությունները. համընդհանրությունը և մասնագիտացումը, դրամա-վարկային ինստիտուտների տարածքային տեղաբաշխումը, նրանց կապիտալների համախմբումը, ինչպես նաև բանկային ենթակառուցվածքները: Ավելին, ազգային բանկային քաղաքականությունում տնտեսության գլոբալացման պայմաններում պետք է մեծանա պետական կառավարման դերը՝ ուղղված բանկային քաղաքականությունը ավելի մեծ չափերով կապելով արդյունաբերական քաղաքականության, իրական հատվածի և նրա առանձին ոլորտների, ինչպես նաև տարածքային զարգացման հետ: Անկասկած է, որ ավելի մեծ չափով պետք է դրսևորվի բանկային ոլորտի դերը ներդրումների ավելացման, հիմնական ֆոնդերի և կապիտալի արդիականացման, ՓՄՁ-ի զարգացման և բազմաթիվ այլ սոցիալ-տնտեսական բնույթի հիմնախնդիրների լուծման գործում:

Եթե դրամա-վարկային քաղաքականությունը բանկային ոլորտի ուշադրությունը բևեռում է դրամավարկային ոլորտում (այդ թվում դրամական զանգվածի, գնաճի, դրամական միավորի գնողունակության, արտարժույթային կուրսի) գործառության հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ, ապա բանկային քաղաքականությունը պետք է որոշի ոչ միայն մոնետար ոլորտի խնդիրների լուծումը, այլ նաև բանկերի գործունեությունը խթանելու տնտեսական աճը, ինչպես իր սեփական, այնպես էլ ամբողջությամբ տնտեսության կայուն զարգացումը:

Պետական բանկային քաղաքականությունը ելնելով իր բովանդակությունից շոշափում է ոչ միայն առևտրային բանկերի, այլև դրամի թողարկման կենտրոնի, ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին բանկային քաղաքականությունը: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի բանկային վարկավորման դերին, այդ թվում պետական նպատակային ծրագրերի իրականացմանը բանկերի մասնակցության արդյունավետությանը, վարկերի օգտագործումը հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման շահերի համար:

Վերագրյալ առումով կարևոր է դառնում բանկային ոլորտի կայունության ապահովման համար այնպիսի հանձնարարականների մշակումը և առաջարկությունների ներկայացումը, ինչպիսիք են՝ բանկային ոլորտի գործունեության ավելի հասցեական զարգացումը, տնտեսությունում դրա դերի և գործունեության

արդյունավետության բարձրացումը, հատուկ պետական փաստաթղթի (օրենքի տեսքով)՝ «ՀՀ տնտեսությունում պետական բանկային քաղաքականությունը» մշակումը և ընդունումը, որը հնարավորություն կտա ավելի լիարժեք ընդգծել և ներկայացնել հետճգնաժամային հատվածում բանկային ոլորտի զարգացման նախապատվությունները և վեկտորը:

Բանկային ոլորտի կայունության արդիականացման վերաբերյալ առաջարկությունները մեր կարծիքով պետք է հիմնված լինեն ՀՀ բանկային ոլորտի պրակտիկայի նյութերի ամփոփման և արտասահմանյան առաջավոր փորձի ուսումնասիրության վրա:

Այսպիսով, կարող ենք նկատել, որ ցանկացած երկրում սոցիալ-տնտեսական զարգացման կայունության ապահովումը հասարակության և պետության զարգացման կենտրոնական հիմնախնդիրն է, որի ճիշտ լուծումից է կախված տնտեսական աճի տեմպը, հանրության մեջ սոցիալական համագործակցության արդյունավետությունը, բնակչության կենսամակարդակը և կյանքի որակը, առաջընթացի հաստատունությունը: Ըստ որում, դրա լուծումը կարևոր է վերարտադրության առանց բացառության բոլոր փուլերում անխտիր, քանի որ առանց «դրամական ապահովման» չի կարող իրականացվել ինչպես ամբողջ վերարտադրական գործընթացը, այնպես էլ նրա յուրաքանչյուր փուլի զարգացումը: Այսինքն, տնտեսության և նրա անբաժանելի մասն համարվող բանկային ոլորտի կայունությունը անհրաժեշտ և բավարար պայման է ինչպես տնտեսական վերելքի, այնպես էլ տնտեսական անկման և, հատկապես, լճացման փուլում, և ընդհանրապես այն ժամանակահատվածներում, երբ երկրում մեծանում են տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական ռիսկերը:

ԳԼՈՒԽ III. ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

3.1. Բանկային ոլորտի կառավարման դրամավարկային միջոցները

Բանկային ոլորտի կայունության կառավարումն իրականացվում է ինչպես միկրո-, այնպես էլ մակրոմակարդակում: Եթե միկրոմակարդակում այդ գործընթացի թիրախն է բանկային ոլորտում գործունեություն ծավալող առանձին տնտեսավարող սուբյեկտների և այդ համակարգի առանձին ենթակառուցվածքների գործունեության կայունության և երկարաժամկետ հաշվեկշռված աճի ապահովումը, ապա մակրոմակարդակում իրականացվում է երկրի համար ընդունված դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների համախումբը, որի նպատակն է երկրի տնտեսական աճի ապահովման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը:

Նշված ընդհանրական հիմնախնդրի լուծման ուղիները որոշելու համար սահմանվում են միջանկյալ (մարտավարական) նպատակներ, որոնցից են՝ արժույթի թիրախավորումը, տոկոսադրույքների թիրախավորումը, իսկ ժամանակակից տնտեսությունում նաև՝ գնաճի թիրախավորումը:

Հայաստանի Հանրապետության օրինակով դիտարկելու համար նշենք, մասնավորապես, ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մայիսի 5-ի N 17 արձանագրային որոշումը, որով հավանության է արժանացել ՀՀ կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագիրը, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի արձանագրային որոշումը, որով հավանության է արժանացել ՀՀ կենտրոնական բանկի 2017 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագիրը: ՀՀ կառավարության արձանագրային որոշման մեջ նշվում է, որ ՀՀ կենտրոնական բանկի 2016 և 2017 թվականների դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի մակրոտնտեսական միջավայրի զարգացումների գնահատականներն ընդհանուր առմամբ համահունչ են Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մակրոտնտեսական ծրագրերով նախատեսվող ուղղություններին: Այդուհանդերձ, անդրադարձ է կատարվել ծրագրի առանձին հատվածներում ներկայացված որոշ գնահատականներին և դրանցից բխող

դրամավարկային քաղաքականությամբ նախանշվող ուղղություններին՝ դիտարկելով վերջինս հարկաբյուջետային քաղաքականության հետ կոորդինացման և մակրոտնտեսական արդյունավետ քաղաքականության իրականացման շրջանակներում:

Ըստ ՀՀ կառավարության եզրակացության արձանագրվել է, որ ՀՀ կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրում նկարագրված իրական հատվածի ծառայությունների և գյուղատնտեսության ոլորտների զարգացումներն ունեն որոշակի հավակնոտություն, իսկ ցածր գնաճի նպատակադրման միջոցով ներկայացվում է, որ մի կողմից՝ հնարավոր կլինի նվազեցնել գնաճային սպասումները, իսկ մյուս կողմից՝ կբարձրանա երկրի արտաքին մրցունակությունը, իրեն հաջորդող դրական հետևանքներով: Այսինքն՝ ՀՀ կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի հիմնական ուղղությունը հանգում է 2016 թվականի համար ցածր գնաճ խարսխելով գնաճային սպասումները նվազեցնելուն:

Ամփոփելով, ՀՀ կառավարությունը, կարևորելով մակրոտնտեսական արդյունավետ քաղաքականության իրականացումը, հարկաբյուջետային կարճաժամկետ և միջնաժամկետ ծրագրերում նպատակադրում է ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից ընդունված գնաճի եկարաժամկետ կայուն՝ 4 ± 1.5 տոկոս ցուցանիշ, ինչը երկարաժամկետ հատվածում կկայունացնի նաև գնաճային սպասումները և կնպաստի ներդրումների ու բարեկեցության աճին: Այս կապակցությամբ ՀՀ կառավարությունը գտնում է, որ ՀՀ կենտրոնական բանկը դրամավարկային քաղաքականության ծրագրերում պետք է շարունակի հետամուտ լինել գների կայունության ապահովմանը և նկարագրի դրամավարկային պայմանների այնպիսի գործիքներ, քայլեր և հաճախականություն, որոնք ուղղված կլինեն թե՛ կարճաժամկետ, և թե՛ միջնաժամկետ հատվածում գնաճի նպատակից շեղման ռիսկերի չեզոքացմանը⁴⁴:

ՀՀ կենտրոնական բանկի 2017 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրում, արձանագրելով 2016թ.-ի ընթացքում իրականացված ընդլայնող

⁴⁴ «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եզրակացության նախագծին հավանություն տալու մասին», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մայիսի 5-ի նիստի N 17 արձանագրությունից, www.arlis.am:

դրամավարկային քաղաքականության դրական արդյունքները, դեռևս նպատակահարմար և հնարավոր է համարվում 2017թ.-ի առաջին եռամսյակում դրամավարկային պայմանների թուլացումը: Գնահատվում է, որ իրականացված դրամավարկային քաղաքականությունը բավարար խթաններ է ստեղծել 2017թ.-ին գնանկումային միջավայրի չեզոքացման և կանխատեսվող հորիզոնում գնաճի նպատակի իրագործման համար: Մինչույն ժամանակ, 2017 թվականի ծրագրում կանխատեսված ցուցանիշից շեղման ռիսկերը թե՛ կարճաժամկետ, թե՛ միջնաժամկետ հատվածում գնահատվում են նվազման ուղղությամբ, որոնց դրսևորման պարագայում, համաձայն ծրագրի, ՀՀ ԿԲ-ն համարժեքորեն կարծագանքի՝ միջնաժամկետ հատվածում ապահովելով գնաճի նպատակային մակարդակը:

Նշվում է նաև, որ ՀՀ կառավարությունը, կարևորելով մակրոտնտեսական արդյունավետ քաղաքականության իրականացումը, հարկաբյուջետային կարճաժամկետ և միջնաժամկետ ծրագրերում նպատակադրում է ՀՀ ԿԲ-ի կողմից ընդունված գնաճի երկարաժամկետ կայուն՝ 4 ± 1.5 տոկոս ցուցանիշը, որը երկարաժամկետ հատվածում կկայունացնի նաև գնաճային սպասումները:

ՀՀ կենտրոնական բանկի 2017 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի շրջանակներում կարևորվում է նախորդ տարվա ընթացքում իրականացված փոխարժեքի ճկուն ռեժիմի պահպանման քաղաքականության պայմաններում գնաճի $4 \pm 1.5\%$ թիրախային ցուցանիշի ապահովումը, դրամավարկային փոխանցման մեխանիզմների կատարելագործումը, որը հատկապես 2017 թվականին և միջնաժամկետում ծրագրավորված հարկաբյուջետային զսպող քաղաքականության պարագայում հիմք կհանդիսանա հարկաբյուջետային և դրամավարկային արդյունավետ կոորդինացման համար⁴⁵:

Դրամավարկային կարգավորման ավանդական գործիքակազմն է՝ դիսկոնտավորման քաղաքականությունը, պարտադիր պահուստների (ռեզերվների)

⁴⁵ «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2017 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եզրակացության նախագծին հավանություն տալու մասին», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի նիստի արձանագրությունից, www.gov.am ՀՀ կառավարության 06.07.2017թ.-ի նիստի օրակարգ, հարց 33:

նորմայի սահմանումը, ինչպես նաև ազատ շուկայում իրականացվող գործարքները և վերաֆինանսավորումը:

Բանկերի կայունության ապահովմանն ու զարգացմանը ուղղված բանկերի գործունեության կարգավորման բոլոր այն գործիքները, որոնք կիրառվում են ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից, վերաբերում են զարգացած շուկաներում կիրառվող կարգավորումներին, և համարվում են փողի շրջանառության տնտեսական (այլ ոչ թե վարչական) կարգավորման լծակներ և սերտորեն կապված են միմյանց հետ:

Ինչ վերաբերում է դրամավարկային ոլորտի կարգավորման կոնկրետ գործիքների ընտրությանը, ապա արժեթղթերի շուկայի թույլ զարգացվածության պայմաններում, համապատասխան իրավական և ինստիտուցիոնալ համակարգերի, ինչպես նաև ազատ շուկայում գործարքներ իրականացնելու փորձի բացակայության պայմաններում, ՀՀ կենտրոնական բանկը առաջիկայում չի կարող քաղաքականության հիմնական գործիքը դարձնել ազատ շուկաներում իրականացվող գործարքները:

Ներկայում ՀՀ կենտրոնական բանկի դրամավարկային գործիքակազմում հիմնական դերակատարումը տրված է առևտրային բանկերի վերաֆինանսավորման քաղաքականությանը, ինչպես նաև արժեթղթերի (այդ թվում՝ պարտատոմսերի) գրավադրման և վերահաշվարկի քանակական ու որակական սահմանափակումներին, գրավատներին տրամադրվող վարկերի չափերին, առևտրային բանկերի պասիվների տարբեր տեսակների համար պահուստների (ռեզերվների) նվազագույն մեծությունների կարգավորմանը:

Կիրառելով դրամավարկային քաղաքականության դասական գործիքները, կենտրոնական բանկը չի կարող շրջանցել այն գաղափարախոսությունը, որ մարտավարական նպատակների ձեռքբերումը (ինչպիսիք են՝ ազգային արժույթի կուրսի կայունությունը, գնաճի զսպումը, օրատերկրյա ռեսուրսների ներհոսքի ապահովումը և այլն) դեռևս չի նշանակում, որ ավտոմատ կերպով ձեռք են բերվում նաև ռազմավարական նպատակները, մասնավորապես՝ կայուն տնտեսական աճի ապահովումը, կայուն զարգացումը, տնտեսության կառուցվածքի օպտիմալացումը, տնտեսական շրջափուլերի բացասական հետևանքների կարգավորումը: Նշված ռազմավարական նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է շատ «զգայուն

կապ» ստեղծել և փոխհամաձայնեցնել ֆինանսական ու տնտեսական քաղաքականության միջոցառումների ամբողջ համախումբը, ներառյալ՝ կապիտալների շարժի հաշիվների կարգավորումը, հարկային համակարգում կիրառվող կարգավորման լծակները, մաքսային օրենսդրությունը, նորարարական տեխնոլոգիաների աջակցությունը, ներդրումների արդյունավետության ապահովումը, բյուջետային կարգավորումը և այլն:

Այս խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է կիրառել գործիքակազմ, որը թույլ է տալիս գնահատել դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների արդյունավետությունը երկրի տնտեսության կայուն զարգացման համատեքստում: Առաջարկում ենք, որպեսզի այդ նպատակների համար օգտագործվի արժութային և ապրանքային շուկաների հավասարակշռության դասական մոդելը, որի օգնությամբ հնարավոր է գնահատել ՀՀ կենտրոնական բանկի դրամավարկային քաղաքականության արդյունքները:

Իրականացված վերլուծությունն առաջին հերթին թույլ է տալիս հաստատել այն ենթադրությունը, որ Հայաստանի տնտեսությունում գների մակարդակի ձևավորման վրա նշանակալի ազդեցություն են ունենում ոչ թե դրամավարկային կարգավորման գործիքները, այլ արտաքին գործոններն ու ազդեցությունները, ինչպիսիք են՝ ներմուծումը (ներմուծման ծավալները և ներմուծումից հարկերը), արտաքին շուկաներում տեղի ունեցող գործընթացները⁴⁶: Սա նշանակում է, որ բանկային համակարգի, ինչպես և ամբողջ տնտեսության կայունության ապահովման համար միայն դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների իրականացումը բավարար չէ. գնաճի կարգավորման համար անհրաժեշտ է ձևավորել գնաճի կարգավորման շատ ավելի բարդ և զգայուն (կետային) մեխանիզմներ:

ՀՀ ԿԲ-ի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի կատարման հաշվետվության (գնաճի հաշվետվություն) վերաբերյալ ՀՀ կառավարության եզրակացության մեջ, մասնավորապես, նշվում է, որ՝

⁴⁶ Տե՛ս, մասնավորապես, «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի կատարման հաշվետվության (գնաճի հաշվետվության) վերաբերյալ եզրակացություն», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մայիսի 5-ի նիստի N 17 արձանագրությունից, www.arlis.am:

➤ ՀՀ ԿԲ-ն աստիճանաբար իջեցրել է վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը 2.5 տոկոսային կետով: Տարեվերջին ՀՀ ԿԲ քաղաքականության տոկոսադրույքը սահմանվել է 6.25 տոկոս, իջեցվել է նաև բանկերի կողմից ներգրաված արտարժութային միջոցների դիմաց պարտադիր պահուստավորման նորմատիվը,

➤ 2016 թվականին ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից արժութային շուկայում էական միջամտություններ չեն իրականացվել,

➤ ՀՀ ԿԲ-ի քաղաքականության տոկոսադրույքի նվազեցմանը զուգընթաց ֆինանսական շուկայում նկատվել է կարճաժամկետ տոկոսադրույքների նվազում,

➤ տարվա ընթացքում բանկային համակարգում առկա է եղել բարձր իրացվելիություն, որն իր հերթին նպաստել է շուկայական տոկոսադրույքների նվազմանը,

➤ տարվա ընթացքում տնտեսությունում աճել են վարկավորման ծավալները: Մասնավորապես ռեզիդենտներին և ոչ ռեզիդենտներին տրամադրված վարկերը աճել են 14.9 տոկոսով, որից ձեռնարկություններին տրամադրված վարկերն աճել են 7.6 տոկոսով, իսկ տնային տնտեսություններին՝ մնացել են անփոփոխ:

Սակայն, չնայած տարվա ընթացքում ԿԲ քաղաքականության տոկոսադրույքին ֆինանսական շուկայի տոկոսադրույքների համարժեք արձագանքին, համակարգում առկա բարձր իրացվելիությանը, բանկերի կողմից տրամադրված վարկերի (մինչև 1 տարի ժամկետով) տարեկան միջին տոկոսադրույքը նվազել է ընդամենը 0.2 տոկոսային կետով և կազմել 17.4 տոկոս:

Ամփոփելով նշվում է, որ ՀՀ ԿԲ-ի քաղաքականությունը 2016 թվականին ուղղվել է տոկոսադրույքների իջեցմանը, փոխարժեքի շուկայում էական միջամտություններ չեն իրականացվել, սակայն այնուհանդերձ քաղաքականության տոկոսադրույքի փոխանցման արդյունավետությունը տնտեսության իրական հատվածի վրա թույլ է եղել, որը կարող է պայմանավորված լինել դոլարացման դեռևս բարձր մակարդակով, ինչպես նաև տնտեսության իրական հատվածում առկա բարձր ռիսկայնությամբ⁴⁷:

⁴⁷ «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի կատարման հաշվետվության (գնաճի հաշվետվության) վերաբերյալ եզրակացություն», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի նիստի արձանագրությունից, www.gov.am ՀՀ կառավարության 06.07.2017թ.-ի նիստի օրակարգ, հարց 32:

Վերլուծությունը թույլ է տալիս ևս մեկ եզրակացություն անել. ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից վարվող դրամավարկային քաղաքականությունը ուղղակի և նշանակալի ազդեցություն ունի դրույքաչափերի անվանական մեծությունների և փողի առաջարկի վրա: Ինչ վերաբերում է դրույքաչափերի իրական մեծություններին և տնտեսությունում գների մակարդակին, ապա դրամավարկային քաղաքականության միջոցառումների ազդեցությունը նշված ցուցանիշների վրա այդքան էլ մեծ չէ:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ բանկային ոլորտի կայունությունը որոշվում է մի խումբ գործոնների օգնությամբ, որոնք ցույց են տալիս այդ ոլորտի հետևյալ հատկությունները.

- փողի զանգվածի համապատասխանությունը երկրի տնտեսությունում ձևավորված պահանջարկին, որը համարվում է փողի առաջարկի կայունության գործոն,
- տնտեսավարող սուբյեկտների միջև դրամական (փողային) հաշվարկների անխափան իրականացումը, որը համարվում է իրացվելիության գործոն,
- երկրում տնտեսական աճի և ներդրումային ակտիվության խթանման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսության զարգացման կարգավորման համար բացառապես դրամական գործիքակազմի օգտագործումը հանգեցնում է ֆինանսական հատվածում հետևյալ բացասական երևույթների առաջացմանը՝

- հայրենական ներդրումային կապիտալի մեծ ծավալներով արտահանումը արտասահմանյան երկրներ, և սա այն դեպքում, երբ ՀՀ տնտեսությունը կախվածության մեջ է օտարերկրյա ներդրողների կապիտալից,
- հայկական խոշոր ընկերությունների ներդրումային գործունեության անարդյունավետությանը,
- գնաճի բարձր մակարդակի սահմանմանը, և որպես դրա հետևանք վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքների աճին, ինչն իր հերթին թույլ չի տալիս իրական հատվածում շահութաբերության բավարար մակարդակ ապահովող ներդրումային ծրագրեր իրականացնել,
- ֆինանսական ռեսուրսների կենտրոնացումը խոշորագույն բանկերում (այդ թվում՝ վերջին տարիներին իրականացված բանկերի խոշորացումը, որպես ՀՀ

կենտրոնական բանկի քաղաքականության հետևանք), որոնք, տնօրինելով զգալի ֆինանսական ռեսուրսներ, կարողանում են վարել «սեփական» ներդրումային քաղաքականություն, որը չի համընկնում ազգային տնտեսության համար առաջնային համարվող ուղղությունների հետ:

Ուստի, հաշվի առնելով ստեղծված իրավիճակը, նպատակահարմար ենք գտնում հետևյալ միջոցառումների իրականացումը՝

1. Որպես ՀՀ կենտրոնական բանկի խնդիրներ սահմանել՝ տնտեսության իրական հատվածում ներդրումների աճի ապահովումը, ներդրումային կապիտալի արտահոսքի կանխարգելումը, ինչպես նաև վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքների (այդ թվում՝ երկարաժամկետ հեռանկարում) նվազեցումը:

2. Արժույթային և հարկային կարգավորման ոլորտում օրենսդրությամբ (նորմատիվային իրավական ակտերով) սահմանափակումներ կիրառել, որոնք թույլ կտան կարգավորել կապիտալի ազգային հաշիվների շարժը, կանխարգելել հայրենական կապիտալի «փախուստը» արտասահման: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ստեղծել բանկ (կամ բանկերի խումբ), որի հիմնական նպատակն է նպաստել տնտեսական զարգացմանը, և որը կկարողանա խթանել հայրենական արտահանողներին ու ներմուծողներին, հատկապես այն տնտեսավարող սուբյեկտներին, որոնք գործունեություն են ծավալում նորարարական ուղղություններով:

3. Կապիտալի «միգրացիայի» վարչական կարգավորման հետ զուգահեռ անհրաժեշտ է օգտագործել նաև զարգացման բանկերի ներուժը, որոնց կազմը կարող է համալրվել նաև պետության մասնակցությամբ ստեղծված զարգացման բանկի հաշվին, որի առաքելությունն է՝ խթանել Հայաստանում իրականացվող ներդրումային գործունեությունը: Անհրաժեշտ է նաև ստեղծել կենտրոնացված ներդրումների նպատակային օգտագործման և այդ ներդրումների հատուցման ժամկետների մշտադիտարկման համակարգ:

4. Ստեղծել վերահսկողության գործուն համակարգ բանկերի վերաֆինանսավորման ծրագրերի շրջանակում ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից տրամադրված միջոցների նպատակային օգտագործման հսկողության համար:

5. Անհրաժեշտ է ձևավորել հարկային խթանների համակարգ նորարարական այն ծրագրերի համար, որոնք իրականացվում են տնտեսության առաջնային,

հեռանկարային համարվող ոլորտներում: Միևնույն ժամանակ պետք է կարողանալ գնահատել այդպիսի ծրագրերի հավաստիությունը: Իսկ կենտրոնացված ներդրումային ռեսուրսների ոչ նպատակային և անարդյունավետ գործունեության համար անհրաժեշտ է օրենսդրությամբ սահմանել վարչական ու քրեական պատասխանատվության նորմեր:

Բանկային ոլորտի մասնակիցների գործունեության կարգավորման մեթոդները: Բանկային ոլորտի կայունության ապահովման մեխանիզմներից մեկը այդ ոլորտի մասնակիցների գործունեության կարգավորումն է: Բանկային ոլորտի կարգավորման մեթոդներից կարող ենք առանձնացնել՝

- ինստիտուցիոնալ՝ լիցենզավորման ճանապարհով կարգավորման մեթոդը (կամ ուղղակի սահմանափակման մեթոդը),
- նորմատիվային-իրավական կարգավորումը,
- ֆունկցիոնալ (գործառնական) կարգավորման մեթոդը,
- վարչական կարգավորումը:

Ձևակարգված և չձևակարգված շուկայական ինստիտուտների ստեղծմանը և կայացմանը զուգընթաց գերակշռող են դառնում բանկային ոլորտի նորմատիվային-իրավական կարգավորման մեթոդները: Որպես կարգավորման օժանդակ լծակ, և հաշվի առնելով կարգավորման այս ձևերի սոցիալական նշանակությունը, կիրառվում են նաև լիցենզավորման ու գործառնական կարգավորման մեթոդները: Ինչ վերաբերում է վարչական լծակների կիրառմամբ կարգավորման տարբերակներին, ապա հաշվի առնելով դրանց անհամապատասխանությունը շուկայական կարգավորման լծակներին, կարգավորման վարչական մեթոդները պետք է սահմանափակվեն և աստիճանաբար վերացվեն:

Բանկային ոլորտի կարգավորման հիմնախնդիրները քննարկելիս պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ բանկային ծառայություններ են մատուցում նաև բազմաթիվ այլ կազմակերպություններ, որոնց գործառնությունների ծավալը հետևողականորեն աճում է: Այդ իմաստով, անհրաժեշտություն է առաջանում կարգավորման միասնական կանոններ սահմանել ոչ միայն բանկերի գործունեության նկատմամբ, այլ նաև բանկային ծառայությունների հատվածում գործունեություն ծավալող մյուս բոլոր կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ: Ուստի

բանկային գործունեության կանոնակարգման գործընթացը պետք է դիտարկել որպես բարդ համակարգի կանոնակարգում, որը ներառում է ինչպես գործունեության բնույթով, այնպես էլ կառավարման մեխանիզմներով տարբերվող կարգավորման սուբյեկտներ և օբյեկտներ: Ինչ վերաբերում է բուն կանոնակարգման գործընթացին, ապա դրա նպատակները, սկզբունքներն ու մեթոդները պետք է միասնական լինեն:

«Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքի⁴⁸ (այսուհետ այս մասում՝ օրենք) հոդված 5-ի համաձայն ՀՀ կենտրոնական բանկի խնդիրներից է համարվում Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական համակարգի կայունության և բնականոն գործունեության ապահովումը, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգի կայունության, իրացվելիության, վճարունակության և բնականոն գործունեության համար անհրաժեշտ պայմաններ ապահովելը: Մինչդեռ, ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող ստուգումների, վերահսկողության, ուսումնասիրությունների և լիցենզավորված անձանց պատասխանատվության ենթարկելու կարգն ու պայմանները, որոնք սահմանվել են օրենքի 5¹-րդ գլխով⁴⁹, չեն նախատեսում նորմատիվ-իրավական կարգավորման գործիքակազմի լայնորեն կիրառում: Օրենքի 5¹-րդ գլուխը, որը բաղկացած է 14 հոդվածից, (39¹-ից 39¹⁴-րդ հոդվածներ), վերաբերում է ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից իրականացվող վերահսկողությունը և ստուգումների անցկացումը, ստուգումների պայմաններին, ՀՀ կենտրոնական բանկի և վերստուգող անձի պարտականությանը, ստուգումների ուղղություններին, ոլորտներին և ստուգման արդյունքների ամփոփմանը, խախտումների արձանագրմանը և պատասխանատվության միջոցների կիրառմանը և այլ տեսակի վարչարարության իրականացմանը:

Բանկային ոլորտի կառավարումը, մեր կարծիքով, պետք է համապատասխանի երկրի տնտեսական զարգացման ռազմավարությանը, և ինչպես բանկային ոլորտի

⁴⁸ «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1996 թվականի հունիսի 30-ին (ՀՕ-69): Փոփոխություններով և լրացումներով ամբողջական տարբերակը տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am

⁴⁹ Այդ գլուխն ամբողջությամբ ավելացվել է «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքում 2004 թվականի մարտի 3-ի ՀՕ-45-Ն օրենքով կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

կառավարման մեխանիզմների, այնպես էլ տնտեսական զարգացման ռազմավարության հիմքում պետք է դրված լինի տնտեսության արդիականացման և նորարարությունների ներդրման վրա հիմնված տնտեսական աճի նոր մոդելի ապահովումը:

Ելնելով վերը նշվածից՝ բանկային ոլորտի զարգացման ռազմավարական նպատակն անհրաժեշտ է ձևակերպել հետևյալ տեսքով՝ «արդյունավետ բանկային ոլորտի ստեղծում, որն ինտեգրված է համաշխարհային շուկայում կայուն մրցակցային դիրք ունեցող՝ երկրի տնտեսության արդիականացման և նորարարությունների ներդրման վրա հիմնված տնտեսական աճի նոր մոդելի ներսում»: Բանկային ոլորտի կանոնակարգումը, իր հերթին, անհրաժեշտ է իրականացնել ելնելով ռազմավարական նպատակներից:

Բանկային ոլորտի կարգավորման սկզբունքները պայմանավորված են այդ ոլորտի զարգացման ռազմավարական նպատակներով, այսինքն՝ ռազմավարական նպատակներն են կազմում այն հիմքը, որի վրա միայն կառուցվում է կառավարման համակարգը:

Մինչդեռ, բանկային ոլորտի կառավարման պրակտիկան միշտ չէ որ համապատասխանում է կարգավորման սկզբունքներին: Մասնավորապես, ներկայումս չեն պահպանվում կառավարման մի շարք սկզբունքները, որոնցից են՝ հավասար իրավունքների ապահովումը, համապարփակ կառավարումը և ֆինանսական շուկայի կարգավորման մարմինների չեզոքությունը (չմիջամտությունը) շուկայական հարաբերություններին:

Հայաստանի Հանրապետությունում ձևակարգված և չձևակարգված շուկայական ինստիտուտների ստեղծմանը և կայացմանը զուգընթաց բանկային ոլորտի պետական կարգավորումն իրականացնող մարմնի կողմից առավելապես պետք է կիրառվեն բանկային ոլորտի նորմատիվային-իրավական կարգավորման մեթոդները:

Բանկային ոլորտի մասնակիցների գործունեության կարգավորման մեթոդները պետք է հավասար պայմաններ ստեղծեն բանկային ոլորտի մասնակիցների միջև ազատ մրցակցության ձևավորման համար, թույլ չտալով առավելությունների տրամադրումը շուկայի առանձին մասնակիցներին:

Բանկային ոլորտում կայունության գնահատման և մշտադիտարկման ձևերը:

Բանկային ոլորտի կայունության ապահովմանն ուղղված միջոցառումների արդյունավետությունը շատ հաճախ պայմանավորված է մշտադիտարկման համակարգով, որը թույլ է տալիս կանխարգելել ֆինանսական ցուցանիշների վատթարացումը սահմանված՝ ընդունելի չափերից:

Բանկային գործունեության կարգավորման և վերահսկողության ժամանակակից համակարգում առևտրային բանկերի գործունեության մշտադիտարկումը թույլ է տալիս լուծել, մասնավորապես, հետևյալ խնդիրները՝

- երկրի տնտեսական զարգացման և առևտրային բանկերի գործունեության հիմնական ցուցանիշներին վերաբերող տեղեկատվության հավաքագրումը և ամփոփումը,

- բանկային ոլորտի կայունության ցուցանիշների վերլուծությունը և կանխատեսումը, բանկային ոլորտում առկա համակարգային (համընդհանուր) ռիսկերի գնահատումը,

- առանձին բանկերի հուսալիություն, ինչպես նաև ամբողջ բանկային ոլորտի կայունության վրա առանձին գործոնների ազդեցության բացահայտումը և այդպիսի ազդեցության չափերի գնահատումը,

- բանկային ոլորտի պետական կարգավորման քաղաքականության շրջանակներում իրականացվող միջոցառումների արդյունավետության գնահատումը:

Մշտադիտարկման հիմնական ուղղությունները կարող ենք խմբավորել հետևյալ կերպ՝

- գործակիցների (ցուցիչների) մշտադիտարկում,
- բանկային ռիսկերի կարգավորիչ մշտադիտարկում,
- սթրես-թեստավորման տվյալների հիման վրա իրականացվող մշտադիտարկում,
- բանկային համակարգի ֆինանսական կայունության ցուցանիշների մշտադիտարկում,
- բանկերի խնամակալների գործունեության արդյունքներով ստացված տեղեկատվության մշտադիտարկում,
- ոչ ֆինանսական հատվածի կազմակերպությունների մշտադիտարկում:

Մշտադիտարկման վերը նշված ուղղություններից յուրաքանչյուրն ունի իր գործառնական նշանակությունը, որոնք, ինչպես վկայում է կատարված ուսումնասիրությունը, գերծ չեն թերություններից:

Նորմատիվների մշտադիտարկումը որոշակի ցուցիչների (գործակիցների) կիրառմամբ իրականացվող վերլուծությունն է, որը Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2007թ.-ի փետրվարի 9-ի «Բանկերի գործունեության կարգավորումը, բանկային գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվները» կանոնակարգ 2-ը հաստատելու մասին» N 39-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով և ներառում է հետևյալ տնտեսական նորմատիվները՝

1. բանկի կանոնադրական կապիտալի և ընդհանուր կապիտալի նվազագույն չափերը (բացառությամբ՝ օտարերկրյա բանկերի մասնաճյուղերի),

2. բանկի կապիտալի համարժեքության նորմատիվները.

ա. հիմնական կապիտալի և ռիսկով կշռված ակտիվների գումարների միջև սահմանային հարաբերակցությունը.

բ. ընդհանուր կապիտալի և ռիսկով կշռված ակտիվների գումարների միջև սահմանային հարաբերակցությունը,

3. բանկի իրացվելիության նորմատիվները.

ա. բանկի բարձր իրացվելի ակտիվների և ընդհանուր ակտիվների գումարների միջև սահմանային հարաբերակցությունը (ընդհանուր իրացվելիություն).

բ. բանկի բարձր իրացվելի ակտիվների և ցպահանջ պարտավորությունների միջև սահմանային հարաբերակցությունը (ընթացիկ իրացվելիություն),

4. մեկ փոխառուի, խոշոր փոխառուների գծով ռիսկի առավելագույն չափը (չափերը).

ա. մեկ փոխառուի գծով ռիսկի առավելագույն չափը.

բ. խոշոր փոխառուների գծով ռիսկի առավելագույն չափը.

5. բանկի հետ կապված մեկ անձի, բոլոր անձանց գծով ռիսկի առավելագույն չափը (չափերը).

ա. բանկի հետ կապված մեկ անձի գծով ռիսկի առավելագույն չափը,

բ. բանկի հետ կապված բոլոր անձանց գծով ռիսկի առավելագույն չափը,

6. Կենտրոնական բանկում տեղաբաշխվող պարտադիր պահուստների նվազագույն չափը.

ա. Հայաստանի Հանրապետության դրամով ներգրավված միջոցների դիմաց.

բ. արտարժույթով ներգրավված միջոցների դիմաց,

7. արտարժույթի տնօրինման նորմատիվը.

ա. ըստ առանձին արտարժույթների արտարժույթային դիրք.

բ. համախառն արտարժույթային դիրք⁵⁰:

Պետք է նշել, սակայն, որ տնտեսական նորմատիվների կիրառվող այս համակարգի հուսալիությունը չի կարելի գերազնահատել, քանի որ առևտրային բանկերի կողմից տրամադրվող պաշտոնական հաշվետվությունները անթերի չեն, և այդ հաշվետվությունների հիման վրա կատարված եզրակացությունների արդյունքները, հնարավոր է, որ չարտահայտեն բանկում գոյություն ունեցող իրական պատկերը: Ուստի տնտեսական նորմատիվների այդ համակարգը կարող է կիրառվել միայն բանկերի գործունեության ոլորտում առանձին մտահոգիչ ազդակների բացահայտման համար:

Համաշխարհային բանկի և արժույթի միջազգային հիմնադրամի կողմից ստեղծված համատեղ խումբը ֆինանսական ոլորտի գնահատման ծրագրի (FSAP) շրջանակում ՀՀ ֆինանսական համակարգը գնահատել է 2012 թվականին, նշելով, որ այդ ոլորտի կարգավորման և վերահսկողության իրականացման ոլորտում կան էական բարելավումներ և առաջընթաց՝ 2005 թվականին իրականացված գնահատման համեմատությամբ: Մասնավորապես, համաձայն վերջին գնահատման, ՀՀ ֆինանսական համակարգը մոտ 93%-ով բավարարում է Բազելյան նոր սկզբունքներին (Բազել 3-ին)՝ «համապատասխանում է ամբողջությամբ» կամ «հիմնականում համապատասխանում է» մակարդակով⁵¹:

⁵⁰ Տե՛ս ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2007թ.-ի փետրվարի 9-ի «Բանկերի գործունեության կարգավորումը, բանկային գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվները» կանոնակարգ 2-րդ հաստատելու մասին» N 39-Ն որոշումը (գրանցված է ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 2007 թվականի մայիսի 2-ին, պետական գրանցման N 05007192): Փոփոխություններով և լրացումներով տարբերակը տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am

⁵¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015-2017 թվականների ռազմավարությունը», էջ 15-16, www.cba.am:

Միևնույն ժամանակ, «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015-2017 թվականների ռազմավարությունը» փաստաթղթում առանձնացված են մի շարք զարգացման խնդիրներ, որոնց շարքում կարող ենք նշել ֆինանսական կայունության աստիճանի բարձրացմանը միտված հետևյալ խնդիրները՝

➤ ֆինանսական կայունության ապահովմանն ուղղված համակարգի ձևավորումը, որը կապահովի ֆինանսական կայունությունը խոցող հավանական ռիսկերի գնահատման և ճգնաժամերի կառավարման արդյունավետ ընթացակարգերի առկայությունը,

➤ միջազգային լավագույն փորձին և սկզբունքներին համապատասխանող ֆինանսական համակարգի կարգավորման և վերահսկողության շարունակաբար զարգացող միջավայրի ձևավորումը, որը կապահովի ֆինանսական համակարգի ռիսկերի կառավարման (կայունության ապահովման) և ֆինանսական համակարգի զարգացման լավագույն համակցությունը,

➤ ֆինանսական համակարգի զարգացման միասնական փիլիսոփայության ներքո բարեփոխումների իրականացումը, որոնք, ֆինանսական միջնորդության աճին զուգընթաց, կապահովեն տարբեր ֆինանսական հաստատությունների, ֆինանսական շուկաների և ֆինանսական ենթակառուցվածքի համաչափ ու հավասարակշիռ զարգացումը,

➤ բանկային ոլորտի կարգավորման և վերահսկողության առաջադեմ ստանդարտների ներդրումը, մասնավորապես՝ բազելյան նոր սկզբունքների, ռիսկերի վրա հիմնված՝ ապագային միտված վերահսկողության, ինչպես նաև ֆինանսական կազմակերպությունների համախմբված վերահսկողության ներդրումը,

➤ ֆինանսական կազմակերպությունների հաշվետվողական համակարգի օպտիմալացման և բանկերից ստացվող տվյալների որակի, ինչպես նաև վերահսկողության մոտեցումների բարելավմանն ուղղված աշխատանքների իրականացումը⁵²:

Մի շարք մասնագետների կարծիքով բանկերի կողմից տրամադրվող հաշվետվությունների հավաստիության խնդիրը կարող է լուծվել գործարարության

⁵² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015-2017 թվականների ռազմավարությունը», էջ 16, www.cba.am:

միջազգային ստանդարտների և ՖՀՄՍ (ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտների) ներդրման, ինչպես նաև պարտադիր տնտեսական նորմատիվների թվի կրճատման ճանապարհով: Միևնույն ժամանակ, կենտրոնական բանկի կողմից ընդունվող նորմատիվային իրավական ակտերում, ինչպես նաև աուդիտորական ընկերությունների կողմից բանկերի հաշվետվությունների վերստուգման բնագավառում բարեփոխումներ իրականացնելու անհրաժեշտություն է առաջանում:

Նշված հիմնախնդրի լուծման ճանապարհին անհրաժեշտ է խստացված պահանջներ սահմանել առևտրային բանկերի ղեկավար անձնակազմի և գլխավոր հաշվապահների նկատմամբ, ինչպես նաև հաշվառման-գործառնական և ներքին հսկողության աշխատանքների իրականացման նկատմամբ: Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է հաշվարկվող ավանդական գործակիցները համալրել բանկերի գործունեության ընթացքում առաջացող նոր ռիսկերի համակարգված վերլուծության համապատասխան սխեմայով: Իր հերթին, այդպիսի նոր ռիսկերի բացահայտմանը պետք է նպաստի բանկային գործունեության բոլոր ուղղությունների համապարփակ մոնիտորինգի ներդրումն ու իրականացումը, ինչը հնարավոր է ապահովել ռիսկերի կարգավորիչ մշտադիտարկման միջոցով: Այն, իր հերթին, ներառում է հետևյալ ուղղությունները՝

- կապիտալի բավարարության մշտադիտարկումը,
- վարկային ռիսկերի (ներառյալ՝ ոչ ֆինանսական հատվածի (ձեռնարկությունների) և սպառողական վարկավորման ռիսկերի) մշտադիտարկումը,
- իրացվելիության ռիսկի մշտադիտարկումը,
- շուկայական ռիսկի մշտադիտարկումը:

Ռիսկերի մշտադիտարկումն իրականացվում է ամսական կտրվածքով և նպատակ ունի բացահայտել բանկերի գործունեության անբարենպաստ միտումները՝ դրանց առաջացման ամենավաղ փուլերում (ժամանակահատվածում):

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող բանկերի ռիսկայնության, բանկերի կապիտալի համարժեքության, ինչպես նաև ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված պարտադիր ցուցանիշներին բավարարելու մասին տեղեկատվությունը կարելի ստանալ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից հրապարակվող պարբերական

հաշվետվություններից, որոնք հրապարակվում են կիսամյակային կամ տարեկան կտրվածքով:

Պետք է նկատել, որ բանկային ոլորտում առկա ռիսկերի գնահատումն իրականացվում է հիմնականում գործակիցների հաշվարկմամբ՝ բանկերի կողմից տրամադրվող պաշտոնական տեղեկատվության հիման վրա: ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2013 թվականի ապրիլի 16-ի N 102-Ն որոշմամբ սահմանված կարգով բանկի ռիսկերի կառավարման համակարգն առնվազն ներառում է՝

1. ռիսկերի կառավարման ռազմավարությունը, որով սահմանվում են ռիսկերի կառավարման առումով բանկի ընդհանուր մոտեցումները/նպատակները: Ընդ որում, ռիսկերի կառավարման ռազմավարության մշակման ժամանակ առնվազն հաշվի են առնվում բանկի խորհրդի կողմից հաստատված գործարար ծրագիրն ու բանկի կողմից իրականացվող գործարար գործընթացները, ներառյալ բանկի կողմից պատվիրակված գործընթացները,

2. խորհրդի կողմից հաստատված բանկի ռիսկի ախորժակը, այսինքն՝ ռիսկերի այն մասը, որը բանկը կարող է և ցանկանում է ստանձնել՝ չխաթարելով իր ֆինանսական կայունությունը և բնականոն գործունեությունը,

3. առանձին ռիսկերի կառավարման քաղաքականությունները, որոնցով առնվազն սահմանվում են.

ա. բանկի գործունեությանը ներհատուկ խելամտորեն կանխատեսելի և էական ռիսկերը՝ ըստ տեսակների,

բ. ռիսկի յուրաքանչյուր տեսակի համար ռիսկի ընդունելի սահմանաչափերը, սահմանված սահմանաչափերից թույլատրելի շեղումների դեպքերն ու չափերը,

գ. ռիսկերի նվազեցմանն ուղղված մեխանիզմների կիրառումը (օրինակ՝ ապահովագրություն, հեջավորում և այլն),

4. առանձին ռիսկերի ճանաչման, գնահատման, զսպման, դրանց մոնիթորինգի և հաշվետվողականության գործընթացները և գործիքները (ներառյալ՝ մոդելները (կիրառելիության դեպքում)),

5. ռիսկերի կառավարման գործընթացում բանկի առանձին կազմակերպական միավորների, ինչպես նաև աշխատակիցների պարտականություններն ու լիազորությունները,

6. բանկի կապիտալի համարժեքության գնահատման ներքին գործընթացների քաղաքականությունը՝ համաձայն նույն որոշմամբ սահմանված կանոնակարգի 5-րդ գլխի⁵³:

Բանկի կողմից մշակված ռիսկերի գնահատման համակարգն ուղղված է առնվազն հետևյալ ռիսկերի գնահատմանը՝ վարկային ռիսկ, շուկայական ռիսկ, իրացվելիության ռիսկ, գործառնական ռիսկ, համբավի ռիսկ և ռազմավարական (բիզնես մոդելի) ռիսկ⁵⁴:

Մինչդեռ, նշված ռիսկերից բացի, առևտրային բանկերի գործունեության վրա իրենց ազդեցությունն են ունենում գործընկեր երկրների ռիսկը, իրավական կարգավորումների ռիսկը, որոնք ընդգրկված են միջազգայնորեն ընդունված՝ բանկերին բնորոշ ռիսկերի համակարգում, սակայն դեռևս չեն հաշվարկվում ՀՀ-ում ընդունված մեթոդաբանությամբ:

Բանկային ռիսկերի մշտադիտարկման համակարգի զարգացման (ընդլայնման), այդ համակարգի բարելավման, ինչպես նաև կառավարման համար կարևորագույն նշանակություն կարող է ունենալ այն տեղեկատվությունը, որը հավաքագրվում է վարկային տեղեկատվության միասնական համակարգում (վարկային պատմությունների բյուրոյում): Այդպիսի բյուրոների ստեղծման միջազգային փորձը վկայում է, որ հենց վարկային պատմությունների բյուրոն է բանկերին ապահովում հավանական վարկառուների մասին հավաստի տեղեկատվությամբ, ինչը թույլ է տալիս հստակորեն կանխատեսել վարկերի վերադարձելիությունը: Այս հանգամանքն, իր հերթին, նվազեցնում է վարկային ռիսկը հենց սկզբնական փուլում՝ վարկ տրամադրելու վերաբերյալ որոշումներ ընդունելու ժամանակ: Մյուս կողմից, վարկային պատմությունների բյուրոյում հաճախորդի մասին համապարփակ տեղեկատվության առկայությունը նվազեցնում է այդպիսի տեղեկատվությունը փնտրելու հետ կապված ծախսերը: Սա նպաստում է վարկային շուկայի ներսում տեղեկատվական դաշտի

⁵³ Տե՛ս ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2013թ.-ի ապրիլի 16-ի «Բանկերի ներքին հսկողության իրականացման նվազագույն պայմանները» կանոնակարգ 4-ը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհրդի 2008 թվականի մարտի 11-ի N 71-Ն որոշումը ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 102-Ն որոշումը (գրանցված է ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 2013 թվականի մայիսի 29-ին, պետական գրանցման N 05013209): Փոփոխություններով և լրացումներով տարբերակը տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

⁵⁴ Նույն տեղում, կետ 27:

համահարթեցմանը, փոքրացնում է տեղեկատվության անհամաչափությունը, իսկ վարկատուներին ստիպում է իր վարկային ռեսուրսների նկատմամբ մրցակցային գներ սահմանել: Եվ վերջապես, վարկային պատմությունների բյուրոյի գործունեությունը ներազդում է վարկառուների կարգապահության բարձրացման վրա, քանի որ իրական վտանգ գոյություն ունի, որ վարկային վատ պատմությունը թույլ չի տա միջոցներ ստանալ հավանական վարկատուներից:

Այսպիսով, հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության փոքր չափերը, նպատակահարմար է ստեղծել կենտրոնացված տեղեկատվական համակարգ, որը կներառի հետևյալ տեղեկատվությունը՝

- իրավաբանական անձանց և անհատ ձեռնարկատերերի վարկային ռիսկերի (ներառյալ՝ արտահաշվեկշռային պարտավորությունների),
- ֆիզիկական անձանց վարկային ռիսկերի,
- խնդրահարույց պարտքերի (ներառյալ՝ վարկերը ժամկետների խախտումներով մարելու) մասին,
- տարբեր ֆինանսական գործիքների գծով (պարտատոմսերի, մուրհակների և այլն) չմարված պարտավորությունների մասին,
- տնտեսավարող սուբյեկտների վարկանիշները, ինչպես նաև սեփականատերերի ու ղեկավարների ցուցանիշների համակարգերը:

3.2. Բանկային ոլորտում ճգնաժամային իրավիճակների վաղ

կանխարգելման համակարգի ստեղծման հիմնական ուղղությունները

Ներկայում միջազգային պրակտիկայում կիրառություն է ստացել բավականին լայն գործիքակազմ, որը թույլ է տալիս կանխարգելել լայնածավալ «վարկային աղետները» և ճգնաժամերը: Առավել տարածված գործիքներից է վաղ կանխարգելման համակարգը (այսուհետ՝ ՎԿՀ): Ժամանակակից տնտեսությունում ՎԿՀ առանձին մեթոդները կիրառվում են արժույթային ճգնաժամերի⁵⁵, բանկային⁵⁶ և կորպորատիվ սնանկությունների⁵⁷ կանխարգելման համար:

⁵⁵ Տե՛ս, մասնավորապես, Abiad A. “Early Warning systems: A survey and a regime switching approach”, IMF Working Paper, WP/03/32, February, 2003 և Candelon B., Dumitrescu E., Hurlin Chr. “Early Warning Systems : A Comparison of Currency Crises Forecasting Methods”, September 2009, www.fiw.ac.at:

Պետք է նշել, որ տնտեսագիտական գրականության մեջ օգտագործվում են ՎԿՀ կիրառական բնույթի բազմաթիվ սահմանումներ, սակայն այս հասկացության միասնական սահմանում, ինչպես և վաղ կանխարգելման իրականացման ունիվերսալ մեթոդներ գոյություն չունեն: Օրինակ, ռազմական հակամարտությունների նկատմամբ կիրառվում է հետևյալ սահմանումը՝ «Վաղ կանխարգելումը՝ միջոցառումների համակարգ է, որը կայանում է հակամարտության առաջացման վտանգի մասին իշխանության ներկայացուցիչներին ու այլ անձանց վաղօրոք տեղեկացնելու մեջ»⁵⁸: Շանհայում (Չինաստան) տեղի ունեցած գիտաժողովի ժամանակ առաջարկվել է վաղ կանխարգելման համակարգի հետևյալ սահմանումը, որի իմաստը կայանում է նրանում որ այդ համակարգն իրենից ներկայացնում է ռիսկերի մակարդակի հնարավոր աճը սկզբնական շրջանում բացահայտելուն և այդ ռիսկերը նվազեցնելուն ուղղված փոխկապակցված գործիքակազմերի ամբողջություն: Ըստ սահմանման. «Վաղ կանխարգելման համակարգը՝ սոցիալական գործընթաց է, որը ներառում է վնասների առաջացման հնարավորության մասին առավել ճշգրիտ տեղեկատվության ստեղծումը, ինչպես նաև այդպիսի տեղեկատվության փոխանցումը այն անձանց, ովքեր կարող են վտանգի ենթարկվել և անձանց, ովքեր պետք է ապահովեն վտանգներից պաշտպանությունը:»⁵⁹:

Պետք է հաշվի առնել նաև, որ ՎԿՀ մշակման (նախագծման) ժամանակ մեծ ուշադրություն է դարձվում ճգնաժամերի մշտադիտարկմանը և կանխատեսումներին, ինչպես նաև այնպիսի ցուցիչների (ինդիկատորների) կիրառմանը, որոնք թույլ են տալիս սկզբնական շրջանում բացահայտել ճգնաժամի առաջացման հավանականությունը և տեղեկացնել (ազդարարել) վտանգի հնարավորության մասին:

Այսպիսով, վաղ կանխարգելման համակարգի նպատակն է տեղեկատվության այնպիսի զանգվածի ստեղծումը, որը թույլ կտա գնահատել ընթացիկ իրավիճակը,

⁵⁶ Տե՛ս, մասնավորապես, Jagtiani J. A., Kolari J. W., Lemieux C. M., Shin G. H. “The Determinants and Early Detection of Inadequate Capitalization of US Commercial Banks”, 2002 և Jagtiani J. A., Kolari J. W., Lemieux C. M., Shin G. H. “Predicting Inadequate Capitalization: Early Warning System for Bank Supervisions. – Federal Reserve Bank of Chicago – September, 2000. – 35 p.:

⁵⁷ Տե՛ս, մասնավորապես, Risk Early Warning System: Practical Ways to Embed Risk Management. Deloitte & Touche, 2003. Website: www.deloitte.co.uk.

⁵⁸ Dorn W. Early Warning: an introduction. Research at Royal Military College of Canada, 2002. www.rmc.ca/academic/gradrech/dorn26e.html

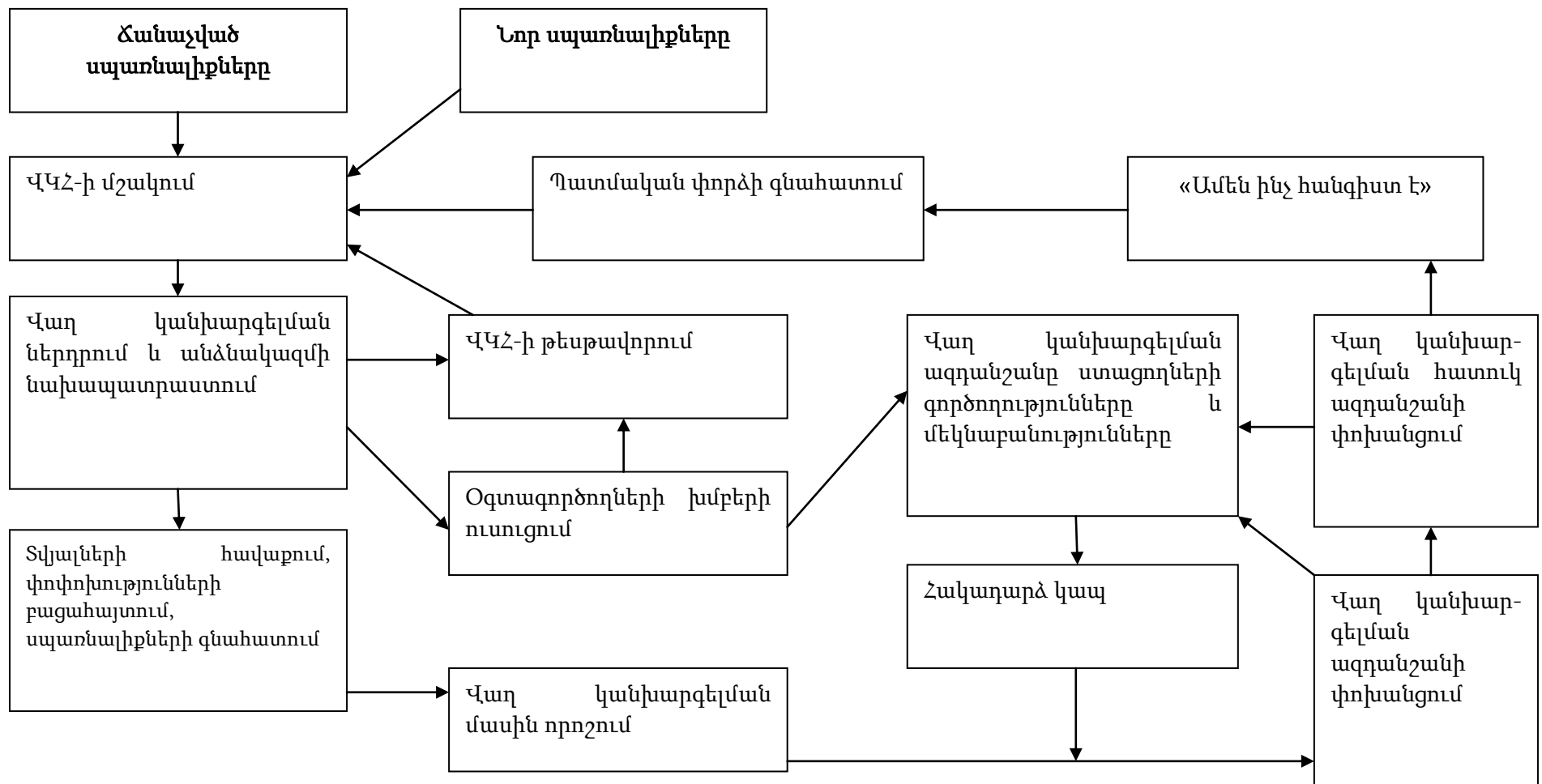
⁵⁹ Early Warning: Do’s and Don’ts. Report of Workshop. October, 20-23, 2003, Shanghai, China. www.esig.ucar.edu/warning

կանխորոշել դրա զարգացումը և չեզոքացնել ճգնաժամային իրավիճակի զարգացման հնարավոր հետևանքները:

Ելնելով վերը նշված նպատակից, կարող ենք սահմանել, որ վաղ կանխարգելման համակարգը՝ ֆինանսա-վարկային ոլորտում իրավիճակի զարգացման մասին տեղեկատվության հավաքագրման, մշակման և վերլուծության մեթոդների ու կիրառման մեխանիզմների ամբողջությունն է, և բացասական գործոնների առաջացման մասին նախօրոք զգուշացումը՝ կանխարգելիչ միջոցներ ձեռնարկելու և ճգնաժամային իրավիճակի զարգացման հնարավոր հետևանքները չեզոքացնելու նպատակով⁶⁰:

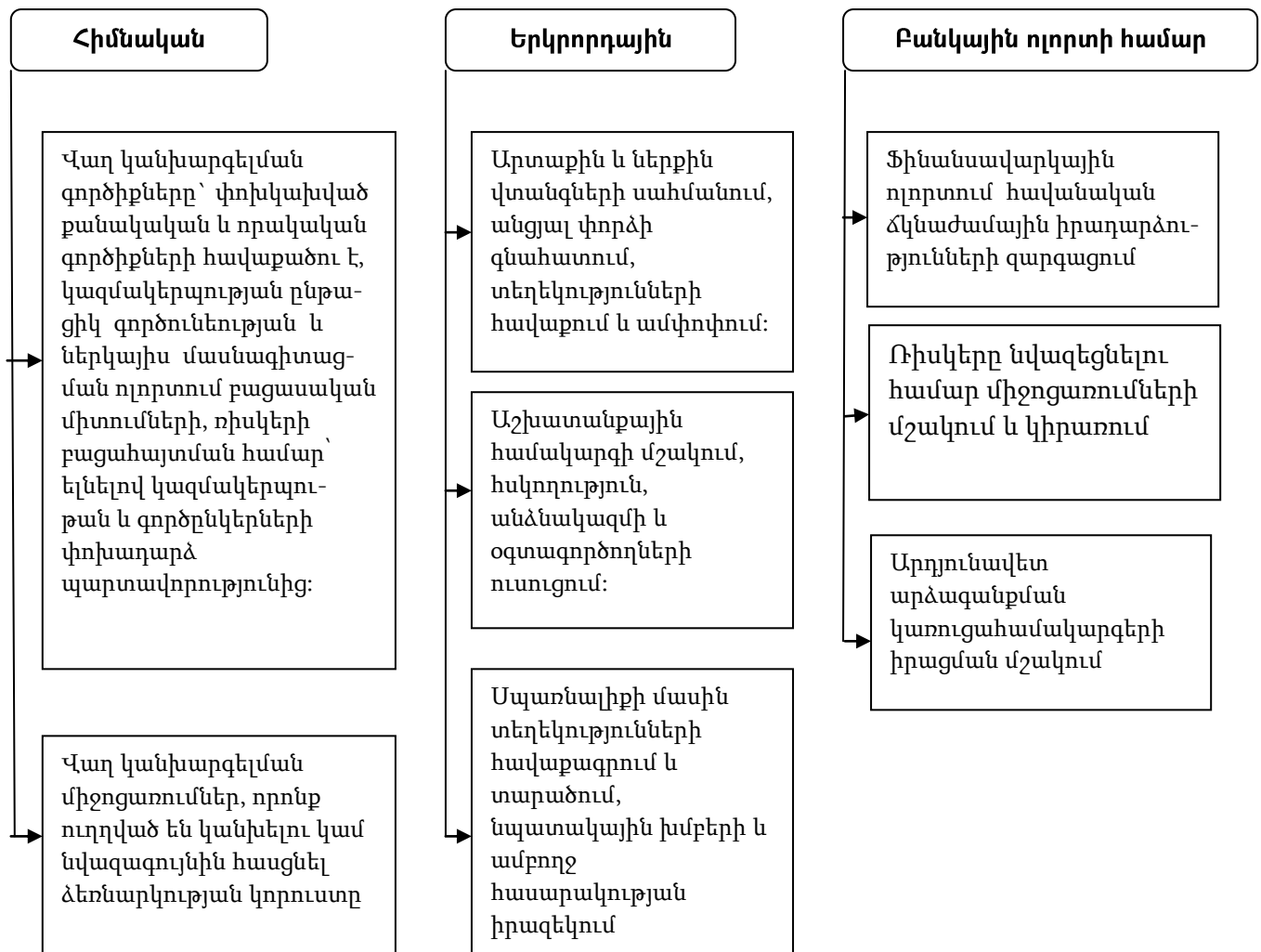
ՎԿՀ համաշխարհային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է կապի մասնագիտացված այնպիսի համակարգերի լայնորեն կիրառման մասին, որոնք թույլ են տալիս հստակորեն և բավականին կարճ ժամկետներում նախազգուշացնել ճգնաժամային իրավիճակի մասին ռիսկի խմբի մեջ մտնող իրավաբանական և ֆիզիկական անձաց ու պատասխանատու մարմիններին: Դեռևս 1980 թվականին Հարոլդ Ֆոստերը ներկայացրեց վաղ կանխարգելման իդեալականացված համակարգը (գծանկար 3.1): Հարկ ենք համարում առանձնացնել վաղ կանխարգելման համակարգի հիմնական տարրերը (գծանկար 3.2), որոնց շարքում են՝ հիմնականները, երկրորդայինները և բանկային ոլորտի համար նախատեսված լրացուցիչ տարրերը:

⁶⁰ Овчинникова Н.Э. “Устойчивость банковской системы России: итоги кризисов и возможность адаптации к внешним воздействиям”, Монография, Орёл: Издатель Александр Воробьев, 2013г.

Գծանկար 3.1. Ճգնաժամների վաղ կանխարգելման համակարգի ընդհանուր կառուցվածքը⁶¹

⁶¹ Foster H.D. "Disaster Planning: The Preservation of Life and Property", New York: Springer Verlag Publishing, 1980, p. 67.

Գծանկար 3.2. Ճգնաժամերի վաղ կանխարգելման համակարգի հիմնական տարրերը⁶²

Բանկային ոլորտում գործող կազմակերպությունների (այդ կազմակերպությունների ամբողջությունն, ինչպես ընդունված է, անվանենք «բանկեր»⁶³) ֆինանսական ցուցանիշների քանակական գնահատման մեթոդների

⁶² Овчинникова Н.Э. “Проектирование устойчивого функционирования кредитной организации в рамках концепции адаптивности”, Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. Выпуск 24/1. N 19 (138), 2012г., с. 98-103.

⁶³ ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի նոյեմբերի 6-ին ընդունված «Բանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի (ՀՕ-262) հոդված 1-ում, օրինակ, կիրառվում է հետևյալ սահմանումը. «Սույն օրենքով սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործող բանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների (այսուհետ՝ բանկեր, եթե «բանկեր» բառի օգտագործման կոնկրետ դեպքից չի բխում, որ խոսքը միայն բանկերի մասին է) անվճարունակության և սնանկության հասկացություններն ու հատկանիշները, ...»:

www.arlis.am

հիմքում դրված է տարբեր ցուցիչների (ինդիկատորների) հաշվարկումը, ինչպես նաև այդ ցուցիչների զարգացման միտումների դիտարկումը, առանձին բանկերի ցուցանիշների համեմատությունը նույն խմբի մեջ մտնող (կամ համապատասխան խմբի) կազմակերպությունների միջինացված ցուցանիշների հետ: Վաղ կանխարգելման առանձին վիճակագրական մոդելները նախատեսված են որոշակի ժամանակահատվածում բանկային ոլորտում հիմնախնդիրների առաջացման հավանականության գնահատման, մյուսները՝ բանկերի իրացվելիության ցուցանիշի նվազման կամ կորստի կանխատեսման համար:

Այդպիսի մոդելների համար մուտքային ցուցանիշներ են հանդիսանում բանկային ոլորտի զարգացման սահմանված ցուցանիշները (հիմնականում՝ երկրների կենտրոնական բանկերի կողմից որոշվող) և առանձին բանկի ցուցանիշները, որոնց գնահատումը կարելի է իրականացնել հուսալիության բարձր աստիճանով: Գոյություն ունեցող մոդելներում գործնականում հաշվի չեն առնվում կողմնակի ցուցանիշները, որոնցից են՝ կառավարման որակը, ռիսկերի գնահատումը, ներքին վերահսկողությունը, մրցունակությունը, ինչպես նաև արտաքին գործոնների ազդեցությունը: Այդ պատճառով էլ գոյություն ունեցող համակարգերը կարողանում են միայն ազդակներ հաղորդել ճգնաժամային իրավիճակի առաջացման հնարավորության մասին, և ոչ մի ձևով ցույց չեն տալիս, թե որքանով կենսունակ, կայուն կլինի ամբողջ բանկային ոլորտը կամ առանձին բանկը արտաքին պայմանների փոփոխություններից հետո:

Գոյություն ունեցող ՎԿՀ վիճակագրական մոդելները, որոնք լայնորեն կիրառվում են վերահսկողություն իրականացնող մարմինների կողմից, բանկերի՝ բարձր ռիսկի խմբի մեջ ընդգրկվելու հավանականության կամ սնանկության կանխատեսման համար օգտագործում են մաթեմատիկական գործիքները: Մասնագիտական գրականության մեջ ներկայացված են բանկային ոլորտում հիմնախնդիրների առաջացման վաղ կանխարգելման վիճակագրական մոդելների բնութագրական կողմերը⁶⁴:

⁶⁴ Տե՛ս, օրինակ, Ковалев В.В. “Проблемы предупреждения кризисов на финансовом рынке”, М., Финансы и статистика, 2008. С. 92-94.

Աղյուսակ 3.1-ում ներկայացված են ՀՀ բանկային ոլորտում ճգնաժամերի կանխարգելման մեթոդները, ինստիտուտները և միջոցառումները:

Աղյուսակ 3.1

Բանկային ոլորտում ճգնաժամերի կանխարգելման մեթոդները, ինստիտուտները և միջոցառումները⁶⁵

Մեթոդներ	Ինստիտուտներ և միջոցառումներ	
Տեղեկատվության տարածում	ՀՀ կենտրոնական բանկ, ՀՀ ֆինանսների նախարարություն, ՀՀ ԱՎԾ, վարկանիշային գործակալություններ	Վիճակագրական տվյալներ, կանոնավոր ակնարկներ, վարկանիշներ
Հսկողություն	ՀՀ ԿԲ – առևտրային բանկեր ՀՀ ֆինանսների նախարարություն - ապահովագրական ընկերություններ, կենսաթոշակային հիմնադրամներ ՀՀ ԿԲ - ֆինանսական շուկայի որակավորված մասնակիցներ	
Ստանդարտներ և օրենսգրքեր	Վարկային պատմությունների մասին տվյալների բազա, իրականացվող մշտադիտարկումների և սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները (առկայության դեպքում)	
Տեղեկատվական վերլուծություն	Միջազգային կազմակերպությունների՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի, Համաշխարհային բանկի, ՄԱԿ-ի և այլ տվյալներ, գիտական և այլ հրապարակումներ	
Վարկանիշներ, համաթվեր	Միջազգային վարկանիշային գործակալությունների վարկանիշներ, այլ վարկանիշներ, ցուցանիշներ, ներբանկային գնահատման արդյունքներ: Միջբանկային գնահատականներ, Բորսայական համաթվեր և արտաքին դիտորդ կազմակերպությունների՝ DESIX, Damocles, Transparensy Int. և այլ գնահատականներ	
Ռիսկերի վերլուծություն և վաղ կանխարգելման համակարգ (ՎԿՀ)	ՀՀ ռիսկերի վերլուծություն FSAP (ԱՄԿ), ՀՀ ԿԲ-ի կողմից իրականացվող ռիսկերի վերլուծություն, թեստավորում, սցենարային վերլուծություն, բանկերի անվճարունակություն ՎԿՀ-ներ և այլ հետազոտություններ	

Ամփոփելով վերը շարադրվածը կարող ենք առանձնացնել բանկային համակարգում ճգնաժամային իրավիճակների ՎԿՀ ստեղծման համար հետևյալ առանցքային պահանջները.

1. Անհրաժեշտ է որոշել, թե ճգնաժամային իրավիճակի որ փուլում է կիրառվելու վաղ կանխարգելման համակարգը. ճգնաժամի նախադրյալների առաջացման ժամանակահատվածում, ճգնաժամի առաջին նշանների, ճգնաժամի գագաթնակետի,

⁶⁵ Կազմված է հեղինակի կողմից՝ Ковалев В.В. “Проблемы предупреждения кризисов на финансовом рынке”, М., Финансы и статистика, 2008, էջ 137-ի հիման վրա:

թե ճգնաժամի հետևանքով առաջացած դժվարությունների հաղթահարման ժամանակահատվածում.

2. Հավանական ճգնաժամի տեսակի որոշումը վաղ կանխարգելման համակարգի ստեղծման հիմքն է հանդիսանում, ինչպես նաև ստեղծում է այդպիսի համակարգի նկատմամբ պահանջարկը: Ընդ որում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել ֆինանսական շուկայի հիմնական հատվածների փոխկապվածությունը: Այդ պատճառով էլ ՎԿՀ-ն պետք է կարողանա ճգնաժամի առաջին նախանշաններից ելնելով որոշել, թե ինչ տեսակի ճգնաժամ է առաջանում և հնարավորին չափ կանխատեսել ճգնաժամի բնույթը (համակարգային, թե տեղական նշանակության):

3. ՎԿՀ նպատակային թիրախը բանկային համակարգի կայուն գործունեության ապահովումն ու խթանումն է, ինչպես նաև փոփոխված արտաքին պայմաններին այդ համակարգի ադապտացման հնարավորության գնահատումը: ՎԿՀ-ն իր գործիքակազմում պետք է ունենա ճգնաժամային իրավիճակների կանխարգելման միջոցներ, որոնք կիրառելի են, հատկապես, ճգնաժամի առաջացման սկզբնական փուլերում:

4. Աստիճանակարգի սկզբունքը նշանակում է, որ վաղ կանխարգելման համակարգը ընդհանուր է՝ ավելի բարձր կանգնած համակարգի մաս, ուստի և ՎԿՀ նպատակներն ու խնդիրները պետք է ենթարկվեն հիմնական համակարգի նպատակներին ու խնդիրներին: Եթե հնարավորություն է առաջանում կիրառել ճգնաժամային իրավիճակի կանխարգելման համակարգի մի քանի տարբերակներ, ապա պետք է ընտրվի այն տարբերակը, որի հիմքում դրված են երկրի կայուն զարգացման նպատակները:

Հաշվի առնելով վերը շարադրվածը, համակարգային մոտեցումը պահանջում է, որպեսզի ճգնաժամի կանխարգելման համակարգը ձևավորվի որպես բանկային ոլորտի, կոնկրետ տարածաշրջանի և երկրի զարգացման ռազմավարական ծրագրի մաս: Այս պարագայում հնարավոր է որոշակի ձևով սահմանել ՎԿՀ խնդիրները, առաջնայնությունները և տեղը սոցիալ-տնտեսական կայուն զարգացման նպատակով իրականացվող պետական և կորպորատիվ կառավարման համակարգում⁶⁶: Իսկ այն

⁶⁶ Овчинникова О.П., Дынников Е.А., Овчинникова Н.Э. “Совершенствование механизма регулирования устойчивости банковской системы”, Финансы и кредит, N 17, 2011г., с.8-15.

դեպքում երբ արտաքին ազդեցության ներքո համակարգային ճգնաժամի առաջացման վտանգ է սպառնում, ապա ՎԿՀ-ը պետք է երկրում վարվող սոցիալ-տնտեսական պետական քաղաքականության մեջ ճշգրտումներ մտցնելու հնարավորություն ունենա:

ՎԿՀ հիմնական խնդիրն է՝ կորուստների առաջացման դեպքում՝ դրանց վերացումը և չափերի նվազեցումը, ճգնաժամի զարգացման յուրաքանչյուր փուլում (ճգնաժամի սաղմնավորումից մինչև դրա զարգացումը) դիտարկման, վերլուծության և կանխարգելման արդյունքում բացասական գործոնների առաջացման մասին տրամադրված տեղեկատվության հիման վրա ճգնաժամի հետևանքների վերացումը և բանկային համակարգի ներդաշնակ գործունեության ապահովմանը նպաստող միջոցառումների իրականացումը⁶⁷:

Վերը նշված սահմանումից կարող ենք առանձնացնել ճգնաժամերի կանխարգելման համակարգի հետևյալ հիմնական գործառույթները՝

1) նախազգուշացնող, որը ներառում է սպառնալիքների և ռիսկերի որոշումը, տվյալների հավաքագրումն ու վերլուծությունը, արտաքին և ներքին սպառնալիքների գնահատումը, հետահայաց վերլուծությունը,

2) նախապատրաստական, որի ընթացքում համակարգը նախապատրաստվում է աշխատանքի համար, իրականացվում են ստուգումները, անձնակազմի և օգտատերերի ուսուցումը,

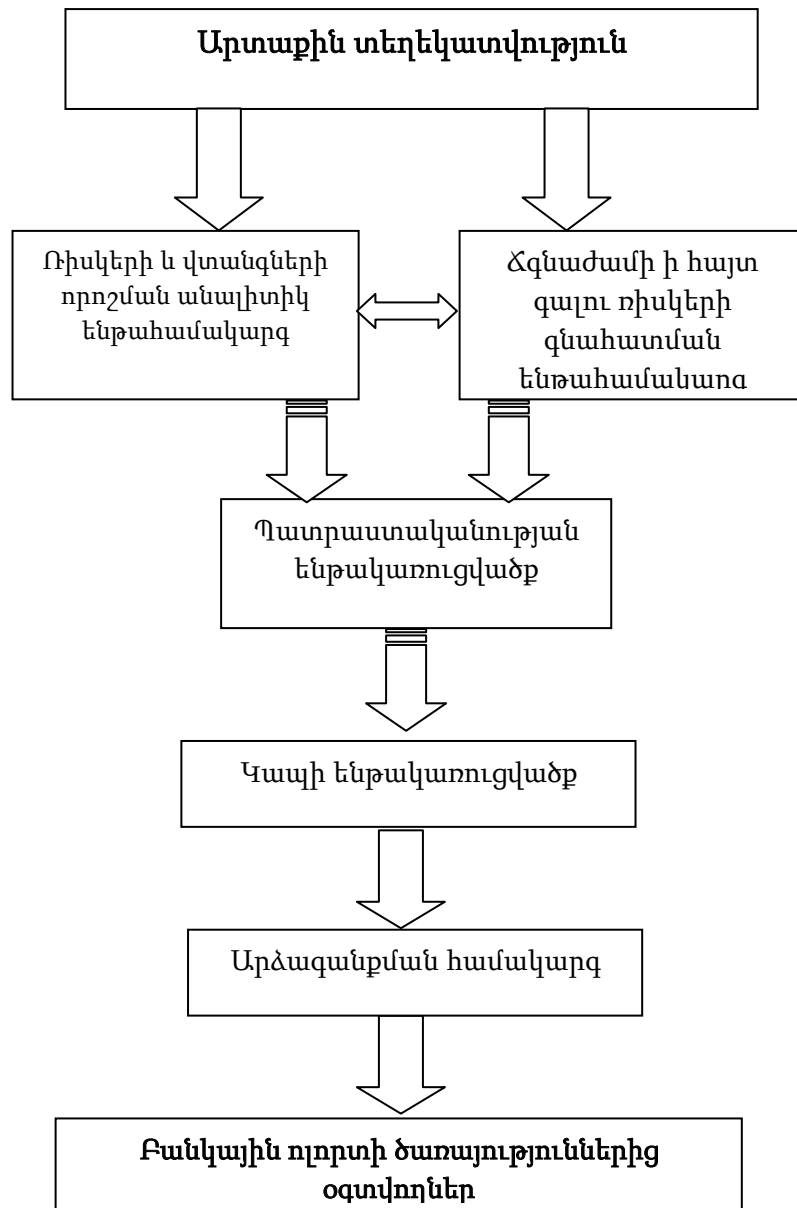
3) կանխատեսական-վերլուծական, որը ներառում է ռիսկերի կանխատեսումը, ինչպես նաև ռիսկի և հնարավոր կորուստների գնահատումը,

4) պատրաստվածության ապահովման, որը ներառում է ռիսկերը բացառող կամ նվազեցնող միջոցառումների մշակումն ու կիրառումը, ինչպես նաև արդյունավետ հակազդման գործիքակազմի ստեղծումը,

5) տեղեկատվական, որն իր մեջ ընդգրկում է նպատակային խմբերի (բանկերի, վարկային կազմակերպությունների) և ամբողջ բանկային համակարգի համար սպառնալիքների մասին տեղեկատվության ձևակերպումն ու տարածումը, ինչպես նաև ճգնաժամի մասին նախազգուշացնող ազդակները ստանալուց հետո այդ կազմակերպությունների վարքագծի գնահատումը:

⁶⁷ Овчинникова О.П., Овчинникова Н.Э. Угрозы стабильности глобальной финансовой системы и направления их нейтрализации //Финансы и кредит. – 2012. – №11, с. 6-9.

Այսպիսով, բանկային ոլորտում ճգնաժամային իրավիճակների վաղ կանխարգելման համակարգը պետք է ունենա գծանկար 3.3-ի վրա ներկայացված տեսքը և ներառի մի շարք ենթահամակարգեր՝

Գծանկար 3.3. Բանկային ոլորտում ճգնաժամների վաղ կանխարգելման համակարգը⁶⁸

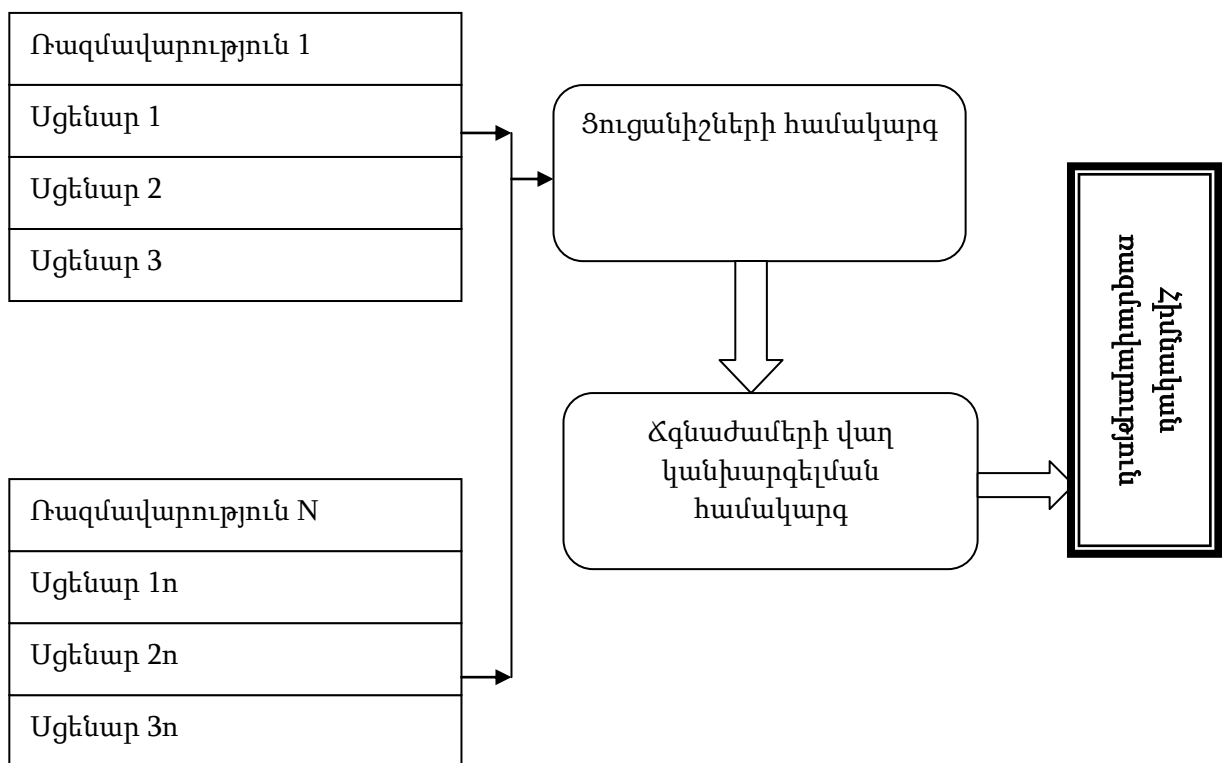
- ճգնաժամների առաջացման ռիսկերի գնահատման,
- ռիսկերի և սպառնալիքների վերլուծության,
- պատրաստվածության ենթահամակարգը, որը մշակում է սպառնալիքներին հակազդման ռազմավարությունն ու մարտավարությունը,

⁶⁸ Կազմվել է հեղինակի կողմից:

- կապի, որը տեղեկացնում է ճգնաժամի առաջացման և դրա հնարավոր զարգացման մասին,
- արձագանքման, որն իրականացնում է ճգնաժամի չեզոքացման կոնկրետ գործողությունները:

Պետք է նշել նաև, որ վերը նշված ձևով ներկայացվում է վաղ կանխարգելման համակարգի մեթոդական հիմքը, ինչ վերաբերում է այդպիսի համակարգի հաջողված կամ անհաջող լինելու գնահատմանը, ապա այն պետք է գնահատվի, ելնելով ոչ միայն ճգնաժամերի այն քանակից, որից ստացվել է խուսափել, այլ նաև հաշվի առնելով ժամանակին ընդունված որոշումների արդյունավետությունը:

Գծանկար 3.4-ում ներկայացված է ճգնաժամերի վաղ կանխարգելման համակարգի տեղը ՀՀ բանկային ոլորտի կայուն զարգացման ռազմավարական պլանավորման համակարգում:

Գծանկար 3.4. Ճգնաժամերի ՎԿՀ-ի տեղը բանկային ոլորտի կայուն զարգացման ռազմավարական պլանավորման մեջ⁶⁹

⁶⁹ Կազմվել է հեղինակի կողմից:

Բանկային ոլորտի համար վտանգների առաջացման դեպքում ՎԿՀ օգնությամբ վերլուծվում է բազիսային և մյուս հնարավոր սցենարների կիրառումը, և հնարավորություն է ստեղծվում կիրառել բանկային համակարգի կայունությանը նպաստող միջոցառումների ամբողջությունը:

Այսպիսով, բանկային ոլորտում ճգնաժամային իրավիճակների վաղ կանխարգելման համակարգի ստեղծումը և դրա ձևավորման հիմնական ուղղությունների մշակումը այն գործիքներն են, որոնք հնարավորություն են տալիս ախտորոշել նախաճգնաժամային իրավիճակն ու համապատասխան հանձնարարականներ մշակել առաջնային ռիսկերը հայտնաբերելու և չեզոքացնելու, կամ դրանց ազդեցությունը նվազագույնի հասցնելու համար՝ դրանով իսկ ապահովելով բանկային ոլորտի կայուն զարգացումը:

3.3. Առևտրային կազմակերպության (բանկի) գործունեության դիվերսիֆիկացումը որպես կայունության ապահովման միջոց

Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացման և ինտեգրման գործընթացը բանկային համակարգի զարգացման առջև մի շարք սպառնալիքներ է առաջացնում, մասնավորապես՝ պահանջում և պարտադրում է վարել արագ փոփոխվող արտաքին պայմաններին հարմարվողական քաղաքականություն: Օրինակ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները (այսուհետ՝ ՏՏ) հարյուրավոր անգամներով ավելացրել են տեղեկատվության փոխանցման արագությունը, թույլ են տալիս կարճ ժամանակահատվածքում (վայրկյանների ընթացքում) ուսումնասիրել, մշակել և փոխանցել տեղեկությունները աշխարհի մի ծայրից մյուսը «իրական ժամանակի ընթացակարգով»՝ նվազագույնի հասցնելով այդ ծառայությունների մատուցման գները:

Ժամանակակից ֆինանսական շուկան այդ շուկայի մասնակիցների, այդ թվում՝ բանկային ոլորտի համար մի շարք հնարավորություններ և միաժամանակ սպառնալիքներ է ստեղծում⁷⁰, որոնցից հարկ ենք համարում առանձնացնել՝

1. Բարձր միջազգային ստանդարտներ՝ օպտիմալ գներ: Բանկային գործի ներկայիս զարգացման պայմաններում պահանջվում է բանկերի կողմից

⁷⁰ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս, Дериг Х-У. «Универсальный банк – банк будущего: Финансовая стратегия на рубеже века». Пер. с нем., М.: Международные отношения, 1999, с. 86.

բավականաչափ բարձր ստանդարտների ապահովում՝ ինչպես մատուցվող ծառայությունների գծով, շուկայական դիրքի տեսանկյունից, բանկային ապրանքն առաջարկելու, նորարարությունների, այնպես էլ տեղեկատվական գուծունեության ոլորտում և հաշվետվողականության մեջ: ՏՏ կիրառման շնորհիվ հնարավոր է դառնում տեղեկատվության մշակումն ու փոխանցումն իրականացնել առցանց և նվազագույն ծախսերով, ինչի պատճառով բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) մատակարարման (մատուցման) գները նվազում են:

Այդ գործընթացը նկատելի է աշխատավարձի քարտերի տրամադրման և օգտագործման օրինակով: Եթե 10 տարի առաջ գործատու հանդիսացող բանկի հաճախորդն այդպիսի ծառայության համար վճարում էր զգալի գումար (ընդհուպ մինչև աշխատավարձի մեծության մի քանի տոկոս), ապա ներկայում բանկերի մեծ մասը ոչ միայն ընդհանրապես վերացրել է աշխատավարձի քարտերի տրամադրման և սպասարկման համար գանձվող գումարները, այլ նաև բանկի հաճախորդներին տրամադրում է մի շարք լրացուցիչ ծառայություններ, ներառյալ՝ կորպորատիվ հաճախորդներին տրամադրվող արտոնությունները:

2. Դիվերսիֆիկացման բարձր աստիճան՝ նորարարությունների բարձր տեմպեր: Ժամանակակից բանկերը համակարգչային տեխնոլոգիաների շնորհիվ ծանոթանում են նոր շուկայում տեղի ունեցող զարգացումներին, կապիտալի հոսքերին, նոր բանկային ապրանքներին (պրոդուկտներին, ծառայություններին), ինչպես նաև մրցակիցների վարքագծին: Ավելին, գրեթե բոլոր խոշոր ընկերություններում, վարկային կազմակերպություններում ու բանկերում ձևավորված են վերլուծական ստորաբաժանումներ, որոնց գործառույթների մեջ է մտնում վարկային շուկա «դուրս բերվող» նոր ապրանքների (պրոդուկտների) ու ծառայությունների մասին ղեկավար անձնակազմին տեղեկատվության տրամադրումը:

Խոսելով բանկային նորարարությունների մասին պետք է նշել, որ զարգացած շուկայական տնտեսությամբ երկրներում արժեթղթերի շուկայի զարգացվածության պատճառով ժամանակակից բանկային հատվածում «նորարարություն» եզրը նեղ նշանակություն ունի և վերաբերում է ներդրումային գործիքների կիրառմանը: Ֆինանսական նորարարությունների անվանման տակ թողարկված հիփոթեքային պարտատոմսերի ցածր իրացվելիությունը և ոչ հուսալիությունը, որոնք թողարկվել են

հապավումներով կամ լրացուցիչ ծառայություններով, կապված էր հիփոթեքային բանկերի 2007-2008 թվականների ճգնաժամի հետ:

Ֆինանսական հատվածում ֆինանսական նորարարություն է այն գործիքը, որն առաջանում և կիրառվում է որպես ֆինանսավորման նոր մեթոդների, վճարային նոր համակարգերի, գործառնությունների տեսակների ու ֆինանսական գործիքների, ինչպես նաև տեխնիկական հնարքների արդյունք, որը նպաստում է բանկերի աշխատանքի արդյունավետության բարձրացմանը, այսինքն՝ արագացնում է ֆինանսական հոսքերի շարժը, կատարելագործում նախատեսված ծախսերի ֆինանսավորումը, նպաստում ծախսերի և ռիսկերի նվազեցմանը, բարելավում ֆինանսական գործարքների որակը, ինչպես նաև նպաստում գործարարության արդյունավետության բարձրացմանը:

Ամփոփելով, «բանկային նորարարություն» հասկացության բովանդակության հարցի քննարկումը, այն կարող ենք բնութագրել որպես նոր բանկային տեխնոլոգիա, կամ ապրանք (պրոդուկտ) կամ ծառայություն, որը, արտաքին գործոնների արագ փոփոխման պայմաններում, նպատակաուղղված է բանկի հաճախորդների պահանջմունքների բավարարմանը, ինչպես նաև նպաստում է դրանց մրցունակության բարձրացմանը՝ այդպիսի տեխնոլոգիայի ստեղծման և օգտագործման նվազագույն ծախսերով: Բանկային նորարարությունների համակարգը ներկայացված է գծանկար 3.5-ում:

Հաշվի առնելով վերը բերված հանգամանքները, առևտրային բանկերը պետք է հնարավորին չափ դիվերսիֆիկացնեն իրենց գործունեությունը, նորարարությունների կիրառման տեսանկյունից ընկալունակ լինեն և ինքնուրույն ստեղծեն, առաջարկեն նոր բանկային ապրանքներ (պրոդուկտներ) ու ծառայություններ, ինչպես նաև մշակեն և կիրառեն դրանց տեղադրման ձևերը:

3. Ռիսկերի կառավարման մասնագիտացված համակարգ: Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացումը և տնտեսական ինտեգրումը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, ֆինանսական նորարարությունները և բանկային պորտֆելի ժամանակակից կառավարման պրակտիկան կարճ ժամանակահատվածում ռիսկերի կառավարման և օպտիմալացման կառավարման գործառույթները դասեցին այնպիսի

գործառույթների շարքին, որոնք բավականին բարդ են իրականացման տեսանկյունից և պահանջում են բարձր մասնագիտացում:

Գծանկար 3.5. Բանկային նորարարությունների համակարգը ⁷¹

⁷¹ Курманова Л.Р. "Теория и методология институционального рынка банковских услуг" / Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора экономических наук, Йошкар-Ола, 2009, с. 29.

Բանկային ռիսկերը բաշխվում, գնահատվում, միաձուլվում և միաձուլվում են նոր, ավելի բարդ կառուցվածքներում: Ռիսկերի գնահատման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի դրանք կենտրոնանան այն տեղում, որտեղ կարող են գնահատվել, փոխանցվել, վերահսկվել, և ամենակարևորը՝ որտեղ այդ ռիսկերը թույլատրելի են:

4. Կապիտալի ռացիոնալ տեղաբաշխում: Բանկային ոլորտի զարգացման ժամանակակից միտումները պահանջում են կապիտալի տեղաբաշխման նոր մոտեցումների կիրառում, ինչպես նաև ռիսկերի, ներառյալ՝ քաղաքական ռիսկերի հստակ (կոշտ) գնահատում: Ընդ որում, քաղաքական ռիսկերի գնահատումը շատ կարևոր է այն տարածաշրջանների և երկրների համար, որտեղ տեղի ունեցող քաղաքական զարգացումներն անկանխատեսելի են կամ անկայուն: Բացի այդ, 2008 թվականի համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ցույց տվեց, որ ռեսուրսների չկշռադատված տեղաբաշխումը կարող է բավականին լուրջ ֆինանսական հետևանքներ ունենալ ոչ միայն առանձին բանկերի գործունեության կամ բանկի, այլ նաև ամբողջ բանկային ոլորտների համար, այն էլ՝ համընդհանուր մասշտաբով և այդտեղից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով:

Արդիական բանկային ոլորտի վերը թվարկված հնարավորությունները «ծանրաբեռնված են» մի շարք սպառնալիքներով, որոնցից հիմնականներն են՝

1. Նախկինում չբացահայտված (կամ չուսումնասիրված) գործոնների առկայությունը, որոնք ազդեցություն են ունենում բանկային ոլորտի կայունության վրա:

Գոյություն ունեն ազգային և վերազգային պատճառա-հետևանքային կապեր, որոնք նշանակալի ազդեցություն են ունենում բանկային ոլորտի կայունության վրա, դրանցից են՝ միջազգային մասշտաբով սոցիալ-քաղաքական իրադարձությունները, բնական աղետները, սոցիալական ցանցերի զարգացումը (սփռումը), զանգվածային լրատվական միջոցների գործունեությունը բանկային ոլորտի վերաբերյալ տրված գնահատականների և կանխատեսումների ոլորտում, որոնք անմիջական ազդեցություն են ունենում մարդկանց վարքագծի վրա, ժողովրդագրական ալիքները և այլն:

Վերը նշված բոլոր գործոնները ակնթարթային արագությամբ են անդրադառնում բանկային ոլորտի կայունության վրա: Օրինակ, պարոն Զ.Սորոսի անզգույշ հայտարարությունն առաջացրեց 1997-1998 թվականների ճգնաժամը: Իսկ 21-րդ դարում տեղի ունեցող սոցիալական ցանցերի զարգացումը և ազդեցությունը

մարդկանց վրա հեշտությամբ կարող է ոչ միայն զանգվածային բողոքների ակցիայի պատճառ հանդիսանալ, այլ նաև բանկային խուճապի ալիք առաջացնել:

2. Ընտրության բազմազանությունը: Բանկային ծառայությունների յուրաքանչյուր սպառողին, լինի դա ընկերություն կամ մասնավոր անձ, ինտերնետային ցանցում առաջարկվում է վարկային կազմակերպությունների և բանկային ծառայությունների լայն ընտրություն՝ աշխարհի բոլոր մասերում: Սպառողին մնում է միայն ընտրություն կատարել: Բացի այդ, սպառողը կարող է բանկային ծառայությունից օգտվել առանց տնից, գրասենյակից դուրս գալու:

3. Շղթայական գործընթացի արագացումը: Առավել արդիական տեղեկատվությունը (օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ, դրական կամ բացասական) անհապաղ կարող է հանգեցնել սոցիալ-հոգեբանական շղթայական հետևանքների՝ դրանց բնորոշ հետագա զարգացումներով, որոնք արտահայտվում են «կարճ միացման» և անկայունության տեսքով:

Այսպես, որևէ կոնկրետ բանկի մասին ինտերնետ ցանցում տեղադրված բացասական տեղեկատվությունը կարող է բերել ավանդների նվազմանը, քաղաքացիների զգալի մասը կարող է հետ վերցնել իր ավանդները, որի արդյունքում բանկի ֆինանսական կայունությունը կնվազի:

4. Ռիսկերի ավելացում: Շուկայի գլոբալացման և տնտեսական ինտեգրման միաժամանակ բանկային գործիքների լայն կազմի օգտագործման պայմաններում ավելանում է չարաշահումների հնարավորությունը: Ապագայում ռիսկերի ավելացման կամ այլ պարտավորություններ ստանձնելու հավանականությունը կարող է ակնթարթային օգուտներ ապահովել: Բնականաբար, ոչ կիրառելի կդառնա ոչ թե բանկային գործիքակազմը, այլ այն անձինք, ովքեր օգտագործում են այդ գործիքակազմը:

Ռիսկերի նվազեցումը հնարավոր է իրականացնել հետևյալ քայլերի շնորհիվ՝

- կապիտալի նկատմամբ միասնական պահանջների սահմանում,
- կազմակերպված պաշտոնական շուկաների ստեղծում, որտեղ գործում են հստակ սահմանված և հրապարակային կանոններ,
- ֆինանսական շուկաների հասանելիության օբյեկտիվ սահմանափակումների կիրառում:

Անհրաժեշտ է նաև բարձրացնել ներքին կանոնների, ներքին վերահսկողության դերը, իսկ որոշակի՝ սկզբունքային դեպքերում խստացնել նաև կիրառվող պատժամիջոցները և այլն⁷²:

Այսպիսով, արտաքին գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորված կայունության ապահովման համար առևտրային բանկը պետք է կարողանա դիվերսիֆիկացնել իր գործառնությունները, կամ այլ կերպ ասած՝ «բոլոր հավկիթները մեկ զամբյուղի մեջ չդնել»:

Առևտրային բանկում դիվերսիֆիկացման ռազմավարության արդյունավետությունը առաջարկվում է գնահատել ստացված արդյունքների և կազմակերպության ռեսուրսների գումարային ծախսերի հարաբերության կիրառմամբ՝ ինչպես ուղղակի, այնպես էլ հակադարձ ցուցանիշների հաշվարկման միջոցով⁷³

$$U_1 = \text{ԳԱ} / \text{ԳԾ} \quad (3.1)$$

կամ

$$U_2 = \text{ԳԾ} / \text{ԳԱ} \quad (3.2)$$

որտեղ՝ U_1 - ը՝ ծախսերի ուղղակի արդյունավետությունն է,

U_2 - ը՝ ծախսերի հակադարձ արդյունավետությունն է,

ԳԱ - ը՝ ստացված գումարային արդյունքն է (<< դրամով),

ԳԾ - ը՝ գումարային ծախսերն են (<< դրամով):

Բանկի գործունեության դիվերսիֆիկացումը կարելի է արդյունավետ համարել, եթե ապահովվում են հետևյալ պայմանները՝

$$S_{U1} = (\text{ԳԱ}_1 / \text{ԳԾ}_1) : (\text{ԳԱ}_0 / \text{ԳԾ}_0) > 1 \quad (3.3)$$

որտեղ՝ S_{U1} - ը՝ բանկի գործունեության արդյունավետության ուղղակի ցուցանիշն է,

ԳԱ_0 , ԳԾ_0 - ն՝ բազային գումարային արդյունքներն ու գումարային ծախսերն են:

$$S_{U2} = (\text{ԳԱ}_1 / \text{ԳԾ}_1) : (\text{ԳԱ}_0 / \text{ԳԾ}_0) < 1 \quad (3.4)$$

որտեղ՝ S_{U2} - ը՝ բանկի գործունեության արդյունավետության հակադարձ ցուցանիշն է:

⁷² Овчинникова Н.Э. “Проектирование устойчивого функционирования кредитной организации в рамках концепции адаптивности”, Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. Выпуск 24/1. N 19 (138), 2012г., с. 98-103.

⁷³ Այս և հետագա բանաձևերն առաջարկվել են հեղինակի կողմից:

Բանկի գործունեության դիվերսիֆիկացման ցուցանիշները կարող են հաշվարկվել ինչպես գործունեության առանձին ուղղությունների (կամ գործառնությունների խմբերի) համար, այնպես էլ կազմակերպության ընդհանուր գործունեության համար, իսկ արդյունավետության (արդյունքի) ցուցիչը զուտ շահույթն է:

Դիվերսիֆիկացված բանկի ընդհանուր արդյունավետությունը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$U_{Fi=1}^n = (\sum_{i=1}^n \mathcal{F}_i) / (\sum U_i) \quad (3.5)$$

որտեղ՝ $\mathcal{F}_i$ - ն՝ բանկի i - թղ ստորաբաժանման ֆինանսական արդյունքն է,

U_i - ն՝ բանկի i - թղ ստորաբաժանման ակտիվների մեծությունն է,

n - ը՝ ստորաբաժանումների թիվն է, կամ դիվերսիֆիկացման ցրվածությունը:

Այսպիսով, դիվերսիֆիկացված բանկի ընդհանուր արդյունավետությունը որոշվում է համախառն ֆինանսական արդյունքների և բանկի ընդհանուր ակտիվների հարաբերությամբ:

Բանկի առանձին գործառնությունների, բիզնեսի դիվերսիֆիկացումից սպասվելիք արդյունավետությունը կարող է գնահատվել ըստ գործունեության առանձին ուղղությունների կամ ըստ գործառնությունների խմբերի: Այդ նպատակով հաշվարկվում է դիվերսիֆիկացման գործակիցը՝ հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathcal{F}_i = U_i / U_{\text{ը}} , \quad (3.6)$$

որտեղ՝ U_i - ը՝ i - թղ ստորաբաժանման գործունեության դիվերսիֆիկացման արդյունավետությունն է,

$U_{\text{ը}}$ - ը՝ ամբողջ բանկի մակարդակով հաշվարկված արդյունավետության միջին ցուցանիշն է:

Ակնհայտ է, որ i - թղ ստորաբաժանման համար հաշվարկված $\mathcal{F}_i$ - ն պետք է 1-ից բարձր արժեք ունենա, որպեսզի տվյալ ստորաբաժանման ներսում գործառնությունների դիվերսիֆիկացումը համարվի արդյունավետ:

Ժամանակակից խոշոր բանկերի ամենանշանակալի հիմնախնդիրներից մեկն այն է, որ սպառողների սպասարկման որակի բարելավմանն ուղղված տեխնոլոգիաների օգտագործման սկզբունքները չեն համապատասխանում բանկի

կառուցվածքային ստորաբաժանումների գործունեության ստանդարտներին: Բավարար չափով չի համակարգվում նաև բանկում տարբեր գործառնություններ իրականացնող (գծային կապի մեջ ընդգրկված) ստորաբաժանումների աշխատանքը, ինչպիսիք են՝ դեպոզիտային, վարկային և մյուս ստորաբաժանումները: Այսպիսով, սպառողների հետ աշխատող բոլոր ստորաբաժանումներն իրենց հավաքական ջանքերն ուղղում են նեղ գործառնությունների իրականացմանը:

Վերը նշված հիմնախնդրի լուծման համար հնարավոր է կիրառել մատրիցային կազմակերպական կառուցվածքները, որոնք կառուցվում են գործունեության երեք փոխկապված ուղղություններով՝

- ապրանքների (պրոդուկտների, ծառայությունների) դիվերսիֆիկացում,
- սպառողների (բանկի հաճախորդների) դիվերսիֆիկացում,
- տարածաշրջանային դիվերսիֆիկացում:

Բանկի կազմակերպական կառուցվածքային ստորաբաժանումների աշխատանքի մատրիցային սկզբունքը խարսխված է բանկի ենթահամակարգերի (ենթակառուցվածքների) փոխգործունեության հատուկ կառուցակարգի վրա, որոնք ապահովում են շուկայի առանձին՝ ապրանքային, սպառողական (հաճախորդների սպասարկման) կամ տարածաշրջանային հատվածներում վաճառքների ծավալները (աղյուսակ 3.2):

Աղյուսակ 3.2

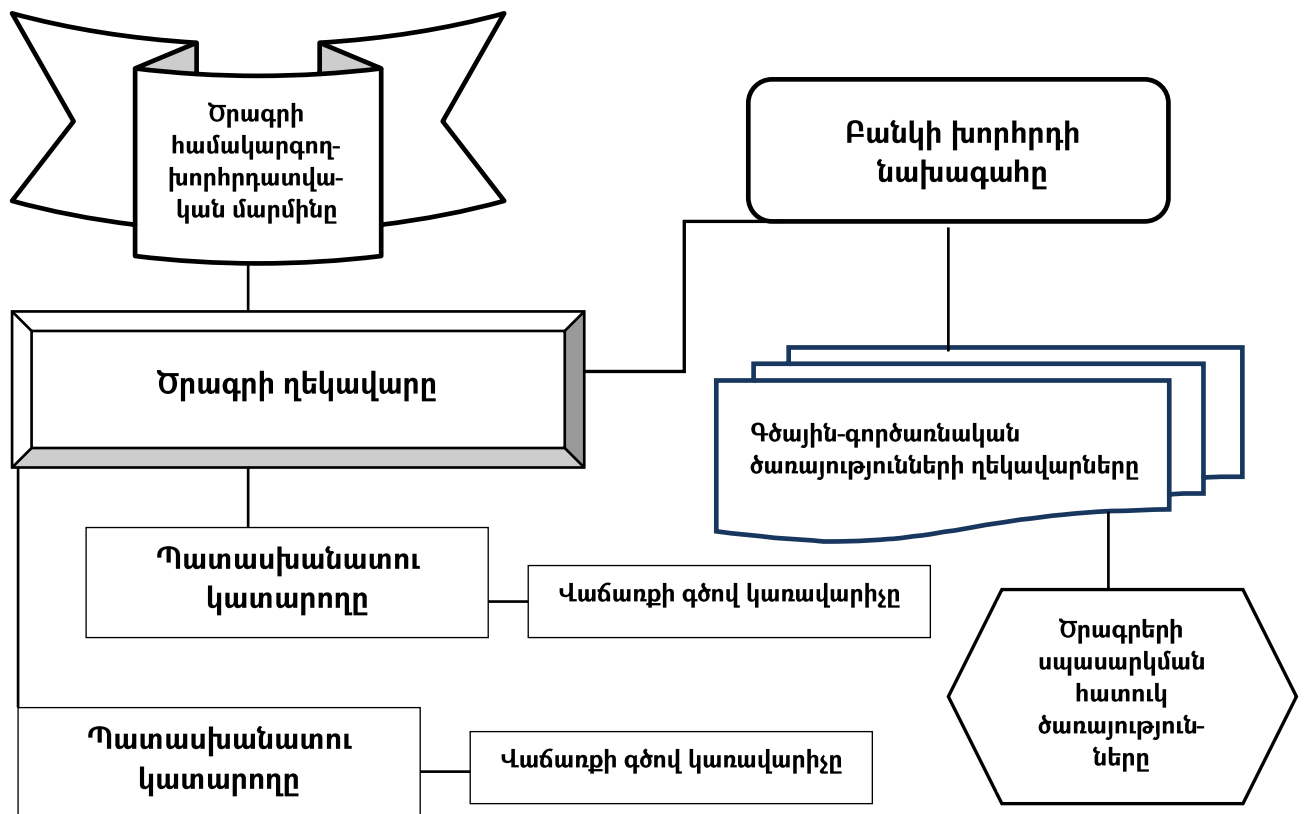
Բանկի վաճառքների կազմակերպական կառուցվածքի մատրիցային համակարգը

Գործառնական ծառայությունները	Վարկային ապրանքների վաճառքի համաձայնեցման ծրագրերը՝ ըստ բանկի հաճախորդների խմբերի			
	Կորպորատիվ հաճախորդներ	«Մանրածախ» հաճախորդներ	VIP հաճախորդներ	Անհատ ձեռնարկատերեր
Վարկային ստորաբաժանում				
Մանրածախ վաճառքների ստորաբաժանում				
Բանկի այլ ստորաբաժանումները				

Աղյուսակը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Բանկի կառավարման ներքին կառուցվածքում (գծանկար 3.6) կարող են ստեղծվել հատուկ ստորաբաժանումներ՝ կախված իրականացվող առանձին

ծրագրերի, ուղղությունների ծավալներից: Այդպիսի ստորաբաժանումների ստեղծումը կարող է նաև ժամանակավոր բնույթ ունենալ՝ նպատակաուղղված լինելով տարբեր տեսակի խնդիրների լուծմանը, ներառյալ՝ բանկի գործունեության պլանավորումը, հետազոտական աշխատանքների իրականացումը, բյուջեի կազմումը և այլն:

Գծանկար 3.6. Բանկի նոր ապրանքների վաճառքների կազմակերպական կառուցվածքի մատրիցային համակարգը⁷⁴

Վերը նշված ծրագրի իրականացման ընթացքում կարող է բանկի ներսում՝ ծրագրի համար պատասխանատու ստորաբաժանմանը կից խորհրդակցական մարմնի ստեղծման անհրաժեշտություն առաջանալ, ինչը պայմանավորված է բանկի տարբեր ծառայությունների միջև երկարատև և բարդ փոխգործակցության համակարգման անհրաժեշտությամբ: Բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) վաճառքների ծավալները կայունանալուց հետո մատրիցային կազմակերպական կառուցվածքը կարող է հիմք ծառայել մշտական՝ գծային կապի սկզբունքով գործող

⁷⁴ Առաջարկվել է հեղինակի կողմից:

ծառայությունների ստեղծման համար, որոնք հետագայում կհամակարգեն գործունեությունը՝ վաճառքների ծրագրավորված ծավալներն ապահովելու համար:

Ինչպես ամբողջ բանկի, այնպես էլ բանկի առանձին ստորաբաժանումների դիվերսիֆիկացված աշխատանքին ներկայացվում են հետևյալ պահանջները՝

- տարբեր պահանջարկ ունեցող ոլորտներում գործունեության շերտավորում (կառուցակարգում) և այդպիսի գործունեությանը անհատականացված մոտեցում, որը նպատակաուղղված է ապրանքի (ծառայության) շուկայի կողմից թելադրվող պահանջմունքների բավարարմանը,

- սպառողների հետ համագործակցություն, նրանց պահանջմունքների առաջանցիկ բավարարում, կապիտալի չափի գերազանցում՝ այն ապրանքի (ծառայության) շուկայում, որտեղ գործում է համապատասխան ստորաբաժանումը (կամ բանկը),

- ծախսերի և շահույթների հիմնավորում բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) համապատասխան տեսակի, սպառողների, ինչպես նաև շուկայի համապատասխան հատվածների համար,

- արագ ու հստակ որոշումների ընդունում, որոնց վրա մրցակիցները ազդեցություն չեն կարող ունենալ,

- նորարարական ապրանքների (պրոդուկտների, ծառայությունների) զարգացումը, «ապրանքային շարքի» կատարելագործումը,

- բանկի անձնակազմի և կառավարիչների մասնագիտական բարձր պատրաստվածությունը, որը ենթադրում է նաև համատեղ խմբային աշխատանք այն ոլորտներում, որոնք վճռական կամ խոցելի են,

- ռիսկի գրագետ կառավարում (նաև՝ ընդունում)՝ կիրառելով «ազատ տարածության ձեռնարկատիրական մշակույթի» սկզբունքը, որն անհրաժեշտ է ռիսկի վերահսկելի զսպման պայմաններում նոր գաղափարների ու գործողությունների ներդրման համար,

- ռացիոնալ, տնտեսապես հիմնավորված և սպառողների (բանկի հաճախորդների) պահանջներին համապատասխանող ծառայությունների ստանդարտացում,

- բանկի հաճախորդների նկատմամբ անհատական մոտեցում՝ ապահովելով սպասարկման բարձր որակը,
- կապիտալի հիմնավորված տեղաբաշխում,
- բանկի ներսում և բանկից դուրս ծավալուն ու արդյունավետ տեղեկատվության ապահովում:

Բանկային տեղեկատվության օգտագործողներ հանդիսացող հաճախորդների տարբեր խմբերը ձևավորում են որոշակի չափորոշիչներ, որոնց հիման վրա բանկը կարող է գնահատվել որպես մրցունակ: Դրանք են՝

- առաջարկվող բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) առավելությունները, որոնք պայմանավորված են այդ ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) արդյունավետությամբ, իրացվելիությամբ և նորարարությամբ,
- ռիսկերի կառավարման գործում հաճախորդին օժանդակություն ցուցաբերելը, ինչպես նաև բանկի հաճախորդի համար հնարավորության ընձեռումը՝ սեփական ռիսկերը վերահսկելու հարցում,
- վարկավորման հարաբերությունները բանկային մյուս ապրանքների (պրոդուկտների, ծառայությունների) համեմատ առաջնային են համարվում,
- բանկի կողմից որոշումներ կայացնելու արագությունը,
- մասնագիտական պատրաստվածության բարձր մակարդակը,
- խոշոր բազմաֆունկցիոնալ բանկերին բնորոշ ունիվերսալ կողմնորոշումը և համապարփակ, բազմակողմանի ուղենիշները շուկայում,
- առևտրային բանկի բոլոր ուղղություններով գործունեության նկատմամբ գրագետ վերահսկողությունը:

Սակայն բանկային գործառնությունների դիվերսիֆիկացումը պետք է համակողմանի մտածված լինի, իսկ բանկային ապրանքի, ծառայության որակը սպառողների համար կասկածելի չհամարվի:

Դիտարկենք բանկային ծառայությունների որակը ելնելով սպառողական արժեքի նորմայից, որը կարող է ներկայացվել հետևյալ տեսքով՝

$$V = \sum q_j * \sum q_i^j * v_i^j \quad (3.7)$$

որտեղ՝ V - ն՝ սպառողական արժեքի նորման է,

k_j - ն՝ բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) որակի ցուցանիշների խմբերի կշիռն է,

k_j^i - ն՝ բանկային ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) որակի յուրաքանչյուր ցուցանիշի կշիռն է,

m_j - ն՝ սպառողների կողմից ընտրված չափորոշիչներին յուրաքանչյուր ցուցանիշի համապատասխանության մակարդակն է:

Վերը նշված բանաձևում m_j^i մեծությունը ստացվում է՝ իրականում գոյություն ունեցող ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) և սպառողների կողմից ընտրվող ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) (երկու դեպքում էլ՝ առանձին, մեկական ցուցանիշների) հարաբերության արդյունքում: Ընդ որում, պարամետրերը ընտրվում են սպառողների հարցման ճանապարհով: Ներկայացված ալգորիթմի հիմքում դրված է գնահատականների համակարգ, որը բաղկացած է երեք աստիճանից (մակարդակից)՝

- առաջին մակարդակում չափվում են յուրաքանչյուր ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) մեկ միավորի որակի ցուցանիշները, որոնց հիման վրա ստացվում է ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) որոշակի ենթախմբի որակի ցուցանիշը,

- երկրորդ մակարդակում իրականացվում է ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) բոլոր հատկությունների գնահատումը, որի հիմքում դրված են որակի համընդհանուր ցուցանիշները,

- երրորդ մակարդակում հաշվարկվում են սպառողական արժեքի նորման և որակի չափորոշիչների կշռային գործակիցները:

Վերը նշված հաշվարկները կատարելուց և կշռային գործակիցները որոշելուց հետո գնահատվում է սպառողների կողմից ընտրված չափորոշիչների յուրաքանչյուր ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) մեկ միավորի ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) 1^j ցուցանիշը, որից հետո հաշվարկվում է սպառողական արժեքի նորման:

Ներմուծենք 1^j ցուցանիշը՝ j -րդ ապրանքային խմբի i -րդ միավորի ցուցանիշը, ընդ որում, ընդունենք, որ 1^j ցուցանիշը կարող է ունենալ միայն մեկ նշանակություն (մեծություն), որը հավասար է U_j^i և դրա արժեքը տատանվում է $[c_{j \min}^i; c_{j \max}^i]$ միջակայքում, ապա տվյալ ցուցանիշի մեծությունը հավասար կլինի P_j^i -ին: Այսպիսով, սպառողների (բանկի հաճախորդների) կողմից ընտրված որակի չափորոշիչներին

համապատասխանության մակարդակը՝ n_i^j - ն պետք է հաշվարկվի հետևյալ բանաձևով՝ $n_i^j = U_i^j / P_i^j$, այն պայմանով, որ $U_i^j > P_i^j$ և $n_i^j = P_i^j / U_i^j$, եթե պահպանվում է $U_i^j < P_i^j$ պայմանը: Ընդ որում, եթե մեկ միավորի ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) ցուցանիշի մեծությունը գտնվում է $[c_{i \min}^j; c_{i \max}^j]$ միջակայքում և $1_i^j = U_i^j$, ապա $n_i^j = 1$, իսկ եթե մեկ միավորի ցուցանիշի մեծությունը գտնվում է նշված միջակայքից դուրս և չի համապատասխանում U_i^j մեծությանը, ապա $n_i^j = 0$: Այս դեպքում, ապրանքի որակի ցուցանիշների խմբի կշիռների գումարային մեծությունը հավասար է՝

$$\sum_{j=1}^M m_i = 1 \quad (3.8)$$

որտեղ՝ M -ը՝ որակի ցուցանիշների խմբերի քանակն է:

Նշված հիմնախնդրի համընդհանուր հետազոտության համար պարտադիր չէ դրա բաղադրիչների մանրամասն ուսումնասիրություն իրականացնել, այդ պատճառով էլ առաջարկվող մեթոդաբանությունը առավելապես փորձարարական բնույթ է կրում: Թեև բանկային ապրանքին բնորոշ են միայն դրան հատուկ առանձնահատկությունները, այնուամենայնիվ, բանկային տեխնոլոգիաների ու ծառայությունների համաշխարհային ստանդարտացման մեջ առաջնային տեղ է տրվում բանկային ապրանքների, (պրոդուկտների, ծառայությունների) որակին:

Բանկային ապրանքի օգտագործման պայմանները կարող են ներառվել հետևյալ ստանդարտներում՝

- յուրաքանչյուր հաճախորդի ֆինանսական շահերի նկատմամբ անհատական մոտեցումը,
- ռիսկի սահմանափակման կարողությունը,
- նորարարական, բարձր իրացվելիություն ունեցող ապրանքների ստեղծումը և օգտագործումը,
- նորագույն մշակումների ներդրումը, որոշումների կայացման արագությունը, շուկային միանալու նպատակով կապիտալով հագեցվածությունը (ապահովվածությունը),
- ծառայությունների փոխազդեցությունը և փոխհարաբերությունը, որոնց մեջ ներառվում են նաև ապահովագրական ծառայություններն ու կորպորատիվ հաճախորդներին տրամադրվող ծառայությունները:

Անկասկած, բանկային ծառայությունների պատշաճ որակը երաշխավորող սկզբունքներից մեկը ավանդատուների իրավունքների պետական երաշխիքներն են: «Ֆիզիկական անձանց բանկային ավանդների հատուցումը երաշխավորելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով⁷⁵ տվյալ օրենքով սահմանված չափաբաժիններով ավանդների հատուցումը երաշխավորվում է ավանդների հատուցումը երաշխավորող հիմնադրամի միջոցով:

Մեր կարծիքով, «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը⁷⁶ ներկայումս պետք է դիտարկվի այլ հարթության մեջ, ինչն ավելի համահունչ է ժամանակակից տնտեսության պահանջներին, և պետք է վերաշարադրվի հետևյալ անվանմամբ՝ «Ստեղծված ապրանքի համար պատասխանատվության մասին»: Ուստի, ինչպես շուկայում բոլոր ապրանք արտադրողները, մատակարարողները, առևտրային բանկը նույնպես պատասխանատվություն կկրի ոչ պատշաճ որակի ծառայությունների համար:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այս կամ այն բանկային ծառայությունից օգտվելու մասին սպառողների որոշման վրա ազդում են մի շարք գործոններ, որոնց տեսակարար կշիռը ներկայացված է գծանկար 3.7-ում: Ընդ որում, բանկային ծառայությունների որակի նկատմամբ պահանջները ժամանակի ընթացքում ավելանում են:

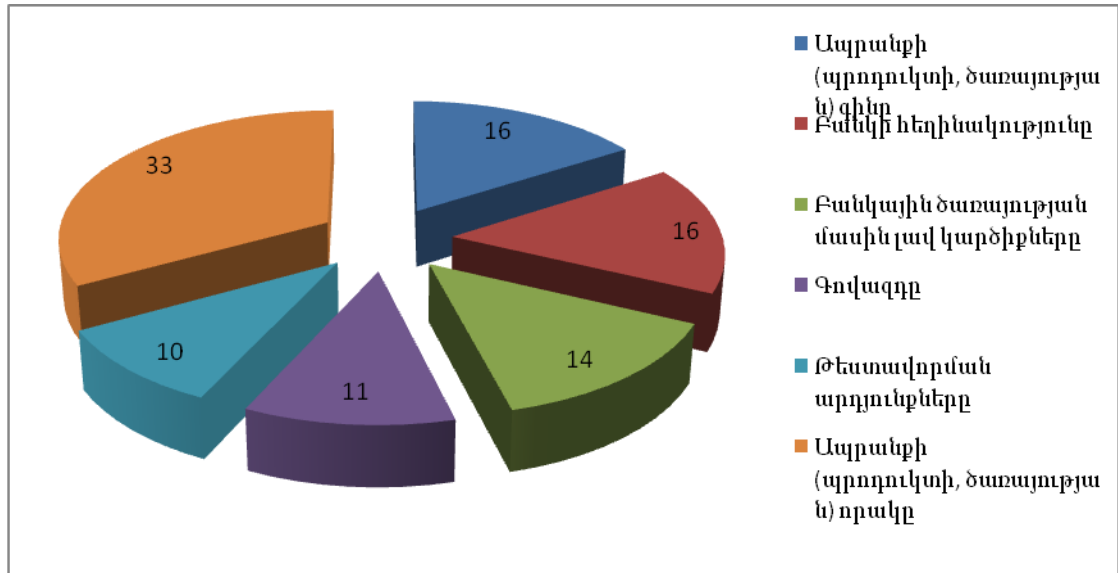
Վերը շարադրվածից հետևում է, որ բանկի աշխատանքների դիվերսիֆիկացման ժամանակ, բանկի շահութաբերությունն ապահովելու նպատակից բացի, կարևոր նշանակություն ունի նաև բանկային ապրանքի ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) որակը: Ուստի, բանկային ապրանքի ապրանքի (պրոդուկտի, ծառայության) որակը նույնպես հանդիսանում է ինչպես առանձին բանկերի, այնպես էլ ամբողջ բանկային ոլորտի հարմարվողական կայունության ցուցանիշներից մեկը:

Բանկի գործունեության դիվերսիֆիկացման գնահատման ձևերից է փորձագիտական գնահատումը: Փորձագետներ կարող են ներգրավվել ինչպես

⁷⁵ «Ֆիզիկական անձանց բանկային ավանդների հատուցումը երաշխավորելու մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2004 թվականի նոյեմբերի 24-ին, (ՀՕ-142-Ն): Տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

⁷⁶ «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի հունիսի 26-ին (ՀՕ-197): Տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

անկախ գնահատողների (որոնցից են՝ վարկանիշային գործակալությունները, որակավորված մասնագետները) կազմից, այնպես էլ բանկի բարձրաստիճան ղեկավարների, ռազմավարական պլանավորման ծառայության աշխատակիցների կազմից:

Փծանկար 3.7. Բանկային ծառայությունների ընտրության վրա ազդող գործոնները⁷⁷

Փորձագետների առջև պետք է հետևյալ խնդիրը դրվի՝ գնահատման 100-բալային սանդղակով գնահատել բանկի գործարարության հավասարակշռվածության մակարդակը: Փորձագետների կարծիքների համադրելիությունն ապահովելու նպատակով առաջարկվում է բալային գնահատումն իրականացնել հետևյալ սանդղակին համապատասխան (աղյուսակ 3.3):

Մեր կարծիքով առևտրային կազմակերպության (բանկի) գործունեության դիվերսիֆիկացման գնահատման գործընթացը պետք է ներառի հետևյալ փուլերը՝

- 1) բանկի գործունեության ընդլայնման ռազմավարությամբ սահմանված խնդիրների լուծման մակարդակի որոշումը,
- 2) վերլուծական ցուցանիշների կառուցվածքի սահմանումը,

⁷⁷ Ovchinnikova N.E. Using of adaptive design methods under uncertainty of economic environment, 2013, pp. 195-197.

**Առևտրային բանկի գործունեության հավասարակշռվածության
գնահատման համակարգը**

Գնահատականների միջակայքը	Նկարագրությունը
0 - 25	Բանկի կառուցվածքը չի համապատասխանում կազմակերպության ընթացիկ և հեռանկարային պահանջներին, ինչպես նաև արտաքին գործոններով պայմանավորված պահանջներին:
26 - 50	Բանկի գործունեության ուղղությունները փոխկապված չեն, հատվածական են, փոփոխվում են՝ կախված շուկայի իրավիճակից: Բանկն իրականացնում է ոչ հեռանկարային գործունեության տեսակներ:
51 - 75	Բանկի գործունեության ուղղությունները հիմնականում համապատասխանում են բանկի պահանջմունքներին և արտաքին պայմաններին: Գործունեության առանձին ուղղությունների միջև բացակայում է փոխկախվածությունը:
76 - 100	Գործարարության հավասարակշռվածությունը մոտ է 100%-ի: Գործնականում բանկի գործունեության բոլոր ուղղությունների միջև առկա է համագործակցության դրական արդյունքը:

Աղյուսակը առաջարկվել է հեղինակի կողմից:

3) ցուցանիշների խմբավորումը, որոշակի ցուցանիշների գնահատման ձևերի սահմանումը,

4) վերջնական արդյունքի վրա ազդեցություն ունեցող բոլոր հայտնի գործողությունների հաշվառմամբ հավանական անհամապատասխանությունների որոշումը,

5) դրական կամ բացասական այն իրադարձությունների բացահայտումը, որոնք իրենց ազդեցությունն են ունեցել առևտրային կազմակերպության գործունեության արդյունքների վրա, ինչպես նաև այն էական իրադարձությունների մատնանշումը, որոնք կանխատեսված են եղել ռազմավարությամբ,

6) ռազմավարության իրականացման վերլուծության համար մասնագետների ընտրությունը,

7) առևտրային կազմակերպության գործունեության վրա հետևանքներ ունեցած իրադարձությունների արդյունքների վերլուծությունը:

Բանկային գործառնությունների կողմից մատուցվող ծառայությունների դիվերսիֆիկացման կառավարման ալգորիթմը կարող ենք ներկայացնել հետևյալ կերպ.

- կազմակերպության (ներառյալ՝ առևտրային բանկի) գործունեության հետահայաց վերլուծության հիման վրա այդ կազմակերպության գործունեության նպատակների և խնդիրների ձևավորումը,

- չափորոշիչների առանձնացումը և ցուցանիշների համակարգի ձևավորումը, գնահատման ենթակա ցուցանիշների համար չափի միավորների որոշումը,

- բոլոր հայտնի իրադարձությունների հաշվառմամբ հնարավոր անհամապատասխանությունների հայտնաբերումը, ինչպես նաև բանկի ապագա գործողությունների կանխատեսումը,

- առևտրային բանկի գործունեության վրա ազդեցություն ունեցած դրական և բացասական իրադարձությունների սահմանումը, փոխառությունների համաշխարհային շուկայի զարգացման միտումների հիման վրա այնպիսի իրադարձությունների սահմանումը, որոնք առավել մեծ չափով կարող են ազդեցություն ունենալ բանկի կայունության վրա,

- առևտրային բանկերի գործունեության ոլորտում փոփոխությունների վերլուծության համար մասնագետների ընտրությունը,

- փոփոխությունների գործընթացի գնահատման տարրերի (ուղղությունների) և գնահատման մեթոդների վերաբերյալ մասնագետների ու բանկի ղեկավարության կարծիքների քննարկումը, այդ կարծիքների համադրումը,

- առևտրային բանկի գործունեության վրա ազդեցություն ունեցող տարբեր տեսակի գործողությունների վերլուծությունը,

- առևտրային բանկի գործունեության դիվերսիֆիկացման կառավարման, փոփոխված արտաքին միջավայրին հարմարվելու կարողության վերաբերյալ եզրակացությունների ձևավորումը, ինչպես նաև այդ գործընթացների արդյունավետությունը բարձրացնելու ուղղությամբ միջոցառումների մշակումը:

Ժամանակակից պայմաններում առևտրային բանկի գործունեության դիվերսիֆիկացման հաջողված քաղաքականության համար մեծ նշանակություն ունեն հետևյալ գործոնները՝

➤ առևտրային բանկի մեկնարկային «ուժեղ» դիրքը, որը ներառում է՝ կապիտալի առկայությունը, որակավորված և ստեղծագործական բարձրագույն կառավարումը, բանկային ապրանքի առանձնահատկությունները,

- կարևորագույն ցուցանիշների աճը, որոնց շարքում են՝ կապիտալի մեծությունը, բանկի վարկանիշը և համբավը,
 - հաճախորդների համար բանկի գործունեության թափանցիկությունը, հաջողության հասնելու գաղափարի վրա կենտրոնացումը, հաջող ընտրված շուկայի հատվածը, ուժեղ ռազմավարությունը, որի հիմքում դրված են բանկի գոյություն ունեցող կամ ձեռք բերված ուժեղ կողմերը,
 - բոլոր տեսակի ակտիվների, ներառյալ՝ իմիջային, բանական (նացիոնալ) օգտագործումը,
 - կանոնակարգված տեղեկատվական կառավարման համակարգը և ռիսկերի հստակ կառավարումը
 - նորարարություններ ներդնելու ընդունակությունը, որը ենթադրում է բանկի ինտեգրման և գործառնական անկախության միջև հաշվեկշռված մոտեցման կիրառումը,
 - բանկի բնականոն գործունեության ապահովումը՝ առանց մատուցվող ծառայությունների արժեքի ավելացման, ինչը ենթադրում է այլևս ոչ պիտանի կամ շատ թանկարժեք ծառայություններից հրաժարում,
 - ինտենսիվ ներքին և արտաքին վերահսկողության նկատմամբ կառուցողական ձեռնարկատիրական մշակույթի առկայությունը:
- Ամփոփելով նշենք, որ առևտրային կազմակերպության (բանկի) հարմարվողական կայունությունը ժամանակակից պայմաններում բանկի կենսունակության պահպանման կարևորագույն գործոններից է:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կատարված հետազոտության և վերլուծությունների հիման վրա կարելի է կատարել մի շարք հետևություններ: Իրականացված վերլուծությունների և հետազոտության ամփոփ արդյունքները արտացոլված են հետևյալ հատկանշական եզրակացություններում:

1. Ինչպես աշխարհի բազմաթիվ երկրներում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում, երբ տնտեսության մեջ նշմարվում են ճգնաժամային երևույթներ (հիշեցնենք, որ այդպիսիք կարող են լինել ՀՆԱ-ի աճի դանդաղումը կամ անկումը, գործազրկության մակարդակի բարձրացումը, արտագաղթը և ընդհանրապես բնակչության կենսամակարդակի անկումը կամ, եթե կարճ ձևակերպելու լինենք «կյանքի թանկացումը») կառավարությունները դրա պատճառները փնտրում են ամեն տեղ, բայց ոչ երբեք սեփական երկրում: Ընդունված է ասել, օրինակ, որ ներկայիս ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հիմնական մեղավորը ԱՄՆ-ն է, որի տնտեսության անկայունությունը ռեզոնանսի սկզբունքով անկայունացրեց ամբողջ համաշխարհային տնտեսությունը, և առանձին վերցրած ազգային տնտեսությունները: Ինչը ենթադրում է, որ մեղավոր են բոլորը, սակայն ամենևին էլ ոչ երկրի իշխանությունները (սա իհարկե լավագույն դեպքում, քանի որ աշխարհի առանձին երկրների կառավարություններ (այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության) չընդունեցին նույնիսկ սույն փաստը, ենթադրելով, որ իրենց տնտեսությունը այնքան հզոր է (որը շրջապատված է, հավանաբար, չինական պարսպով), որին խփվելով ջարդուփշուր են լինում համաշխարհային ճգնաժամի ալիքները:

2. 2009թ.-ի ՀՀ տնտեսական անկման 14.1%-անոց ցուցանիշը հաղթահարվել է արտաքին պետական պարտքի կտրուկ ավելացման (ՀՀ արտաքին պետական պարտքը 2009թ.-ին նախորդ տարվա համեմատությամբ ավելացել է 188.1%-ով՝ 2008թ.-ի 1577.2 մլն ԱՄՆ դոլարից 2009թ.-ին հասնելով 2966.7 մլն դոլարի), ինչը 2000-2016թթ.-ի այդ ցուցանիշի ժամակագրական շարքի ամենաբարձր ցուցանիշն է: Իսկ 2010թ.-ին 2009թ.-ի համեմատ ՀՀ արտաքին պետական պարտքն ավելացել է ևս 111.2%-ով՝ հասնելով 3300.0 մլն դոլարի, այսինքն՝ 2010թ.-ին 2008թ.-ի համեմատ ՀՀ արտաքին պետական պարտքն ավելացել է 209.3%-ով: Ինչն էլ հանգեցրել է

արտարժույթի փոխարժեքի՝ դրամ / 1 ԱՄՆ դոլարի, կտրուկ թռիչքի, երբ փոխարժեքը 2008թ.-ի 306.0 դրամից 2009թ.-ին հասավ 363.3 դրամի (աճը 118.7%, որը 2000-2016թթ.-ի արտարժույթի փոխարժեքի ժամանակագրական շարքի ամենաբարձր ցուցանիշն է), այդ ցուցանիշի երկրորդ ամենաբարձր մակարդակը գրանցվել է 2015թ.-ին, երբ ԱՄՆ դոլար / դրամ միջին փոխարժեքը 2014թ.-ի 415.9 դրամից 2015թ.-ին հասավ 477.9 դրամի (աճը կազմել է 114.9%): Այն հանգեցրեց նաև փողի զանգվածի 115.1%-ոց աճի (2009թ.-ի ցուցանիշը 2008թ.-ի նկատմամբ), երբ փողի զանգվածը ժամանակաշրջանի վերջի դրությամբ, 2009թ.-ի 815.0 մլրդ դրամից 2010թ.-ի հասավ 911.4 մլրդ դրամի): Այլ կերպ ասած, ՀՀ-ում 2009թ.-ի «չճանաչված» ճգնաժամը հաղթահարվել է հիմնականում ֆինանսական գործիքների օգնությամբ, այսինքն իրականում չեն ավելացել սպառողական արժեքները, կամ «տնտեսական ճգնաժամի փոսից» տնտեսությունը դուրս է բերվել արժեքային ցուցանիշների օգնությամբ:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ում 2009թ.-ի տնտեսական ճգնաժամի «հանկարծակիությանը», ապա պետք է նկատել, որ դրա նախադրյալներն առկա էին դեռևս նախընթաց ժամանակահատվածից: Այսպես, ՀՆԱ-ի աճը 2007թ.-ին կազմել է 13.7%, 2008թ.-ին՝ 6.9%: Ըստ որում, 2008թ.-ի երրորդ եռամսյակի համեմատությամբ չորրորդ եռամսյակում ՀՆԱ-ի մակարդակը կազմել էր 94.1%, 2009թ.-ի երկրորդ եռամսյակում՝ 81.4%, երրորդ եռամսյակում՝ 80.3%, 2009թ.-ի կտրվածքով՝ - 14.1%-ոց անկումը 2010թ.-ի առաջին եռամսյակում նախորդ տարվա չորրորդ եռամսյակի նկատմամբ 109.8% աճը և ապա 2010թ.-ի երկրորդ եռամսյակի 107.8%-ոց աճը նախորդ եռամսյակի նկատմամբ (իսկ տարվա ընթացքում ՀՆԱ-ի 2.2%-անոց դրամական աճը պարզապես ձեռք է բերվել արժեքային գործիքների կիրառման միջոցով): Ճգնաժամի «հանկարծակիությունը» չի դիմանում ոչ մի վիճակագրական փաստի և վերլուծության արդյունքների տրամաբանության:

3. ՀՀ տնտեսության ներկայիս լուրջ մարտահրավերներից մեկը ՀՀ կազմակերպությունների պարտավորությունների և ժամկետանց պարտքերի աննախադեպ աճն է՝ հատկապես 2010-2015թթ.-ին: Բավական է նշել, որ այդ կազմակերպությունների ընդամենը պարտավորությունները եթե 2010թ.-ին կազմել են 1527.4 մլրդ դրամ, ապա 2015թ.-ին՝ 2690.8 մլրդ դրամ (աճը կազմել է 176.2%, այն դեպքում, երբ այդ նույն ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճը դրամական արտահայտությամբ կազմել է 145.4%): Այդ նույն ժամանակահատվածում ժամկետանց

պարտավորությունները 0.524 մլրդ դրամից հասել են 22.226 մլրդ դրամի (կամ աճը կազմել է 42 անգամ): Պարտավորությունների կազմում 2010թ.-ին կրեդիտորական պարտքերը կազմել են 503.8 մլրդ դրամ (ընդամենի 33.0%-ը), իսկ ստացված վարկերի և փոխառությունների դիմաց պարտքերը՝ 1023.5 մլրդ դրամ (ընդամենի 67.0%-ը): Այդ նույն ցուցանիշները 2015թ.-ին կազմել են համապատասխանաբար՝ 782.8 մլրդ դրամ (29.1%) և 1908.0 մլրդ դրամ (70.9%): Այլ կերպ ասած, եթե 2015թ.-ին 2014թ.-ի համեմատ կրեդիտորական պարտքերն ավելացել են 279.0 մլրդ դրամով (կամ 155.4%-ով), ապա ստացված վարկերի ու փոխառությունների դիմաց պարտքերն ավելացել են 884.5 մլրդ դրամով կամ 186.4%-ով:

Բերված տվյալներից ակնհայտ է դառնում, որ ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների պարտավորությունների և ժամկետանց պարտքերի ավելի քան 70%-ը պայմանավորված է ստացած վարկերով և փոխառություններով, ինչը և պահանջում է անհապաղ միջոցներ իրականացնել դրանց հետ կապված հիմնախնդիրները լուծելու համար:

4. Առևտրային կազմակերպությունների պարտքային հիմնախնդրի լուծման ներկայիս գործող համակարգը՝ դատական լուծումները տնտեսապես անարդյունավետ են, քանի որ դատարաններում տարեց-տարի ավելանում են դատական ակտերի հիման վրա ստացված և առկա կատարողական վարույթները (2016թ.-ին ստացվել է 1224417 կատարողական վարույթ, իսկ տարեսկզբին առկա են եղել 300393 կատարողական վարույթ): Ըստ որում, գույքային բնույթի բոլոր կատարողական վարույթներով բռնագանձված գումարը 2016թ.-ին կազմել է 19,117 մլրդ դրամ, իսկ չվերականգնված մնացորդ գումարը 2016թ.-ի վերջին կազմել է 64,896 մլրդ դրամ, այսինքն՝ մոտավորապես «վիճահարույց» 4 դրամից միայն 1 դրամն է բռնագանձվում (2015թ.-ին՝ 5 դրամից միայն 1-ը), ինչը վկայում է դատական համակարգի միջոցով խնդրի լուծման ցածր արդյունավետության մասին:

Նշված խնդրի արմատական լուծման բանալին, մեր կարծիքով, գտնվում է ՀՀ բանկային համակարգում: Նախ, պետք է լուծել առկա հսկայական պարտքային բեռից ազատվելու խնդիրը, քանի որ պարտքերի կուտակումը և դրանց «փաստացի անվերադարձ» բնույթը հնարավորություն չի տալիս բարձրացնել վարկերի և փոխառությունների մատչելիությունը և վերադարձելիությունը:

Ստեղծված վիճակի հիմնական պատճառներից մեկը «թանկ» փողերն են: Եթե 2005թ.-ին ՀՀ կենտրոնական բանկի վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի տարեկան միջին մեծությունը կազմել է 3.54%, ապա 2006թ.-ին՝ 4.21%, 2007թ.-ին՝ 4.83%, 2008թ.-ին՝ 6.92%, 2009թ.-ին՝ 6.10%, 2010թ.-ին՝ 6.92%, 2011թ.-ին՝ 8.14%, 2012թ.-ին՝ 8.10%, 2014թ.-ին՝ 7.25%, 2015թ.-ին՝ 10.08%: Թեև այն 2017թ.-ի մարտից նվազել է՝ կազմելով 6.1%, սակայն ձևավորված պարտքային բեռը թույլ չի տալիս առևտրային կազմակերպություններին իրականացնելու բնականոն վերարտադրություն:

Վերը բերված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ տնտեսությունում գոյացած պարտքային բեռից ազատվելու, նոր պարտքեր չկուտակելու և ՀՀ-ում ձեռնարկատիրությունը զարգացնելու նպատակով ՀՀ կենտրոնական բանկը պետք է արմատապես փոխի իր որդեգրած քաղաքականությունը և մտցնի «էժան» փողերի քաղաքականությունը, ինչը զգալիորեն կնպաստի հանրապետությունում տնտեսական ակտիվության բարձրացմանը:

5. Հանրապետությունում տնտեսական ակտիվության բարձրացման համար պակաս կարևորություն չունի հարկա-բյուջետային գործիքների կիրառումը: Խոսքն, առաջին հերթին, վերաբերում է հսկայական պարտքերի նվազեցման միջոցառումների մշակմանը: Այս բնագավառում առաջնահերթ է դառնում հարկային համաներման շուտափույթ մասշտաբային կիրառումը, ինչի արդյունքում հատկապես տնտեսավարող սուբյեկտները հնարավորություն կունենան դուրս գալու սնանկացման և լուծարման գործընթացներից, որն առանձնապես լայն մասշտաբներ է ստացել վերջին ժամանակներս (նկատի ունենք այն հազարավոր առևտրային կազմակերպություններին, որոնք պարտքերի պատճառով «վերանում» են տնտեսությունից):

Հասարակության մեջ սոցիալական լարվածությունը թուլացնելու, գույքի անհավասար բաշխման հետևանքները մեղմելու, համայնքային միավորների զարգացման համար անհրաժեշտ միջոցներ հայթհայթելու և հասարակության նյութապես ապահովված խավի մոտ կուտակված միջոցները առավել արդյունավետ օգտագործելու համար առաջարկում ենք փոփոխություններ կատարել գույքահարկի և հողի հարկի ՀՀ օրենքներում, մասնավորապես, հիմնական շեշտը դնել մեծ արժեք ունեցող գույքի նկատմամբ պրոգրեսիվ հարկման մեխանիզմ կիրառելու վրա:

Հանրապետությունում ներդրումային դաշտի զարգացումը ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է հնարավորինս սեղմ ժամկետում բարեփոխումներ կատարել գրավի և լիզինգի գործարքների իրականացումը կանոնակարգող իրավական և մեթոդական դաշտում: Մասնավորապես, գրավը և լիզինգը մատչելի (կանխավճարի վերացում կամ տոկոսի նվազեցում, փոխառության տոկոսի իջեցում, ժամկետի երկարացում, փոխառություն տալու համար աշխատավարձի մեծությանը ներկայացվող պահանջների մեղմացում և այլն) դարձնելու ուղղված բարեփոխումները կնպաստեն ներդրումների ծավալի ավելացմանը:

6. Ֆրիդրիխ Էբերտի հիմնադրամի աջակցությամբ իրականացված «ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն մակրո և միկրո մակարդակներում. Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները» աշխատանքում, ՓՄՁ ներկայացուցիչների կարծիքների հիման վրա, ձևավորվել են գործարար միջավայրի վերաբերյալ հետևյալ հիմնական եզրակացությունները՝

➤ Ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունից դժգոհ են հարցվածների 68.8%-ը: Ընդ որում, դժվարությունը վարկերի և բարձր տոկոսադրույքների դեպքում նշել է մոտ 52%-ը: Սա մտորումների լուրջ առիթ է տալիս: ՀՀ կառավարությունը և Կենտրոնական բանկը պետք է կոնկրետ քայլեր իրականացնեն պարզեցնելու վարկերի տրամադրման մեխանիզմները: Անհրաժեշտ է նաև դասակարգել առկա ռիսկերը և ներդնել ռիսկերի կառավարման արդյունավետ համակարգեր,

➤ 2009-2014թթ.-ի համար որպես ազդեցիկ խնդիրներ ՓՄՁ-ները նշել են ֆինանսական ռեսուրսների դժվար հասանելիությունը և բարձր տոկոսադրույքները (19.6%), անկայուն տնտեսությունը (17.9%), բարձր հարկերը (17%), բնակչության ցածր գնողունակությունը (16.1%), կոռուպցիան (15.2%), հարկային օրենքների երկիմաստությունը (10.7%), օրենքների հաճախակի փոփոխությունը (9.8%), բարձր և անհավասար մրցակցությունը (9.8%), որակյալ աշխատուժի պակասը (9.8%), թույլ երկխոսությունը պետության հետ (8%):

7. Ըստ «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար» ուսումնասիրության արդյունքների, Հայաստանում ընկերությունների մեծամասնությունն ապավինում է ինքնաֆինանսավորմանը իրենց առօրյա աշխատանքում: Հարցված ընկերությունների 18%-ը գտնում է, որ բոլոր ընկերություններն են ապավինում ինքնաֆինանսավորմանը, և 53%-ը կարծում է, որ

ընկերությունների մեծամասնությունն այդպես է վարվում: Ընդհանուր առմամբ, ընկերությունների 81%-ը գտնում է, որ ինքնաֆինանսավորումը ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրն է: Բացի այդ, շատ ընկերություններ նշել են, որ ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրներն են իրենց սեփական միջոցները և անհատական ներդրողները: Հարցման մասնակիցների մեծամասնության կարծիքով ֆինանսական ոլորտում կա երկու հիմնական խնդիր՝ բարձր տոկոսադրույքները և գրավի չափը:

Ընկերությունների գրեթե կեսը նշել են բանկերը՝ որպես ֆինանսավորման արտաքին աղբյուր, որոնց հաջորդում են վարկային միություններն ու հաճախորդների կանխավճարները: Սա հաստատել է նաև Ներքին վարկ մասնավոր ոլորտին (%-ով ՀՆԱ-ի մեջ) ցուցանիշը: Խոսքը վերաբերում է մասնավոր հատվածին հատկացվող ֆինանսական ռեսուրսներին, ինչպիսիք են վարկերը, ոչ բաժնային արժեթղթերի գնումները, առևտրային վարկերը և այլ դեբիտորական պարտքերը, որոնք ստեղծում են մարման պահանջ:

8. Կայունությունը լայն հասկացություն է, որն անխախտության համեմատությամբ գտնվում է պատճառի և հետևանքի վիճակում, որտեղ կայունությունը հետևանք է, իսկ անխախտությունը՝ դրա ապահովման պատճառը: Կայունությունը ձեռք է բերվում անխախտության հիման վրա: Այդ հասկացությունների սկզբունքային տարբերությունը, սակայն, կայանում է այն բանում, որ կայունությունը (երևույթը, գործընթացը) քննարկվում է գործընթացի զարգացման դրական դիրքերից, իսկ անխախտությունը բնութագրում է ստատուս-քվոյի պահպանումը, մշտականության ապահովումը:

Կայունությունը «շարժման» տարրերից մեկն է: Գործնականում այդպիսի մոտեցումը նշանակում է, որ բանկային ոլորտի գործունեության ընթացքում կարող են երևան գալ ավելի բարդ խնդիրներ, որոնք պահանջում են ոչ միայն ձեռք բերված մակարդակի (անխախտության) պահպանում, այլ նաև ձեռնարկելու զարգացման միջոցառումներ (զարգացման կայունություն):

9. Աշխատանքում Wald-ի թեսթի միջոցով փորձ է արվել լրացուցիչ ստուգել գործակիցների միաժամանակյա զրո լինելու հանգամանքը: Հարկ է նկատել, որ երկու հավասարումների դեպքում էլ հաշվարկային գործակիցները հավասար են եղել զրոյի:

Ըստ հաշվարկների՝ փողի զանգվածի և ՀՆԱ-ի միջև չկա երկարաժամկետ ազդեցություն կամ պատճառահետևանքային կապ, իսկ կարճաժամկետ ազդեցության

գնահատման ոչ նշանակալի լինելը պայմանավորված է նրանով, որ մոդելում առկա է մոլտիկոլինետարություն: Այլ կերպ ասած ՀՆԱ-ի և փողի զանգվածի միջև առկա է ոչնչով չպայմանավորված բարձր կոռելյացիա:

Ըստ կիրառված երկրորդ մոդելի արդյունքների՝ նշանակալի կարճաժամկետ ազդեցությունը գրանցվել է տնտեսական աճի 2-րդ տարվա ցուցանիշի դեպքում, որը նշանակալի ազդեցություն ունի վարկի միջին տոկոսադրույքի վրա: Իր հերթին վարկի միջին տոկոսադրույքի նախորդ տարվա ցուցանիշը նշանակալի կարճաժամկետ ազդեցություն է ունեցել ՍԳԻ վրա: Մյուս կողմից ՍԳԻ նախորդ տարվա արժեքը կարճաժամկետ ազդեցություն ունի բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի վրա: Ֆինանսական համակարգի հիմնական ցուցանիշների միջև միակ երկարաժամկետ պատճառահետևանքային կապը գրանցվել է բանկի տոկոսի հաշվարկային դրույքի, վարկի միջին տոկոսադրույքի և ՍԳԻ նախորդ տարվա ցուցանիշների միջև:

Այսպիսով, կարելի է առանձնացնել մի քանի օրինաչափություններ, որոնք բնութագրական են ՀՀ բանկային ոլորտի համար՝

- տնտեսական աճի 2 տարի առաջվա ցուցանիշը կանխորոշում է տվյալ տարվա վարկային տոկոսադրույքի մակարդակը,
- վարկային տոկոսադրույքի նախորդ տարվա ցուցանիշը կանխորոշում է ՍԳԻ տվյալ տարվա մակարդակը,
- ՍԳԻ նախորդ տարվա ցուցանիշը կանխորոշում է բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքաչափը:

Կարելի է պնդել, որ ՀՀ բանկային ոլորտը բնութագրող ցուցանիշների միջև կապն ունի հետևյալ տրամաբանությունը՝ տնտեսական աճի բավարար նախադրյալների դեպքում փոփոխվում է վարկերի տոկոսադրույքի մակարդակը, ինչի ադյունքում փոփոխվում է ՍԳԻ մակարդակը, ինչն էլ բերում է բանկային տոկոսի հաշվարկային դրույքի փոփոխության:

10. Գոյություն ունեն երեք հիմնական խնդիրներ, որոնք արգելակում են հասնելու ՀՀ սոցիալ-տնտեսական և ներդրումային լիարժեք զարգացմանը՝ հատկապես նորամուծությունների ներդրման և ընդգրկման ճանապարհով: Դրանք են.

- ներդրումային ռեսուրսների անբավարար ծավալը և կուտակման նորմայի ցածր մակարդակը,
- ներդրումային ռեսուրսների «թանկությունը»,

➤ ինչպես նաև այդ ռեսուրսների օգտագործման ցածր արդյունավետությունը:

11. Ներկայումս ՀՀ առևտրային բանկերի ակտիվ գործառնությունները լիարժեք չափով չեն բավարարում ՀՀ տնտեսության և երկրի բնակչության պահանջները, ինչպես նաև չեն լուծում այդ ոլորտում կուտակված հիմնախնդիրները: Դրա հետ մեկտեղ, կարգավորման շուկայական և հակաճգնաժամային դասական կանոնակարգերը, Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության բացության բարձր ցուցանիշի պատճառով (այդ ցուցանիշը հիմնականում չափվում է արտաքին առևտրաշրջանառության և ՀՆԱ-ի հարաբերակցությամբ, որը 2014թ-ին կազմել է 51.4%, 2015թ.-ին՝ 45.5%, իսկ 2016թ.-ին՝ 48.1%⁷⁸), չեն աշխատում բավարար արդյունավետությամբ, որպեսզի բանկային ակտիվ գործառնությունները նպաստեն ազգային տնտեսության էական զարգացմանը:

12. ՀՀ բանկային ոլորտի խոցելիությունը պայմանավորված է նաև ստվերային տնտեսության առկայությամբ: Ստվերային տնտեսությունը և դրան ուղեկցող կոռուպցիան բացասական ազդեցություն են թողնում վարկային ներդրումների չափերի և ուղղությունների, ինչպես նաև դրամական հոսքերի վրա, նվազում է մրցակցության մակարդակը, ավելանում են ճգնաժամային երևույթներն ու ռիսկերը ստվերային անկանխատեսելի հայտերի և բանկերի սնանկացման հնարավորությունները, որոնք փոխհատուցվում են հակաճգնաժամային աջակցության միջոցներով՝ հարկատուների միջոցների հաշվին: Այդ հանգամանքները նվազեցնում են ՀՀ տնտեսության ներուժը որպես ամբողջականություն, շահութաբերությունը և թուլացնում են երկարաժամկետ զարգացման սպասումները:

13. Միշտ չէ, որ կարելի է համաձայնվել ՀՀ կենտրոնական բանկի մասնագետների հետ, ըստ որոնց փոքր բանկային կազմակերպություններն ավելի ռիսկային են, քան խոշոր և միջին բանկերը: Միաժամանակ պետք է նշել, որ նրանց հեռանալը շուկայից կվատացնի մանրածախ հատվածում սպասարկման իրավիճակը, ինչպես նաև բանկային ծառայությունների հասանելիությունը մարզերում: Ոչ խոշոր հաճախորդները նույնպես սպասում են անհատական մոտեցումների իրենց պահանջների և հիմնախնդիրների լուծման գործում, որը նրանց հազիվ թե

⁷⁸ Հաշվարկվել է ՀՀ ԱՎԾ-ի պաշտոնական կայքում՝ www.armstat.am տեղադրված վիճակագրական շարքերի տվյալներով:

կարողանան տրամադրել խոշոր բանկերը՝ մանրածախ առևտրի իրենց ստանդարտացված տեխնոլոգիաներով:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ բանկային ոլորտում բավականին բարձր է մենաշնորհացման մակարդակը: Եթե նրանում մնան, օրինակ 5 կամ 6 խոշոր բանկեր, շուկայական մրցակցության կանոնակարգերը, դրանք ներկայումս այդքան էլ նկատելի չեն, կդառնան ավելի պակաս արդյունավետ: Այդ առնչությամբ, մեր տեսակետից, ՀՀ ԿԲ-ի խնդիրը կայանում է ոչ թե նրանում, որպեսզի ամբողջությամբ մաքրի շուկայական դաշտը խոշոր բանկերի գործունեության համար (արդյունքում ավելի ուժեղացնելով նրանց մենաշնորհ դիրքերը), այլ որպեսզի ստեղծի հավասար մրցակցային պայմաններ, որոնք թույլ կտան փոքր բանկերին որքան հնարավոր է արագ «աճելու» և դրանով իսկ ՀՀ-ում ստեղծելու առողջ մրցակցային միջավայր:

14. Բանկային ոլորտի կայունությունը այդ համակարգի բոլոր տարրերի և ենթակառուցվածքների զարգացման երկարաժամկետ, մշտական և հաշվեկշռված գործընթաց է, որը հանգեցնում է բանկային ոլորտի բոլոր ցուցանիշների ոչ միայն քանակական, այլ նաև որակական փոփոխությունների, ինչպես նաև նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում հասարակության ներսում սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների ամբողջ համակարգի զարգացման համար: Ընդ որում, բանկային ոլորտի կայունությունը չի կարող ձեռք բերվել առանց տնտեսության իրական հատվածի և տնտեսությունում գործող այլ սուբյեկտների պահանջմունքները հաշվի առնելու: Բանկային ոլորտի համար արտաքին միջավայր համարվող ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական միջավայրի անկայունությունն ու հիմնախնդիրները իրենց ազդեցությունն են թողնում բանկային ոլորտի ներքին կայունություն վրա:

Մակրո- և միկրո մակարդակներով կիրառվող՝ բանկային ոլորտի կայունության կառավարման գործիքակազմը մշակելիս հիմնական շեշտադրումը պետք է դրվի ոչ թե առանձին ցուցանիշների (օրինակ՝ գնաճի կամ բանկային տոկոսադրույքների) որոշակի մակարդակների ապահովման, այլ երկրի տնտեսության կայուն զարգացման համար այդ ցուցանիշների բավարար լինելու վրա:

15. Ընդհանուր առմամբ, բանկային ոլորտում ճգնաժամերի վաղ կանխարգելման համակարգը պետք է ներառված լինի այդ ոլորտի զարգացման ռազմավարական պլանավորման ընդհանուր կառուցակարգում: Իր հերթին, անորոշության պայմաններին և արագ փոփոխվող արտաքին միջավայրին հարմարվելու համար

բանկային ոլորտի ռազմավարական պլանավորումը և բանկային ոլորտի կայունության սցենարները պետք է համապատասխանեն (համապատասխանեցվեն) երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակներին: Ռազմավարական պլանավորումը պետք է պարտադիր կարգով ներառի նաև ճգնաժամերի վաղ կանխարգելման համակարգը, ինչը և՛ հանրապետական և՛ մարզային մակարդակներում ոլորտի կառավարումն իրականացնող մարմիններին թույլ կտա հետևել արտաքին միջավայրի փոփոխություններին և «իրական ժամանակի ընթացակարգով», ճգնաժամերի սկզբնական փուլում, որոշել թե մշակված սցենարներից ո՞ր մեկը կարող է արդյունավետ լինել տվյալ պարագայում, ինչպես նաև իրականացնել կառավարման այն միջոցառումները, որոնք թույլ կտան խուսափել ճգնաժամից և ապահովել բանկային ոլորտի կայուն զարգացումը:

16. Ժամանակակից տնտեսության պայմաններում բանկային ոլորտի զարգացումը պայմանավորված է մի շարք մարտահրավերներով, որոնք կապված են ինչպես արտաքին պայմանների փոփոխության, այնպես էլ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառմամբ բանկային ապրանքների ստեղծման ու ծառայությունների մատուցման հետ: Ժամանակակից ֆինանսական շուկան բանկային ոլորտի համար մի շարք հնարավորություններ է ստեղծում, որոնց օգտագործմամբ էլ պահմանավորված է բանկային գործունեության կայունությունը և բանկի մրցունակությունը: Դրանցից հիմնականներն են՝

- միջազգային ստանդարտների ապահովումը, այդ թվում՝ մատուցվող ծառայությունների որակի, բանկային ապրանքների առաջարկի, նորարարությունների ներդրման, նորագույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման ոլորտներում,
- բանկերի կողմից մատուցվող ծառայությունների դիվերսիֆիկացումը,
- ռիսկերի կառավարման մասնագիտացված համակարգի ներդրումը,
- բանկի կապիտալի ռացիոնալ տեղաբաշխումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Բանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի (ՀՕ-262), ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի նոյեմբերի 6-ին, www.arlis.am:
2. Հայաստանի բանկային ոլորտի ընդհանուր նկարագրությունը, 2016թ.-ի 4-րդ եռամսյակի արդյունքներ, Եր., KPMG, փետրվար 2017թ., 38 էջ:
3. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եզրակացության նախագծին հավանություն տալու մասին», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մայիսի 5-ի նիստի N 17 արձանագրությունից, www.arlis.am:
4. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2017 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության եզրակացության նախագծին հավանություն տալու մասին», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի նիստի արձանագրությունից, www.gov.am ՀՀ կառավարության 06.07.2017թ.-ի նիստի օրակարգ, հարց 33:
5. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի կատարման հաշվետվության (գնաճի հաշվետվության) վերաբերյալ եզրակացություն», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2016 թվականի մայիսի 5-ի նիստի N 17 արձանագրությունից, www.arlis.am:
6. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2016 թվականի դրամավարկային քաղաքականության ծրագրի կատարման հաշվետվության (գնաճի հաշվետվության) վերաբերյալ եզրակացություն», Քաղվածք ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի նիստի արձանագրությունից, www.gov.am ՀՀ կառավարության 06.07.2017թ.-ի նիստի օրակարգ, հարց 32:
7. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 1996 թվականի հունիսի 30-ին (ՀՕ-69):
8. «Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի 2015-2017 թվականների ռազմավարությունը», www.cba.am:
9. ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2007թ.-ի փետրվարի 9-ի «Բանկերի գործունեության կարգավորումը, բանկային գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվները» կանոնակարգ 2-ը հաստատելու մասին» N 39-Ն որոշումը (գրանցված է ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 2007 թվականի մայիսի 2-ին, պետական գրանցման N 05007192):
10. ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի 2013թ.-ի ապրիլի 16-ի «Բանկերի ներքին հսկողության իրականացման նվազագույն պայմանները» կանոնակարգ 4-ը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կենտրոնական բանկի խորհրդի

2008 թվականի մարտի 11-ի N 71-Ն որոշումը ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N 102-Ն որոշումը (գրանցված է ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 2013 թվականի մայիսի 29-ին, պետական գրանցման N 05013209):

11. Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, 299 էջ:
12. Հայաստանի ազգային հաշիվները, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2013, 244 էջ:
13. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբերին, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2017թ., 286 էջ:
14. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2001, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2001>:
15. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2004, 549 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2004>:
16. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2007, 549 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2007>:
17. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2009, 589 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2009>:
18. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2012, 595 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2012>:
19. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2014, 606 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2014>:
20. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, 601 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2015>:
21. Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, 607 էջ, <http://www.armstat.am/am/?nid=586&year=2016>:
22. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2010, 80 էջ:
23. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2011, 49 էջ:
24. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2015, 56 էջ:
25. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Եր., ՀՀ ԱՎԾ, 2016, 59 էջ:
26. Հարությունյան Վ.Լ. «Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամ. պատճառներ, հակաճգնաժամային միջոցառումներ և դասեր», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009թ., 146 էջ:
27. Հարությունյան Վ., Խաչատրյան Վ. «Ճգնաժամ. մակրոտնտեսական իրավիճակն աշխարհում և Հայաստանում», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2010թ., 308 էջ:
28. Հարությունյան Վ., Սարգսյան Կ. «Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության միջազգային փորձը և դրա վերլուծությունը», Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2014թ., 176 էջ:
29. ՀՀ կենտրոնական բանկ. դրամավարկային և ֆինանսական վիճակագրության ցուցանիշները: Վարկային կազմակերպություններ ակնարկ: <http://www.clam/statistics/?Prtid=dkfs>
30. Միջազգային գներ և փոխարժեքներ, www.armtimes.com.
31. «Նպաստավոր միջավայր Հայաստանում կայուն ձեռնարկությունների համար», International Labor Office, Geneva, Ձեռնարկությունների վարչություն, մարտ 2016թ., 110 էջ:

32. «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2001 թվականի հունիսի 26-ին (ՀՕ-197): Տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

33. ՓՄՁ իրավիճակային համապարփակ հետազոտություն մակրո և միկրո մակարդակներում. Հայաստանում բիզնեսին խոչընդոտող հիմնական խնդիրները, Հայաստանի գործարարների հանրապետական միություն (ՀԳՀՄ), 2015թ., <http://employers.am/News.aspx?NewsId=60&lang=arm>

34. Քեյնս Զ.Մ. «Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն», Եր., Տիգրան Մեծ, 2006թ., 392 էջ:

35. «Ֆիզիկական անձանց բանկային ավանդների հատուցումը երաշխավորելու մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2004 թվականի նոյեմբերի 24-ին, (ՀՕ-142-Ն): Տե՛ս Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգի պաշտոնական կայքում՝ www.arlis.am:

36. «Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը Հայաստանում և աշխարհում», Վ.Լ.Հարությունյանի խմբագրությամբ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009թ., 222 էջ:

37. Ֆինանսական շուկայում ՀՀ կենտրոնական բանկի գործառնությունների տոկոսադրույքները, policy-rates/cba.am:

38. Алексашенко С., Миронов В, Мирошниченко Д. Российский кризис и антикризисный пакет: цели, масштабы, эффективность //Вопросы экономики. – 2011. – №2. – с. 23-49.

39. Анализ региональной антикризисной политики /И.В. Стародубровская, Н.В. Зубаревич, В.С. Назаров, Е.А. Горина. – М.: Издательство «Дело» РАНХ, 2010.- 344 с.

40. Андрюшин С., Кузнецова В. Приоритеты денежно-кредитной политики центральных банков в новых условиях // Вопросы экономики. – 2011. – №6. – с. 57-70.

41. Аргументы и факты, Международное издание, Интернет-опрос, N7, 2014, с. 6.

42. Афонасова М.А. Современные подходы к исследованию экономической эволюции и управлению экономическим развитием // Научно-технические ведомости СПбГПУ. – 2005. - №4(42). – с. 214-220.

43. Банковская система в современной экономике : учебное пособие / коллектив авторов ; под ред. проф. О.И. Лаврушина. — 2-е изд., стер. — М. : КНОРУС, 2016. — 360 с.

44. Бернасовская Л.И., Викторов А.Д., Кормановская И.Р. Системный подход к прогнозированию устойчивого развития региона. Теория, методология, практика. Монография. – М.: Спутник, 2010.

45. В поисках новой теории: Книга для чтения по экономической теории с проблемными ситуациями: учеб. пособие /Под ред. А.Г. Грязновой, Н.Н. Думной. – М.: КНОРУС, 2004. – 368 с.

46. Дериг Х.-У. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века: Пер. с нем. – М.: Международ. отношения, 1999. – 384 с.

47. Дмитриев М.Э., Дробышевский С.М., Наркевич С.С., Трунин П.В. Российская банковская система в условиях кризиса. – М.: Издательство «Дело» РАНХ, 2010. – 128 с.
48. Дробышевский С.М. Количественные измерения денежно-кредитной политики Банка России. – М.: Издательство «Дело» РАНХиГС, 2011. – 392 с.
49. Дробышевский С.М., Евдокимов Т.В., Трунин П.В. Влияние выбора целей и инструментов политики денежных властей на уязвимость экономик. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. – 204 с.
50. Дынников Е.А. Прогнозирование нестабильности и механизм обеспечения устойчивости банковской системы России / Диссерт. на соиск. уч. ст. кандидата экономических наук. – Орёл, 2011. – 158 с.
51. Зильберштейн О.Б. Управление процессом диверсификации услуг коммерческих банков /Дисс. на соиск. уч. ст. канд. экон. наук. – М., 2006. – 161 с.
52. Ильясов С.М. О сущности и основных факторах устойчивости банковской системы //Деньги и кредит. – 2006. - №2. – С.45-48.
53. Ильясов С.М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 255 с.
54. Ковалев В.В. Проблемы предупреждения кризисов на финансовом рынке. –М.: Финансы и статистика, 2008. – 184 с.
55. Кормилицына И.Г. Финансовая стабильность: сущность, факторы, индикаторы //Финансы и кредит. – 2011. - №35.
56. Кредитная экспансия и управление кредитом / учебное пособие / коллектив авторов ; под ред. О.И. Лаврушина. — М. : КНОРУС, 2013г., 264 с.
57. Курманова Л.Р. "Теория и методология институционального рынка банковских услуг" / Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора экономических наук, Йошкар-Ола, 2009, 40 с.
58. «Материалы международного банковского конгресса», «Деньги и кредит», N 8, 2012.
59. Овчинникова Н.Э. Устойчивость банковской системы России: итоги кризисов и возможность адаптации к внешним воздействиям: Монография //Устойчивость банковской системы России: итоги кризисов и возможность адаптации к внешним воздействиям: Монография. – Орёл: Издатель Александр Воробьёв, 2013.
60. Овчинникова О.П., Дынников Е. А., Овчинникова Н.Э. Совершенствование механизма регулирования устойчивости банковской системы //Финансы и кредит. – 2011. - №17. – с. 8-15.
61. Овчинникова О.П., Овчинникова Н.Э. Угрозы стабильности глобальной финансовой системы и направления их нейтрализации //Финансы и кредит. – 2012. - №11. – с. 6-9.
62. Овчинникова Н.Э. “Проектирование устойчивого функционирования кредитной организации в рамках концепции адаптивности”, Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. Выпуск 24/1. N 19 (138), 2012г., с. 98-103.

63. Овчинникова Н.Э. Адаптивная устойчивость банковской системы: теоретический аспект//Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Общественные и гуманитарные науки – 2013. – №7 (136).Т.1, с. 103-107.
64. “Перспективы развития мировой экономики”, IMF (Արժույթի միջազգային հիմնադրամ), <http://www.imf.org>.
65. Сергин А.М. Банковский надзор и устойчивость кредитных организаций: проблемы действующей системы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2015. -№2. – с. 55-65.
66. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1962. – 684 с.
67. Управление в условиях неустойчивости финансово-экономической системы: стратегия и инструменты /Под ред. А.З. Бобылевой. – М.: Издательство Московского университета, 2011. – 224 с.
68. Федорова Е., Безрук О. Анализ и оценка каналов распространения финансовых кризисов на развивающихся рынках //Вопросы экономики. – 2011. -№7. – с. 121-128.
69. Фетисов Г.Г. Устойчивость банковской системы и методология ее оценки. – М.: Экономика, 2003. – 394 с.
70. Фетисов Г.Г. К вопросу об устойчивости банковской системы //Финансы. – 2003. - №2. – с.11-13.
71. Фролов Д. Теория кризисов после кризиса: технологии versus институты //Вопросы экономики. – 2011. - №7. – с. 17-33.
72. Шевченко Л.М. Содержание и проблемы устойчивости национальной финансовой системы //Финансы и кредит. – 2012. - №24. – с. 29-34.
73. Шинази Г. Сохранение финансовой стабильности //Вопросы экономики. – 2005. - №36.
74. Abiad A. “Early Warning systems: A survey and a regime switching approach”, IMF Working Paper, WP/03/32, February, 2003.
75. Candelon B., Dumitrescu E., Hurlin Chr. “Early Warning Systems: A Comparison of Currency Crises Forecasting Methods”, September 2009, www.fiw.ac.at:
76. Chris Brooks Introduction to Financial Econometrics: Third Edition, 2014.
77. Comparing different early warning systems: Results from a horse race competition among members of the Macro-prudential Research Network, Preliminary and incomplete draft: April 2014.
78. Dorn W. Early Warning: an introduction. Research at Royal Military College of Canada, 2002. www.rmc.ca/academic/gradrech/dorn26e.html
79. Early Warning: Do's and Don'ts. Report of Workshop. October, 20-23, 2003, Shanghai, China. www.esig.ucar.edu/warning
80. Foster H.D. “Disaster Planning: The Preservation of Life and Property”, New York: Springer Verlag Publishing, 1980, p. 67.
81. Global Financial Stability Report, International Monetary Fund, 2012, URL:www.imf.org.

82. Global Financial Integrity, "Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014" զեկույց, ինտերնետային կայքի հասցե՝ <http://www.gfintegrity.org/reports/>:
83. Hovsepyan A. «The Indirect Effects of the Global Financial Crisis on the Armenian Economy», Yerevan, april 2014, https://dspace.aua.am/xmlui/bitstream/handle/123456789/602/Anna%20_Hovsepyan.pdf?sequence=1
84. <http://www.gfintegrity.org/report/illicit-financial-flows-to-and-from-developing-countries-2005-2014/>
85. <http://total-rating.ru>
86. <https://www.fitchlearning.com/early-warning-signals-banks>
87. <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>
88. Jagtiani J. A., Kolari J. W., Lemieux C. M., Shin G. H. "The Determinants and Early Detection of Inadequate Capitalization of US Commercial Banks", 2002.
89. Jagtiani J. A., Kolari J. W., Lemieux C. M., Shin G. H. "Predicting Inadequate Capitalization: Early Warning System for Bank Supervisions. – Federal Reserve Bank of Chicago – September, 2000. – 35 p.
90. Le Grand de Cafransise. հաս. 8.
91. Meyers Crosses Universal Lexicon, 1981, հաս. 13.
92. Mishkin F.S. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues //Journal of Economic Perspectives, 1999. – №4. – Vol. 13
93. Ovchinnikova N.E. Using of adaptive design methods under uncertainty of economic environment, 2013, pp. 195-197.
94. Phillips L. EWS can stop you from opening a bank account, <http://rebuildcreditscores.com/early-warning-services/>
95. Risk Early Warning System: Practical Ways to Embed Risk Management. Deloitte & Touche, 2003. Website: www.deloitte.co.uk
96. Shoter Oxford English dictionary. Vol. 2.
97. Supervisory risk assessment and early warning systems. Basel committee on banking supervision, Working papers no. 4, December 2000.
98. World Development Indicators, WB, 2017, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
99. www.cba.am ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայք:
100. www.armstat.am ՀՀ ԱՎԾ պաշտոնական կայք, վիճակագրական շարքեր:
101. www.armbanks.am